

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

vi-xi.yy.arasında kapadokya 'da..

Doktora Tezi

banu çelebioğlu

8
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

VI-XI. YÜZYILLAR ARASINDA KAPADOKYA'DA
HİRİSTİYAN DİNİ MİMARİSİ VE
KORUMA METODOLOJİSİ

520

Y.Mimar Banu ÇELEBİOĞLU

F.B.E Mimarlık Anabilim Dalında Rölöve-Restorasyon Programında
Hazırlanan

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı : Prof. İsmet Ağaryılmaz
Jüri Üyeleri : Doç.Dr. Can Binan
: Doç.Dr. Gülgün Köroğlu
: Prof.Dr. Füsun Alioğlu
: Doç.Dr. Berrin Alper

İSTANBUL, 2008

259. S.

**VI-XI. YÜZYILLAR ARASINDA KAPADOKYA'DA
HİRİSTİYAN DİNİ MİMARİSİ VE
KORUMA METODOLOJİSİ**

Y.Mimar Banu ÇELEBİOĞLU

**F.B.E Mimarlık Anabilim Dalında Rölöve-Restorasyon Programında
Hazırlanan**

DOKTORA TEZİ

**Tez Danışmanı
Jüri Üyeleri**

: Prof. İsmet Ağaryılmaz
: Doç.Dr. Can Binan
: Doç.Dr. Gülgün Köroğlu
: Prof.Dr. Füsün Alioğlu
: Doç.Dr. Berrin Alper

İSTANBUL, 2008

İÇİNDEKİLER

1348

Sayfa

HARİTA LİSTESİ.....	iv
KISALTIMA LİSTESİ.....	v
RESİM LİSTESİ.....	vi
ŞEKİL LİSTESİ.....	xii
ÇİZELGE LİSTESİ.....	xiii
ÖNSÖZ.....	xiv
ÖZET.....	xv
RESUMEE.....	xvi
1. GİRİŞ.....	1
2. KAPPADOKİA'NIN TARİHİ VE COĞRAFİ DEĞERLENDİRMESİ.....	5
2.1 Tarihsel Özellikler.....	5
2.1.1 Antik Dönem.....	5
2.1.2 Kappadokia Krallığı (M.Ö.302 - M.S.17).....	6
2.1.3 Roma Eyaleti Kappadokia.....	8
2.1.4 Ortaçağ.....	9
2.1.4.1 Arap İstilalarından Önce Kapadokya.....	9
2.1.4.2 Arap İstilaları Dönemi.....	10
2.1.4.3 Fetih Savaşları.....	10
2.1.4.4 Ortaçağ Kappadokia'sının Altın Çağı.....	11
2.1.4.5 Eyalet Gücünün Gerilemesi ve Çöküşü.....	11
2.2 Kappadokia'da Hıristiyanlığın yayılması.....	17
2.2.1 Hıristiyanlığın Başlangıcı.....	17
2.2.2 Hıristiyan Kappadokia'da Paganizm.....	18
2.2.3 Kappadokia Kilise Babaları.....	19
2.2.4 Kappadokia'da Arianizm Sapkınlığı.....	20
2.3 Tarihsel Coğrafya.....	21
2.3.1 Yollar.....	22
3. M.S. VI-XI. YÜZYILLAR ARASINDA KAPPADOKYA KİLİSELERİ.....	26
3.1 Kiliselerin Plan Özelliklerine Göre Sınıflandırılması.....	26
3.1.1 Tek Nefli Kiliseler.....	28
3.1.1.1 Anatepe Kilisesi.....	28
3.1.1.2 Satı, Manastır Kilise.....	34
3.1.1.3 Sarıgöl Kilisesi.....	38
3.1.1.4 Başköy'de İsimsiz Kilise.....	43

3.1.1.5	Çavdarlık Kilisesi	47
3.1.2	Üç Nefli Bazilikalar	51
3.1.2.1	Eski Andaval, Konstantinos Kilisesi	51
3.1.2.2	Gereme, Panagia Michael Kilisesi.....	57
3.1.2.3	Viranşehir II no.lu Kilise (Kara Kilise)	64
3.1.2.4	Çardakköy Kilisesi.....	69
3.1.3	Serbest Haç Planlı Kiliseler	73
3.1.3.1	Sivrihisar Kızıl Kilise / Saint Panteleimon	73
3.1.3.2	Panagia, Buzluk Kilisesi.....	94
3.1.3.3	Başköy, H. Georgios Kilisesi.....	100
3.1.3.4	Keçikalesi Çukurkent Kilisesi	106
3.1.3.5	Viranşehir I no.lu Kilise (Kemer Kilise)	112
3.1.3.6	Yağdebaşı Kilisesi	117
3.1.3.7	Süt Kilise	123
3.1.4	Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliseler	127
3.1.4.1	Akhisar, Çanlı Kilise	127
3.1.4.2	Belisırma, Hagios Hermolaos (Karagedik).....	146
3.1.4.3	Güzelöz, Hagios Eustathios Kilisesi (Başköy)	153
3.2	Kiliselerin yapı malzemeleri.....	157
3.3	Kiliselerin yapım sistemi	163
4.	BOZULMA NEDENLERİ VE MORFOLOJİSİ	171
4.1	Bozulmaya Neden Olan Etkenler	171
4.1.1	Yapım tekniği ve malzeme sorunları	171
4.1.2	İnsana bağlı nedenler	174
4.1.3	Doğal nedenler.....	177
5.	KORUMA VE RESTORASYON METODOLOJİSİ	183
5.1	Fiziksel Yapının Korunması	183
5.1.1	Taş onarımları.....	186
5.1.2	Harcın onarımı	188
5.1.3	Strüktürel onarımlar.....	192
5.2	Rökonstrüksiyon	199
5.3	Yeniden gömme.....	201
5.4	Koruyucu örtüler.....	204
6.	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	207
	KAYNAKLAR.....	221
	EKLER	229
	Ek 1 Terimler.....	230
	Ek 2 Kızıl Kilise Zemininde ve Çevresinde Araştırma/Sondaj Kazıları-2008	233
	ÖZGEÇMİŞ.....	254

HARİTA LİSTESİ

Harita 1.1 Kapadokya'da VI-XI. yüzyıllar arasında günümüze ulaşabilmiş kagir kiliseler	3
Harita 2.1 Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu (Mathews, 2002:10-11).....	12
Harita 2.2 Manastırlar, hacılar ve kutsal yerler (Haldon, 2007:92).....	21
Harita 2.3 Kappadokia'da yol güzergâhları (Thierry, 2002:20).....	24
Harita 2.4 Anadolu: Başlıca yol güzergahları, 7-12. yüzyıllar (Haldon, 2007:30)	25
Harita 6.1 Erciyes Dağı ve çevresindeki kiliseler.....	209
Harita 6.2 Nevşehir çevresindeki kiliseler.....	209
Harita 6.3 Hasan Dağı ve çevresindeki kiliseler	210

KISALTMA LİSTESİ

ANRW	Aufstieg und Niedergang der romischen Welt
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
BZ	Byzantinische Zeitschrift
CA	Cahiers Archéologiques
DOP	Dumbarton Oaks Papers
HistArch	Dossiers Histoires et Archéologies
IstMitt	İstanbulur Mitteilurgen
JSav	Journal des Savants
MAMA	Monumenta Asiae Minoris Antiqua
REB	Revue des Etudes Byzantines
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi
TIB	Tabula Imperii Byzantini

RESİM LİSTESİ

Resim 3.1 Anatepe Kilisenin güney görünüşü	28
Resim 3.2 Anatepe Kilisesi apsisinin naosdan görünüşü	29
Resim 3.3 Anatepe Kilisesi, güneydoğudan görünüş (Ramsay, Bell, 1909).....	30
Resim 3.4 Anatepe Kilisesi, doğudan görünüş (Restle, 1978)	30
Resim 3.5 Anatepe Kilisesi doğudan görünüş (2007)	31
Resim 3.6 Anatepe Kilisesinin güneybatı köşesi.....	32
Resim 3.7 Anatepe Kilisesinin güney duvarındaki açılma.....	32
Resim 3.8 Satı Manastır Kilisesi kalıntıları batıdan görünüş	34
Resim 3.9 Satı Manastır Kilisesi apsisinin güneydoğudan görünüşü (Restle, 1978).....	35
Resim 3.10 Satı Manastır Kilisesi apsisinin güney köşesi (Restle, 1978).....	35
Resim 3.11 Satı Manastır Kilisesi silme kalıntısı.....	36
Resim 3.12 Sarıgöl ve çevresi	38
Resim 3.13 Sarıgöl Kilisesi	38
Resim 3.14 Sarıgöl Kilisesi batı görünüşü (Ramsay-Bell, 1909).....	39
Resim 3.15 Sarıgöl Kilisesinin kuzey portikosu	40
Resim 3.16 Sarıgöl Kilisesi kuzey portikosu (Ramsay-Bell, 1909)	40
Resim 3.17 Sarıgöl Kilisesi (Restle, 1978)	41
Resim 3.19 Başköy Kilisesi apsis güney payesi.....	43
Resim 3.18 Başköy Kilisesi naos tonozu ve apsis yarım kubbesi	44
Resim 3.20 Başköy Kilisesi apsis saçak silmesi	44
Resim 3.21 Çavdarlık Kilisesi naos ve parekklesion arasındaki arkad (Ramsay-Bell, 1909)..	47
Resim 3.22 Çavdarlık Kilisesi apsisinin içeriden görünüşü	48
Resim 3.23 Çavdarlık Kilisesi apsis, parekklesion ve arkad kalıntıları (Restle, 1978).....	48
Resim 3.24 Çavdarlık Kilisesi çevresindeki yer altı mekanları	49
Resim 3.25 Konstantinos Kilisesi güneydoğu görünüşü	51
Resim 3.26 Konstantinos Kilisesi batı görünüşü (Restle, 1978)	52
Resim 3.27 Konstantinos Kilisesi apsis.....	52
Resim 3.27 Konstantinos Kilisesi güney görünüşü	53
Resim 3.28 Konstantinos Kilisesi apsis görünüşü (Restle, 1978)	53
Resim 3.29 Konstantinos Kilisesi kuzey cephedeki taş destek bloklar	54
Resim 3.30 Konstantinos Kilisesi kuzey nef arkad duvarı üzerindeki freskler.....	55
Resim 3.31 Gereme Panagia Kilisesi batı yönünde iç mekana bakış	58
Resim 3.32 Gereme Panagia Kilisesi kuzey duvarı (www.kayseriden.biz)	58

Resim 3.33 Gereme Panagia Kilisesi apsis ve kuzey nef duvarının birleşimindeki sütun başlıkları.....	59
Resim 3.34 Gereme Panagia Kilisesi apsis ve kripta (www.kayseriden.biz).....	59
Resim 3.35 Gereme Panagia Kilisesi apsisi	60
Resim 3.36 Gereme Panagia Kilisesi kuzey nefi doğu duvarı	60
Resim 3.37 Gereme Panagia Kilisesi güneydoğudan görünüşü (Restle, 1978)	61
Resim 3.38 Gereme Panagia Kilisesi apsis kemeri (Restle, 1978).....	61
Resim 3.39 Kara Kilise apsis ve kuzey duvarı	64
Resim 3.40 Kara Kilise kuzey duvarının naosdan görünüşü.....	65
Resim 3.41 Kara Kilise apsisinin kuzeydoğu görünüşü	66
Resim 3.42 Kara Kilise güney görünüşü (Ramsay-Bell, 1909)	67
Resim 3.43 Kara Kilise güney görünüşü (Restle, 1978)	67
Resim 3.44 Çardakköy Kilisesi kuzeybatı görünüşü.....	69
Resim 3.45 Çardakköy Kilisesi apsisinin güneydoğu görünüşü	70
Resim 3.46 Çardakköy Kilisesi apsisinin güneydoğu görünüşü (Restle, 1978).....	70
Resim 3.47 Çardakköy Kilisesi / Cami güney görünüşü.....	71
Resim 3.48 Kızıl Kilise	73
Resim 3.49 Kızıl Kilise, ayazma	74
Resim 3.50 Kızıl Kilise, haç motifi	74
Resim 3.51 Kızıl Kilise, apsis	75
Resim 3.52 Kızıl Kilise, batı haç kolu.....	76
Resim 3.53 Kızıl Kilise, kazı sonrası narteks kalıntıları	77
Resim 3.54 Kızıl Kilise kuzeyindeki şapel.....	77
Resim 3.55 Kızıl Kilise batısında bir duvar kalıntısı.....	78
Resim 3.56 Batı haç kolu ve parekklesion'u ayıran arkad	78
Resim 3.57 Kızıl Kilise, Parekklesion tonoz izi.....	79
Resim 3.58 Kızıl Kilise, tonozlarda kullanılan "kavurma" yöntemi.....	80
Resim 3.59 Kızıl Kilise, çatı kaplaması izi	80
Resim 3.60 Kızıl Kilise, kubbe kasnağı	81
Resim 3.61 Kızıl Kilise, kubbe.....	81
Resim 3.62 Kızıl Kilise, kubbe kaidesi	82
Resim 3.63 Kızıl Kilise, batı cephesi	83
Resim 3.64 Kızıl Kilise, kuzey cephesi.....	83
Resim 3.65 Kızıl Kilise, kuzeydoğu cephesi (Bell, 1909).....	84
Resim 3.66 Kızıl Kilise, güney cephesi.....	84

Resim 3.67 Kızıl Kilise, güneydoğu cephesi (Bell, 1909)	85
Resim 3.68 Kızıl Kilise, doğu cephesi	85
Resim 3.69 Kızıl Kilise, doğu cephesi (Bell, 1909)	86
Resim 3.70 Panagia Buzluk Kilisesi apsisinin naosdan görünüşü	94
Resim 3.71 Panagia Buzluk Kilisesi apsisinin kuzeydoğu köşesi.....	95
Resim 3.72 Panagia Buzluk Kilisesi apsisinin güneybatı görünüşü.....	95
Resim 3.73 Panagia Buzluk Kilisesi kuzey haç kolu doğu duvarı	96
Resim 3.74 Panagia Buzluk Kilisesi güneybatı görünüşü.....	96
Resim 3.75 Panagia Buzluk Kilisesi kuzeybatı görünüşü (Restle, 1978)	97
Resim 3.76 Panagia Buzluk Kilisesi yapı taşları ile oluşturulmuş havuz	98
Resim 3.77 Hagios Georgios Kilisesi apsisi.....	100
Resim 3.78 Hagios Georgios Kilisesi girişine eklenen mekan.....	101
Resim 3.79 Hagios Georgios Kilisesi batı haç koluna açılan kapı lentosu	102
Resim 3.80 Hagios Georgios Kilisesi kuzey haç kolu nişi.....	102
Resim 3.81 Hagios Georgios Kilisesi kubbe kemerleri ve pandantifler.....	103
Resim 3.82 Hagios Georgios Kilisesi kuzeyden görünüşü.....	103
Resim 3.83 Hagios Georgios Kilisesi batıdan görünüş	104
Resim 3.84 Çukurkent Kilisesi kuzey haç kolu batı duvarı	106
Resim 3.85 Çukurkent Kilisesi güney görünüşü, parekklesion ile batı haç kolu arasındaki ayaklar.....	107
Resim 3.86 Çukurkent Kilisesi apsis kalıntıları	107
Resim 3.87 Çukurkent Kilisesi Parekklesion'un kuzey görünüşü	108
Resim 3.88 Çukurkent Kilisesi batı görünüşü	108
Resim 3.89 Çukurkent Kilisesi Parekklesion'un batı duvarına bakış	109
Resim 3.90 Çukurkent Kilisesi batı görünüşü (Ramsay-Bell,1909)	109
Resim 3.91 Çukurkent Kilisesi batı görünüşü (Restle, 1978)	110
Resim 3.92 Kemer Kilise apsis ve kubbe kemerlerinin güneydoğu görünüşü.....	112
Resim 3.93 Kemer Kilise kuzey haç kolu doğu penceresi	113
Resim 3.94 Kemer Kilise batı görünüşü.....	113
Resim 3.95 Kemer Kilise apside bakış	114
Resim 3.96 Kemer Kilise naosdan apsis yönüne bakış (Ramsay-Bell, 1909).....	115
Resim 3.97 Kemer Kilise güneybatı görünüşü (Restle, 1978)	115
Resim 3.98 Yağdebaşı Kilisesi batı duvarı.....	117
Resim 3.99 Yağdebaşı Kilisesi kuzeydoğu görünüşü	117
Resim 3.100 Yağdebaşı Kilisesi kuzey haç kolu nişi	118

Resim 3.101 Yağdebaşı Kilisesi apsisi (Ramsay-Bell, 1909)	119
Resim 3.102 Yağdebaşı Kilisesi kuzey haç kolu nişi ve absidiol (Restle, 1978).....	119
Resim 3.103 Yağdebaşı Kilisesi kuzeybatı görünüşü (Ramsay-Bell, 1909).....	120
Resim 3.104 Yağdebaşı Kilisesi kuzey cephesi (Restle, 1978).....	120
Resim 3.105 Süt Kilise, batıdan görünüş (Restle, 1978).....	123
Resim 3.106 Süt Kilise, Kuzey Kilise parekklesion apsisi (Restle, 1978).....	123
Resim 3.107 Süt Kilise, Kuzey Kilise apsisi	124
Resim 3.108 Süt Kilise, Güney Kilise apsisi.....	124
Resim 3.109 Süt Kilise, Güney Kilise apsisi ve güney haç kolu köşesi	125
Resim 3.110 Çanlı Kilise, kuzeydoğudan görünüş (Bell, 1907, Newcastle Üniversitesi Arşivi).....	128
Resim 3.111 Çanlı Kilise, narteksin batı cephesi	129
Resim 3.112 Çanlı Kilise kuzey narteks kapısı	130
Resim 3.113 Çanlı Kilise, güneybatı görünüşü (M. Ballance, 1956).....	131
Resim 3.114 Çanlı Kilise, güney narteks güney kapısı (Bell, 1907, Newcastle Üniversitesi Arşivi)	131
Resim 3.115 Çanlı Kilise, parekklesion (Ousterhout, 2005).....	133
Resim 3.116 Çanlı Kilise naos kuzey duvarı.....	134
Resim 3.117 Çanlı Kilise, naosdan apsislerin görünüşü	134
Resim 3.118 Çanlı Kilise, naos batı duvarı	135
Resim 3.119 Çanlı Kilise, güney cephesi	136
Resim 3.120 Çanlı Kilise, kuzey cephesi	137
Resim 3.121 Çanlı Kilise, güney narteks doğu duvarı kuzey kapısı	138
Resim 3.122 Çanlı Kilise, güney narteks doğu duvarı güney kapısı	138
Resim 3.123 Çanlı Kilise, doğu cephesi.....	139
Resim 3.124 Çanlı Kilise, kubbeye bakış (Bell, 1907, Newcastle Üniversitesi Arşivi)	140
Resim 3.125 Çanlı Kilise kuzeydoğu köşesi	142
Resim 3.126 Çanlı Kilise, güney yan apsis penceresinde ahşap hatıl	143
Resim 3.127 Çanlı Kilise, güney yan apsis yarım kubbesi freskosu	144
Resim 3.128 Hagios Hermolaos Kilisesi apsisi.....	146
Resim 3.129 Hagios Hermolaos Kilisesi apsisinin kuzeydoğu görünüşü	147
Resim 3.130 Hagios Hermolaos Kilisesi apsisi ve kuzeydoğu köşe mekanı	147
Resim 3.131 Hagios Hermolaos Kilisesi güneydoğu köşe mekanı ve kubbe payesi	148
Resim 3.132 Hagios Hermolaos Kilisesi apsis ve kuzey duvarı (Ramsay-Bell, 1909).....	149
Resim 3.133 Hagios Hermolaos Kilisesi kuzey görünüşü	149
Resim 3.134 Hagios Hermolaos Kilisesi kuzeybatı köşe mekanı kuzey cephesi	150

Resim 3.135 Hagios Hermolaos Kilisesi kuzeybatı köşe mekanı duvarındaki fresko	151
Resim 3.136 Hagios Eustathios Kilisesi apsisi.....	153
Resim 3.137 Hagios Eustathios Kilisesi kubbesi	154
Resim 3.138 Hagios Eustathios Kilisesi kubbe kasnağı.....	154
Resim 3.140 Hagios Eustathios Kilisesi kuzeydoğu köşe mekanı	155
Resim 3.141 Çanlı Kilise, tuğla kullanımı	159
Resim 3.142 Karagedik Kilise, tuğla kullanımı	159
Resim 3.143 Çanlı Kilise'de tuğla / derz oranı	161
Resim 3.144 Çanlı Kilise yerleşiminde taş ocağı (Ousterhoo, 1999:137)	162
Resim 3.145 Kızıl Kilise, kubbe kiremitleri.....	162
Resim 3.146 Çanlı Kilise çatı kiremitleri (Ousterhout, 1999:149).....	163
Resim 3.147 Akhisar, Çanlı Kilise temel seviyesi	163
Resim 3.148 Kızıl Kilise temel seviyesi (Ağaryılmaz)	164
Resim 3.149 Çardak Kilisesi duvar sistemi.....	165
Resim 3.150 Çanlı Kilise.....	166
Resim 3.151 Karagedik Kilisesi'nde derzlerde görülen ip izleri.....	167
Resim 3.152 Belisırma, Karagedik Kilisesi.....	169
Resim 3.153 Çanlı Kilise, ahşap hatıl.....	170
Resim 4.1 Kızıl Kilise, taşın tabakalar halinde kopması.....	172
Resim 4.2 Kızıl Kilise, sütun başlığında peteklenme	173
Resim 4.3 Kızıl Kilise, yosunlanma	174
Resim 4.4 Hagios Eustathios Kilisesi, ateş isinin kararttığı duvarlar.....	175
Resim 4.5 Buzluk Kilise yapı taşlarıyla oluşturulmuş su toplama havuzu	175
Resim 4.6 Kızıl Kilise batı cephesindeki graffitiler	177
Resim 4.7 Çanlı Kilise, toprak kayması etkileri.....	179
Resim 5.1 Özgün silme tamamlaması örneği (İsrail Beth Shean)(Ashurst, Burns 2007:124).....	187
Resim 5.2 Kızıl Kilise'de düşmüş kaplama taşı	188
Resim 5.3 Çanlı Kilise, iç sıva ve duvar resimleri	190
Resim 5.4 Kızıl Kilise duvar başları.....	194
Resim 5.5 Çanlı Kilise kırık duvar bitişi	195
Resim 5.6 Kızıl Kilise, beyaz kireç lekeleri	197
Resim 5.7 Toussaint manastırının 1979'daki durumu (Rouillard, 2006:154).....	200
Resim 5.8 Toussaint manastırının restorasyon çalışmaları sonrasında oluşturulan yeni çatısı (Rouillard, 2006:155).....	200
Resim 5.9 Konstantinos Bazilikası, koruyucu örtü ve çevre duvarı.....	205

Resim 5.10 Efes'te konut bloğunun üzerine uygulanan koruyucu örtü (Ashurst, 2007:183) (fotoğraf: Avusturya Arkeoloji Enstitüsü).....	206
Resim 6.1 Viranşehir I.nolu Kilise, sandık duvar tekniği	216

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 3.1 Kızıl Kilise doğu cephesi, analitik rölöve	87
Şekil 3.2 Kızıl Kilise güney cephesi, analitik rölöve	88
Şekil 3.3 Kızıl Kilise batı cephesi, analitik rölöve	89
Şekil 3.4 Kızıl Kilise kuzey cephesi, analitik rölöve.....	90
Şekil 3.5 Çanlı Kilise ve çevresindeki kaya oyma yerleşim (Ousterhout, 2005)	127
Şekil 3.6 Çanlı Kilise, narteks kesiti (Ousterhout, 2005)	132
Şekil 3.7 Çanlı Kilise güney cephesinin restitüsyonu (Ousterhout, 2005).....	141
Şekil 3.8 Çanlı Kilise boyuna kesitin restitüsyonu (Ousterhout, 2005)	142
Şekil 3.9 Kızıl Kilise temel detayı (Ağaryılmaz)	164
Şekil 3.10 İskele sistemini gösteren bir çizim (Ousterhout, 1999:185).....	168
Şekil 4.1 Kızıl Kilise, yağmur suyunun neden olduğu bozulmalar	182
Şekil 4.2 Kızıl Kilise, rüzgarın aşındırıcı etkisi	182
Şekil 5.1 Korunması gerekli yapı kalıntısının kısa hikâyesi (Ashurst, Shalom, 2007:xxx-xli)185	
Şekil 5.2 Kızıl Kilise duvarına uygulanan geçici destek: kriko ile duvarın hizalanması, (Ashurst, 2007:14)	192
Şekil 5.3 Sandık duvarda farklı yapıdaki çekirdek dolgunun özellikleri ve bozulmalar.....	196
Şekil 6.1 Kapadokya'da VI-XI. yüzyıl kiliselerinin plan tipolojisi.....	211

ÇİZELGE LİSTESİ

Çizelge 2.1 Anadolu / Konstantinopolis ve Kappadokia'nın karşılaştırmalı kronolojisi.....	13
Çizelge 5.1 Koruyucu örtülerin tasarımında etki eden faktörler	206
Çizelge 6.1 Kapadokya'da VI-XI. yüzyıllar arasındaki kiliselerin durum analizi	218
Çizelge 6.2 Kapadokya'da VI-XI. yüzyıllar arasındaki kiliselerin temel koruma ölçütleri...	220

ÖNSÖZ

“VI-XI. yüzyıllar arasında Kapadokya’da Hıristiyan Dini Mimarisi ve Koruma Metodolojisi” başlıklı tez konusunun saptanmasında, bölgedeki kilise mimarisi hakkında yapılmış olan çalışmaların, kaya oyma kiliseler üzerinde yoğunlaşması ve kagir kiliselerin görece az araştırılması etken olmuştur.

Araştırmalarım süresince, benimle birlikte bölgede incelemeler yapan, anlayış ve desteğini esirgemeyen değerli hocam ve tez danışmanım Prof. İsmet Ağaryılmaz’a, Tez İzleme Komitesi’nde bulunan Doç.Dr. Can Binan ve Doç.Dr. Gülgün Köroğlu’na, eleştirileri ile tezimin şekillenmesine yön veren Prof.Dr. E. Füsün Alioğlu ve Doç.Dr. Berrin Alper’e, ayrıca Y.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Restorasyon Ana Bilim Dalı öğretim üyelerine teşekkür ederim.

2006-2007 yıllarında Fransız Hükümeti ve İNHA’nın (Ulusal Sanat Tarihi Enstitüsü) sağladığı burslar, Paris’teki kütüphanelerde çalışma imkanı sağlamıştır. Bu çalışmalar sırasında yardımları için Sanat Tarihçisi Annie Pralong’a teşekkür borçluyum.

Bu çalışma kapsamında, bölgedeki zor koşullarda benimle birlikte dolaşan, bana destek ve yardımcı olan babam Adil Çelebioğlu’na, eğitimim boyunca sağladıkları manevi destek ve olanaklar için aileme teşekkürlerimi sunarım.

Banu Çelebioğlu

İstanbul, 2008

ÖZET

Kapadokya mimari mirasında önemli bir yer tutan dini yapılar hakkında yapılmış olan çalışmalar, dini mimariyi bütünüyle değerlendirmekten çok kaya oyma kiliseler ile duvar resimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmada, Hıristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olan Kapadokya'da yer alan, VI-XI. yüzyıllar arasına tarihlenen, günümüze ulaşabilmiş kagir kiliseler tespit edilerek, tarihsel ve mimari özellikleri açısından değerlendirilmesine ve koruma sorunlarının belirlenmesine çalışılmıştır.

Tez, 1. Giriş bölümü dışında dört ana bölümden oluşur.

2. Bölüm'de bölgenin Antik dönem, Kappadokia Krallığı ve Roma İmparatorluğu dönemi ile Ortaçağ'daki tarihsel gelişimi; bölgede Hıristiyanlığın yayılması ve coğrafi özellikleri incelenmiştir.

3. Bölüm'de kiliseler mevcut plan şemaları dikkate alınarak sınıflandırılmış; konum, tasarım ve yapım özellikleri, bozulma ve koruma durumu ana başlıkları altında irdelenmeye çalışılmıştır. Bölüm sonunda kiliselerin yapı malzemeleri ve yapım sistemleri değerlendirilmiştir.

4. Bölüm'de, kiliselerde tespit edilen bozulma nedenleri; yapım sistemi ve malzeme ile insana ve doğal olaylara bağlı bozulmalar olarak ortaya konulmuştur.

5. Bölüm'de, yapıların konumları ve içinde buldukları koşullar göz önüne alınarak, 4. Bölüm'de saptanan bozulmalara karşı ne tür müdahaleler uygulanabileceği saptanmıştır.

6. Bölüm'de Sonuç metni olarak, kiliselerin plan, cephe, yapım sistemi ve koruma sorunlarına yönelik genel değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, kilise, mimari, Bizans, koruma.

RESUMEE

L'ARCHITECTURE BYZANTINE DU VIIe AU XIe SIÈCLE EN CAPPADOCE ET LA MÉTHODOLOGIE DE LA CONSERVATION

L'architecture byzantine en Cappadoce a été souvent le sujet des recherches. Mais ces recherches comprenaient souvent des églises rupestres, les églises construites n'ont pas été suffisamment étudiées. Dans cette thèse de doctorat, je les étudie au contexte des qualités de la structure, les particularités du plan et les matériaux. Je fais la méthodologie de la conservation pour les églises qui se trouvent souvent hors de la région d'habitation. Je relève systématiquement les plans, les coupes, les façades et les détails architecturaux de chaque monument.

Au cours de mes travaux j'ai relevé une série d'obstacles socio-culturels, scientifiques, matériels et administratifs pouvant nuire à la réhabilitation et la conservation des monuments chrétiens de l'Anatolie centrale. Parmi ceux-ci nous pourrions signaler les plus représentatifs :

- Ces églises n'appartiennent malheureusement plus au patrimoine religieux d'un pays majoritairement musulman. Notamment leur perception aux yeux des locaux, qui les côtoient quotidiennement, est dépourvue d'une affinité culturelle avec celles-ci. Le déracinement de ces monuments de leur fonction d'origine et par conséquent de leur raison d'être constitue donc la majeure menace de cet héritage architectural chrétien en Cappadoce.
- Un autre point concerne les techniques et les méthodes de travail à adopter pour la restauration de ces petites « églises provinciales » dont la structure de la maçonnerie en pierre de taille est jusqu'à présent très peu connue et étudiée. De plus, le manque de données historiques relatives à ces monuments complique la contextualisation de l'œuvre architecturale dans son environnement historique.
- La question des matériaux à utiliser lors des restaurations est également à approfondir. La pierre de taille qui constitue le matériel par excellence de ces églises devrait être étudiée d'une manière plus rationnelle. Un autre souci est également relatif à la main d'œuvre qualifiée pour les travaux d'architecture, notamment en matière de maçonnerie. Les formations en France quant aux techniques artisanales médiévales pourraient en offrir des exemples à adopter en Turquie.
- Souvent les "bijoux" parmi ces monuments et complexes attirent la partie majeure du support et les endroits modestes du culte local –les petites églises ou les chapelles- ont été négligés ou adaptés pour les autres fonctions, pas toujours avec le respect de l'esprit de l'endroit.

Les risques affectant les bâtiments religieux incluent:

- L'église changeante / Les relations d'état
- Le déplacement culturel
- La fragilité de la structure et des matériaux utilisés, le manque de maintenance
- Les tremblements de terre affectant les tours, les campaniles et surtout les toits.
- L'abandon progressif des églises et la recherche d'une nouvelle affectation adaptée.

Le but de ce travail est de rechercher la qualité architecturale et le valeur symbolique des églises byzantines qui sont les plus importants éléments d'héritage, dans le contexte des problèmes de la restauration et conservation.

Les Mots Clés: La Cappadoce, l'église, l'architecture, Byzance, la conservation.

1. GİRİŞ

XX. yüzyılın başında, Georg Dehio ve Alois Riegl, XIX. yüzyıldaki radikal rökonstrüksiyon uygulamalarına karşıt olarak, anıtları “korumayı ve restore etmemeyi”, hatta güzellikleri içinde ölmelerine izin vermeyi önermişlerdir.

İlk kez, bir sanat tarihçisi olan Georg Dehio, restoratör mimar Karl Schäfer’in, 1689’dan beri harabe halindeki Heidelberg şatosunun rökonstrüksiyonuna karşı çıkmıştır. Günümüze ulaşamamış bölümlerin rökonstrüksiyonu yerine, mevcut bölümlerin korunmasını savunmuştur* (Dehio, 1901). Strazburg’da verdiği konferansta, anıtların sahip oldukları mimari üslupları iyileştirmeyi amaçlayan, XIX. yüzyılda uygulanmış restorasyonları eleştirmiştir** (Dehio, 1905). Dehio, XX. yüzyılda anıtların korunmasında temel formül olarak slogan haline gelmiş ve özelliklerini yitirmeden korunması gereken, tarihi tanıklığı üzerine kurulu “korumak ve restore etmemek” kavramını dile getirmiştir.

Anıtların korunmasında diğer bir teorisyen Alois Riegl, Viollet-le-Duc’ün “restorasyon” terimine getirdiği tanımlamada yer alan, anıtların “tarihi değeri” yerine yaşlanma izlerini somutlaştıran ve harabelerin restorasyonuna karşı duran “eskilik değeri”ni savunmuştur.

XX. yüzyıl başında yayılan bu teorilerden yola çıkarak, teze konu olan Kapadokya’daki kagir kiliseler için de geçerli bir soru olan “Harabeleri restore etmek gerekir mi?” ye cevap ararken, “restore edebilir miyiz ya da ne zaman yapmalıyız?” dan önce “işlevini yitirmiş ve kullanılamaz durumdaki yapıları strüktürleri restore edebilir miyiz ve ne zaman?” ın cevabını vermek daha önceliklidir.

Harabe, iklimsel etkilere karşı savunma mekanizmasını yitirmiş bir konstrüksiyonun durumu olarak tanımlanabilir. Zeminin sadece birkaç santimetre üzerindeki kalıntılar olabileceği gibi, toprak altındakileri de kapsar. Harabe, bir terk edilmiş sonu olarak ve tamamen rastlantısal bir evrimle, yeni bir mimari ile estetik duygusu verir.

Harabe halindeki yapıların korunması toplumun bir amacı olarak ele alınmalıdır. Toplumun bizden beklediği olgu öncelikle özgünlüktür. Ancak bunun da ötesinde, ziyaretçinin korumacıya yardımcı olabilmesi ve eğer mümkünse kendinin de bir korumacı olabilmesi için, genellikle anlaşılmaz olan anlaşılabilir ve okunabilir kılınmalıdır. Bu durumda, harabe kadar

* Bkz. www.dehio.org, “Heidelberg Şatosuna ne olacak?”

** Bkz. www.dehio.org, “19. yüzyılda Anıtların Korunması ve Bakımı”

ziyaretçi de ele alınmalı, röper noktaları verilmeli, düş gücüne destek olunmalıdır.

“Harabeleri restore etmek gerekir mi?” sorusu aynı zamanda evrenseldir. Gelişmiş veya gelişmekte olan, korunması gerekli kültür varlıklarını barındıran bütün ülkeler bu soruya cevap aramak zorundadır. Özellikle son senelerde, birbirinden çok farklı ulusal koruma politikaları tanımlanmıştır ve her biri kendi koşullarına ve mantığına göre hareket etmektedir.

Türkiye’de kültürel mirasın yapı taşlarından olan Erken Hıristiyanlık ve Bizans mimarisi örnekleri uzun bir dönem boyunca ihmal edilmiş ve büyük bir bölümü harabe haline gelmiştir. Bu mirasın önemli bir parçası olan Kapadokya’da yapılmış çalışmalar ise, dini mimariyi bütünüyle değerlendirmekten çok kaya oyma kiliseler ile duvar resimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır*. “VI-XI. Yüzyıllar Arasında Kapadokya Dini Mimarisi ve Koruma Metodolojisi” başlıklı bu doktora tezi ile Bizans dini mimarisinde önemli bir yer tutan Kapadokya’daki kagir kiliselerin tespit çalışmaları yapılarak, Kapadokya mimari dokusundaki yerleri, hangi ilkeler doğrultusunda biçimlendikleri ve hangi malzeme ile yapım teknikleri kullanılarak inşa edildiklerini belgelemek; koruma sorunlarını tespit etmek ve özgün mimarilerini koruyabilmeleri için alınması gereken önlemlerin oluşturulması amaçlanmıştır.

Bölgede yer alan kagir kiliselerin harap durumu onları tarihin tanıkları haline getirmiştir. İki uç kavram, yani bütünüyle tamamlama ve zıttı olan fikir “güzellik içinde ölüme terk etmek” arasında orta noktayı bulmak ve her yapıyı kendi koşulları içinde değerlendirmek gereklidir. Teorik bir model oluşturmak yerine, bazı temel ortak kurallar belirlenmelidir. Mimari miras yenilenmeyen bir kavram olduğu için, varlığını tehdit eden faktörleri olabildiğince sınırlamak ve sahip oldukları değerlere göre tamamen farklı yöntemlerle müdahale etmek gerekir. Harabe, daha az veya çok hızlanmış bozulma durumunda değişken bir dengedir ve mevcut durumunun yanında, bu hale gelmesine neden olan faktörlerde önemlidir. Savaş ya da doğal afetler sonucu meydana gelenler farklı değerlendirilir. Savaş sonucu oluşan harabelerde insanların “öldürme deliliği” korunmak istenir. Harabe ne durumda olursa olsun, bir objeden çok bir sembol değeri taşıyabilir.

---

* Kaya oyma kilise ve yerleşim alanlarının keşfi çok eski tarihlere uzanmamaktadır. Bölgeyi ilk keşfeden, XIV.Louis tarafından gönderilmiş olan, 1705-1715 tarihleri arasında Kapadokya’yı baştan başa dolaşan Paul Lucas’dır. Daha sonra XIX. Yüzyıl başlarında, 1834’de Charles Texier, 1837’de jeolog W.J. Hamilton, 1839’da coğrafyacı W.F. Ainsworth, 1861’de arkeolog G.Perrot ve daha birçok gezgin bölgeyi ziyaret etmiştir. Kaya oyma kiliseler ve komşu bölgeler, XIX. yüzyıl sonu, XX. yüzyıl başında birçok gezginin dikkatini çekmiştir. Bunların arasında Levidis, 1882 ve 1890’da W.Ramsay, 1906’da H.Rott ve K.Michel, 1907’de H.Gregoire, 1909’da G.Bell ve 1907-1927 yılları arasında birçok defa bölgeyi ziyaret eden G. De Jerphanion ile 1936’da G.Jacopi sayılabilir.

Harita 1.1 Kapadokya'da VI-XI. yüzyıllar arasında günümüze ulaşabilmiş kagir kiliseler

Kapsam ve Yöntem:

Çalışma alanı olarak, 1985 yılında UNESCO tarafından “Dünya Doğal ve Kültürel Mirası” listesine katılan Kapadokya seçilmiştir. İnsan yerleşimlerinin Paleolitik döneme kadar uzandığı Kapadokya'nın yazılı tarihi Hititlerle başlar. Tarih boyunca ticaret kolonilerini barındıran ve ülkeler arasında ticari ve sosyal bir köprü kuran Kapadokya, İpek Yolu'nun da önemli kavşaklarından biridir. 330 yılında Byzantion'un I. Konstantinos tarafından imparatorluğun ikinci başkenti olarak ilan edilmesinden sonra, Doğu Roma İmparatorluğu topraklarına katılmış ve 1071'de Selçuklular'ın bölgeyi ele geçirmesine kadar önemli dini yapı inşa faaliyetlerine tanık olmuştur.

Yukarıda açıklanan amaç ve kapsam doğrultusunda, öncelikle sınırlı sayıdaki arşiv belgeleri, basılmış kitaplar, fotoğraflar ve haritalardan yararlanılmıştır. Kapadokya mimari mirası üzerine daha önce yapılmış çalışmalar arasında özellikle, Yıldız Ötüken'in *Kapadokya Bölgesinde Bizans Mimarisi Araştırmaları* adlı Doçentlik tezi, Nicole Thierry'nin *La Cappadoce de l'Antiquité au Moyen Âge*, Robert Ousterhout'un *Master Builders of Byzantium* ve *A Byzantine Settlement in Cappadocia*, William Mitchell Ramsay ve Gertrude Bell'in *The Thousand and one Churches*, Marcell Restle'nin *Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, Auguste Choisy'nin *L'art de Batir Chez Les Byzantins*, Charles Diehl'in *Manuel d'Art Byzantin*, Friedrich Hild ve Marcell Restle'nin *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, Richard Krautheimer'in *Early Christian and Byzantine Architecture*, George Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi* kitapları, bu tezin temel kaynaklarını oluşturur.

Bölgede tespit edilebilen 19 adet kagir kilisenin yerleri saptanmış, belgeleme ve tespit çalışmaları yapılmış; günümüzde mevcut olmayan yapılar çalışma kapsamına alınmamıştır. Kiliseler plan özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Plan restitüsyonları, Bell ve Restle'nin çizim ve fotoğraflarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Ancak yapılar ve çevresinde arkeolojik kazılar sonucunda detaylı rölövelerin oluşturulması sağlanabilir. Kiliseler, konumları, mimari özellikleri ve koruma sorunları başlıkları altında ayrıntılı olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapıların özgün mimari özelliklerini ne ölçüde koruduklarına ilişkin değerlendirmeler yapılmış, temel koruma sorunları ve müdahale yöntemleri belirtilmeye çalışılmıştır.

geleneklerinin korunmuştur (Debord, 1999:83).

Sonraki üç yüzyıl, Alexandre'in hükümdarlığından, Auguste'e kadar (M.Ö.336-31) olan Helenistik dönemdir. Bu dönemde, İskender'in İran Asyası ve Yunanistan'ı birleştirme isteğini destekleyen bir uygarlık oluşmuştur. Helenleşme devam etmiş; Romalılarca kabul görerek, yönetim sistemlerine uyarlanmış ve Bizanslılara aktarılmıştır (Thierry, 2002:23).

2.1.2 Kappadokia Krallığı (M.Ö.302 - M.S.17)

Kappadokia kralları hakkındaki yazılı kaynaklar yetersizdir; kralların tasvirleri dönemin sikkelerinden bilinmektedir.

I.Ariarathes (M.Ö. 332-322) bağımsız Kappadokia satrapı olarak ilan edilmiş, ancak Alexandre'in mirasçılarında Kardialı Eumenes, vilayeti ele geçirmiştir. 20 yıl sonra II.Ariarathes (M.Ö. 302-328) kenti geri almış ve varisi Ariaramnes kral ilan edilmiştir. Ariarathes^{*} adı ile bir kent kurarak, Kappadokia Krallığı'nın başkenti yapmıştır.

Ariarathes'lerin İran hükümdarlığı, Ariobarzane'a (M.Ö. 95-36) kadar iki yüzyıl sürmüş, Archelaos'un (M.Ö.36-İ.S.17) hükümdarlığı ile devam etmiştir.

Suriye ile ittifak kuran IV.Ariarathes Eusebeos, Kappadokia'yı bölgesel bir güç haline getirmiş, ancak Romalılarla yeniden işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. IV.Ariarathes ile krallığın Helenleşme dönemi başlamıştır (Thierry, 2002:25).

IV.Ariarathes'in ölümü üzerine yerine Mithridates^{**} geçmiş ve ismini V.Ariarathes (M.Ö.163-130) olarak değiştirmiştir. Mazaca ve Tyana kentleri yeniden yerleşime açılarak, "Argaios Dağı yanındaki Eusebeia^{***}" ve "Toros Dağı yanındaki Eusebeia" isimlerini almışlardır. Mithridates'in hükümdarlığı, krallığın en iyi dönemidir ve Roma ile iyi ilişkiler içinde olmuştur (Robert, 1963:495).

V.Ariarathes'in kuzeni Bergama kralı Attale'nin, krallığını Romalılara bırakmasından sonra (M.Ö.133), Romalılar Anadolu'nun hâkimleri haline gelmiştir. Mithridates Eupatoros (M.Ö.120-63) ile çarpışmışlar ve Kappadokia iki taraf arasında sürekli iktidar konusu olmuştur.

^{*} Ariarathes, Kayseri'nin 80 kilometre doğusundaki Pınarbaşı ilçesidir.

^{**} Mithridates, Eusebeos ve Philopator (babasını seven) lakaplarını kullanmıştır.

^{***} Eusebeia, ilahi veya dindar anlamına gelmektedir.

Ariarathes'ler bu kargaşa ortamında kaybolmuşlar; VI.Ariarathes Epiphanes (M.Ö.130-116) öldürülmüş; Pontos kralı VI.Mithridates yeğeni VII.Ariarathes'ı (M.Ö. 111-99) tahta çıkarmış; ancak o da kuzeni tarafından bıçaklanmış, yerine Mithridates'in oğlu IX.Ariarathes geçmiştir. Romalılar ve Mithridates arasındaki savaşlar, kesintili olarak otuz yıldan fazla sürmüştür.

Kappadokialıların isteğiyle, Roma senatosu kral olarak, İran ailesinden bir aristokrat olan I.Ariobarzanes'i* (M.Ö.95-63) tahta geçirmiştir. Romalılar ve Partlar arasındaki ilk diplomatik ilişkiler (M.Ö. 92) sırasında aracılık yapmış; birçok defa tacı alınarak, Romalılar tarafından yeniden tahta geçirilmiş; yine Romalılarca Mithridates** ile anlaşmaya zorlanmıştır.

M.Ö.77'de Armenia kralı Tigranes üçüncü kez Kappadokia'yı ele geçirmiş, Mazaka halkını yeni başkenti Tigranokerta'ya göçe zorlamıştır. Sürgünlerden bazıları, M.Ö.69'da Ariobarzanes'in bölükleri ile desteklenen Romalı kral Lucullus'un kenti ele geçirmesiyle geri dönmüşlerdir. Ariobarzanes Fırat'ın doğu kıyısındaki Tomisa kenti ile Armenia'dan alınan Mezopotamya topraklarını ele geçirmiştir (Chaumont, 1982:97).

M.Ö.67'de Armenia kralı Tigranes son kez Kappadokia'yı istila etmiş ve kralı indirmiştir. Geçici bir başarı olarak M.Ö.66'da Pompeius kaybedilen toprakları geri almış ve Armenia ile Pontos'u istila etmiştir.

M.Ö.63'te Pompeius'un etkisiyle, kral yerini oğlu II.Ariobarzanes'e (M.Ö. 63-52) bırakarak tahttan çekilmiştir (Sullivan, 1980:1135).

Senato, II.Ariobarzanes'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu III.Ariobarzanes'i (M.Ö. 52-42) Çicero'ya*** emanet etmiştir. III.Ariobarzane, M.Ö.42'de Caesar'ın katillerinden Cassius'un emriyle öldürülmüştür (Reinach, 1890:98).

Güçlü bir Pontus ailesinden gelen ve kutsal kent Komana'nın rahipliğini iki nesil boyunca

* I.Ariobarzanes, Philoromaios (Roma'yı seven) olarak adlandırılan ilk doğulu hükümdardır.

** Pontos kralı Mithridates'in Kapadokya politikası genişlemeye yönelikti. Orta Asya'nın bir bölümünü ayaklandırmıştır. Vergi toplayıcılar ve ordu, halktan yüksek oranda haraç almıştır. Kan bağı olan ve "Helenleşmiş Doğu" amacıyla Pontos, Bithynia ve Armenia, Roma'ya karşı birleşmişlerdir (Sullivan, 1980:1133). M.Ö.88'de yaklaşık 10 bin İtalyan kolonu ile yaptığı savaşlar sonucunda, M.Ö.99'dan itibaren istilalarla talan edilmiş olan Kapadokya ve Anadolu harap olmuştur (Reinach, 1890:128).

*** Çicero, Kilikya prokonsülü olarak (M.Ö. 50-51) bölgede bulunan Komana büyük rahibine kompo kurmuştur.

sürdüren Archelaos (M.Ö.36–İ.S.17) kral ilan edilmiştir (Sullivan, 1980:1153). Roma İmparatoru Augustus, sınır bölgelerdeki korsanları engellemesi koşuluyla, M.Ö. 20'de Küçük Armenia ve Dağlık Kilikya'dan toprak vermiştir. Archelaos bu dönemde Elaiussa/Sebaste (Ayaş-Erdemli) kıyısındaki bir adada sarayını inşa ettirmiştir. Kralın Pontus kraliçesi Pithodoris ile olan evliliği sayesinde topraklarını Karadeniz'e kadar genişletmiştir (Sullivan, 1980:1153).

Augustus'tan sonra Roma imparatoru olan Tiberius, kralı Roma'ya çağırmış, kısa bir süre sonra Archelaos burada ölmüştür. Böylece İ.S. 17'de Kappadokia Krallığı resmen bir Roma vilayeti olmuştur (Thierry, 2002:26).

2.1.3 Roma Eyaleti Kappadokia

M.S.17 yılında bir Roma eyaleti olan Kappadokia, yaklaşık olarak iki yüzyıl istikrar ve refah içinde yaşamıştır. Eyaletin ilk valisi atlı sınıftan Quintus Veranius'tur. Veranius'tan sonra eyalette valilik yapan en az 50 kişi saptanmıştır. Kappadokia kralı Arkhelaos ile Kommagene kralı III.Antiokhos'un M.S.17'deki ölümlerinden sonra, iki imparatorluk birleşmiştir. Kappadokia barbarların saldırısına uğradığı için Roma İmparatoru Vespasianus (69-79), Melitene (Malatya) ve Samosata'ya (Samsat) iki lejyon yerleştirmiştir (Mitchell, 1993:124).

Vespasianus, 76'da Galatia ile Kappadokia eyaletlerini birleştirerek çift eyalet sistemini oluşturmuştur. Küçük Armenia, Kappadokia-Galatia eyaletine eklenmiştir. Bu birleşik eyaletin bilinen ilk valisiyse Pompeius Collega'dır. Vali Rusticus'un 93 yılında ölümü üzerine, geçici bir süre için, birleşik eyalet yeniden ikiye ayrılmıştır. 95'te iki eyalet yeniden birleştirilmiş ve vali olarak Pomponius Bassus atanmıştır. Birleşik eyaletin son valisi ise 108-113 yılları arasında görev yapmış olan Quadratus Bassus'tur.

Romalıların doğudaki bir düşmanı da Partlar'dı. İmparator Traianus döneminde (98-117) Kappadokia, Roma ile Part İmparatorluğu arasında bir tampon bölge vazifesi görmüştür. Traianus Kappadokia-Galatia birleşik eyaletini ikiye ayırarak; Büyük Armenia eyaletini, Kappadokia ve Küçük Armenia eyaletine dâhil etmiştir (Gregoire, 1909:63).

İmparator Severus Alexander (222-235) döneminde Kappadokia, Pers tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Pers kralı Kappadokia'yı istila etmiş; ancak Roma'nın müdahalesiyle anlaşma sağlanmıştır.

260'da Pers kralı I.Sapor, Valerien'i Edessa'da (Urfa) ele geçirmiş, Roma askerleri ile birlikte İran'a götürmüştür. Küçük Asya'nın güneydoğusuna ve Komana, Kaisareia (Kayseri), Tyana

gibi kentleri ele geçirdiği Kappadokia'ya akınları artırmıştır (Thierry, 2002:33).

254 ve 267 yıllarında Gotlar, 262'de Kuzey Afrika'daki Palmyra kraliçesi Zenobia, Kappadokia'ya saldırmıştır (Will, 1992:175).

İmparator Diocletianus (284-305) döneminde Kappadokia ikiye ayrılmıştır. Batısı Kappadokia olarak adlandırılmaya devam ederken, daha ufak bir alanı kaplayan doğusu önce Küçük Armenia ile birleştirilmiş, fakat bir süre sonra, II.Armenia olarak anılmaya başlanmıştır. İmparator Valens (364-378) ise Kappadokia'yı "Kappadokia Prima" ve "Kappadokia Secunda" olarak ikiye ayırmıştı (371-372). Bunlardan ilkinin merkezi Kaisareia, ikincisinin merkezi Tyana olmuştu. Kappadokia, Roma İmparatorluğu'nun 330'da ikiye ayrılmasından sonra, Doğu Roma İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır (Will, 1992:197).

2.1.4 Ortaçağ

Antik dönemin az sayıdaki belgesine karşılık, Ortaçağ'a ait birçok belge bulunmaktadır.

2.1.4.1 Arap İstilalarından Önce Kapadokya

Arap istilalarına kadar Roma-Bizans sürekliliği devam etmiştir. Bu dönemde önemli sayıda kaya oyma kilise inşa edilmiştir.

Kappadokia, doğu sınırlarını korumak zorunda olan güçlü bir imparatorluğun merkez eyaleti olmuştur. Justinien (527-656) barışı sağlamış; ancak savaş, bir dönem Sasani hükümdarı da olan Maurice (582-602) ve Heraclius (610-641) egemenliğinde de devam etmiştir.

Persler yarımadayı istila ederek, Kaisareia'yı 605-611 yılları arasında işgal etmiş, 619'a kadar Mısır ve Ön Asya'yı ele geçirmişlerdir. Heraclius altı sene boyunca Asya'da kalmıştır. 622'de Konstantinopolis'ten yola çıkmış, Kaisareia'de konaklamış; 628-29'da Ermenistan'da kalmıştır.

634'ten itibaren Araplar ortaya çıkmış, 638'de Kudüs'ü almışlar; iki yüzyıl boyunca Orta Asya'da kalmışlardır (Thierry, 2002:71).

Heraclius'un zaferleri kilisenin maddi katkıları ve reformlarla desteklenmiştir. Savaş tehlikesi altındaki Anadolu topraklarında eyalet idaresi ve askeri komutanlık birleştirilmiş; böylece "strategos" yetkisi altında ilk "thema" lar oluşturulmuştur. Askerleri bölgeye bağlayabilmek için sabit mülkler oluşturulmaya başlanmıştır. Bu askeri ortamda, Kappadokia XI. yüzyılın

başına kadar başrol oynamıştır (Ostrogorsky, 1956:125).

2.1.4.2 Arap İstilaları Dönemi

Kappadokia, Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır. Arap istilalarına maruz kalmış, kaleleri ele geçirilmiş ve VIII. yüzyıldan itibaren, sınır ordularının dönemlik konaklamaları nedeniyle tarlaları harap olmuştur. Düşman atlarını olatırken, hasatlarını ele geçirmiş, kadınları ve çocukları köleleştirmiştir. Köylüler yeraltındaki yerleşimlere sığınmışlardır. Düşman geldiği zaman girişler değirmen taşları ile kapatılmış; ancak Araplar ateş yakarak, köylüleri duman ile boğmuşlardır.

Birçok büyük akına rağmen, 838'de Ankyra ve Amorium'un* alınmasına kadar imparatorluğun bütünlüğü etkilenmemiştir (Ostrogorsky, 1956:125).

2.1.4.3 Fetih Savaşları**

Bizanslılar, Pavlikianlıların bozguna uğramasıyla, Melitene Emir'ine karşı kazanılan bir zaferle saldıran tarafa geçmişlerdir. 813'te yarı bağımsız bir devlet kuran ve sapkın bir grup olan Pavlikianlar, Arapların müttefiki olmuşlardır. Tephrike'deki (Divriği) kaleleri 872'de yıkılmış, birçoğu şefleri ile birlikte öldürülmüş, diğerleri ise dağıtılmış ve sürülmüştür (Ostrogorsky, 1956:255).

X. yüzyıl fetihleri, imparatorlukta üst sınıfı elde eden *strategos*'ların yönettiği Asya *thema*'larının sayılarının artmasıyla açıklanabilir. İmparatorluk gücünün yapısını değiştiren önemli bir kentsel ve askeri toprak aristokrasisi kurulmuştur (Ostrogorsky, 1956:274).

Bu dönem, Romanos Lekapenos (921-944), Nikephor Phokas (963-969), İoannes Tzimiskes (969-976), ve meşru hükümdar II. Basileios (976-1025) gibi, büyük askeri komutan imparatorların yüzyılıdır.

Fetih ilk olarak Melitene ve Amida, Dara, Nisibe, Edesse ile Mezopotamya'ya doğru olmuştur (Ostrogorsky, 1956:274).

---

* Amorium antik kenti, Doğu Frigya'da (bugünkü Afyon ili), Ankara'nın 170 km. güneybatısında yer alır (Lightfoot, 1994:2).

** Arap savaşları, büyük ikonoklast kriz ile aynı dönemde gerçekleşmiştir (Lemerle, 1971:107).

İmparatorluk, bu dönemde başkentleri Kaisareia olan, Kapadokya'nın en güçlü ailesi Phokas hanedanına bağlıdır (Kaplan, 1981:139). Asya ordusu Kilikia'yı kesin olarak işgal etmiştir: Anazarbos ve Adana 964'te, Mopsuestia (Mamistra) ve Tarsos 965'te, kuzey Suriye ve Antiokheia 969'da. Jean Tzimiskes Nisibis (Nusaybin), Suriye ve Fenike'yi ele geçirmiştir (Ostrogorsky, 1956:310). II. Basileios sınırları doğuya ve Transkafkasya'ya doğru genişletmiştir.

Kappadokia barış ve refahı tekrar bulmuş, yeniden yerleşim merkezi olmuştur. İnziva yerleri ve manastırlar çoğalmıştır (Thierry, 2002:73).

2.1.4.4 Ortaçağ Kappadokia'sının Altın Çağı

X.yy. ve XI. yy'ın başı Bizans Kappadokia'sı ve komşusu olan Ermenistan ile Güney Gürcistan krallıklarının en iyi dönemidir. Bu krallıklar Bağdat halifesinin geri çekilmesinden etkilenerek doğmuştur.

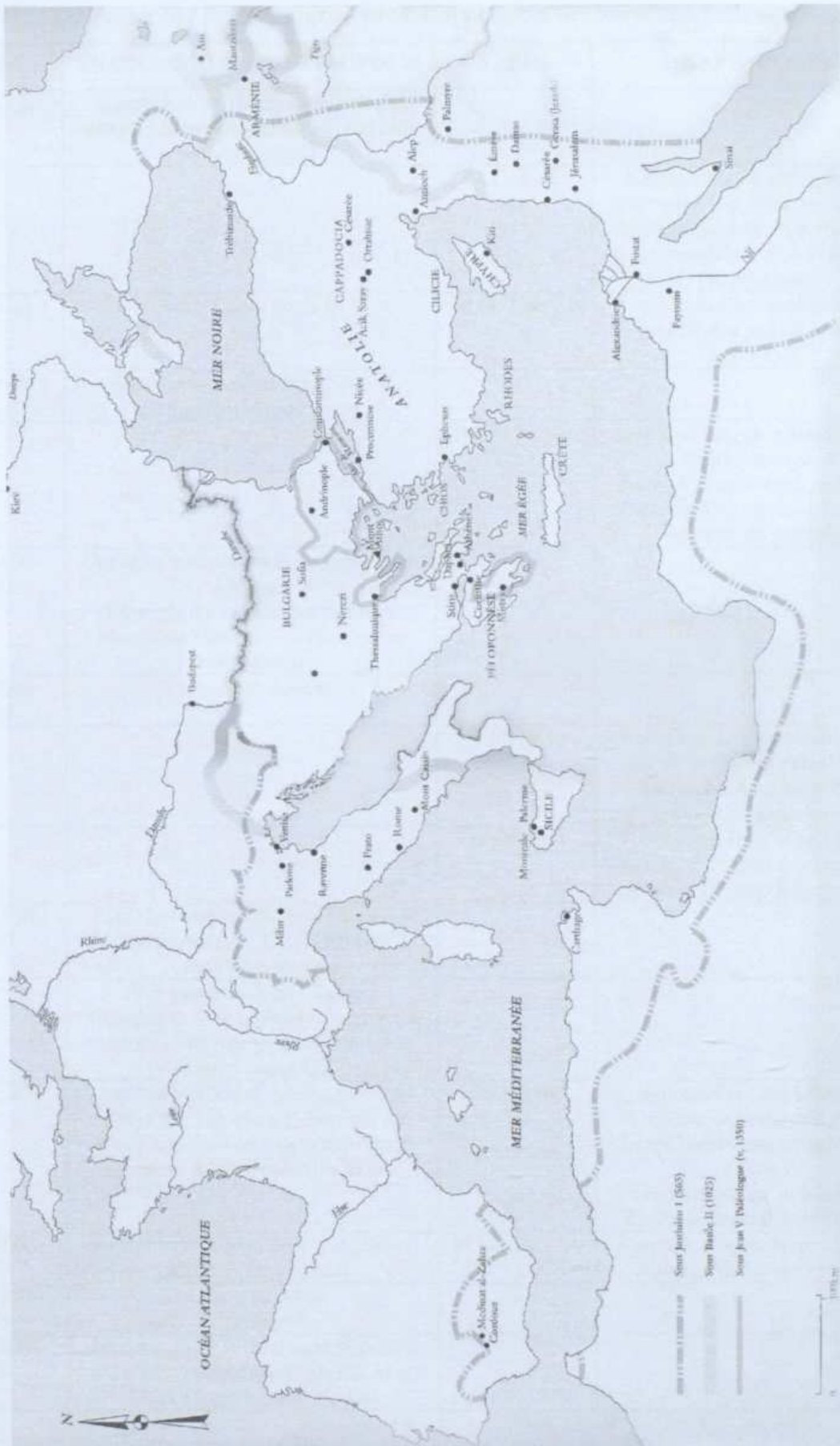
II.Basileios'un hakimiyeti altındaki Kappadokia büyük bir imparatorluğun merkez eyaleti olmuştur. Orta Asya'nın üstünlüğü Balkanlarla yer değiştirmiş, imparatorluğun doğu sınırları Tuna ve Adriyatik'e kadar genişlemiştir.

2.1.4.5 Eyalet Gücünün Gerilemesi ve Çöküşü

II. Basileios'den sonra "Konstantinopolis kutuplaşması" başlamış ve Kappadokia eyaletlenmesi bu duruma karşı çok az direnmiştir (Ahrweiler, 1975:60).

Tarımla ilgili kanunlar ihmal edilmiş ve büyük arazi sahipleri, köylülerin mülklerini ele geçirmiştir. Kappadokia'da tarım işletmesi gibi yönetilen manastırlar çoğalmıştır (Thierry, 2002:76).

Konstantinos Dukas döneminde Selçuklu Türkleri, Yakın Doğu ve Armenia'yı istila etmiş; İmparatorluk Anadolu'yu Selçuklulara karşı koruyamamıştır. 1071'de Van Gölünün kuzeyinde, Malazgirt'te, Romen Diojen'in ücretli askerlerden oluşan ordusu, imparator AlpArslan'ın ordusu tarafından yenilmiştir. Büyük bozgunu takiben, bütün Küçük Asya Selçuklu egemenliğine girmiştir (Ostrogorsky, 1956:341).

Harita 2.1 Bizans (Doğu Roma) İmparatorluğu (Mathews, 2002:10–11)

Çizelge 2.1 Anadolu / Konstantinopolis ve Kappadokia'nın karşılaştırmalı kronolojisi*

TARİH	ANADOLU/KONSTANTİNOPOLİS	TARİH	KAPPADOKİA
M.Ö. 6200	Çatalhöyük'te Hasan Dağı olduğu tahmin edilen duvar resimleri (en eski manzara resmi)		
		M.Ö. 5.-6. binyıl	Kappadokia'da yerel prensler tarafından yönetilen özerk küçük devletler halinde organize olmuş Anadolu toplulukları yaşamaktadır.
M.Ö. 3.binyıl	Bakır Çağı (Troya I)	M.Ö. 3.binyıl	Kaneş'in kurulması Asurluların politik ve ticari hâkimiyeti
M.Ö. 3.binyıl ortaları	Anadolu'nun Akad kralı Sargon tarafından ele geçirilmesi		
		M.Ö. 2320-2284	Asur kralı Sargon'a karşı 17 yerel kralın koalisyonu Sembol ve geometrik motiflerle bezenmiş Kappadokia çömleğinin Anadolu'da yayılması
M.Ö. 2100-2000	Anadolu'nun ortasında ve güneyinde Hititler. Altın, gümüş ve kehribar nesnelere. Metallerin işlenmesi ve işletilmesi, kullanılması		
M.Ö. 2000-1750	Paleo-Hitit dönemi		
		M.Ö. 19.yy	Kaneş kapılarında ve Zalpa gibi küçük şehirlerin yakınlarında önemli bir Asur kolonisinin (Karum) yerleşmesi
		M.Ö. 1800	Bölgenin Hitit uygarlığının önemli bir coğrafi merkezi haline gelmesi (Kaneş, Kültepe olur)
M.Ö. 1750-1450	Eski Hitit krallığı. Halep ve Babil'in ele geçirilmesi. Çiviyazısının Anadolu'ya girmesi		
M.Ö. 1450-1200	Hitit İmparatorluğu (Hattuşa, Yazılıkaya). Frig topluluklarının göçü. Anadolu'nun batı ve güneybatısında Mitanni uygarlığı.		
M.Ö. 1200	Anadolu'da Dorlar, karanlık dönem (Troya'nın yok olması). Avrupa'nın güneybatısına Trakyalı toplulukların girmesi, deniz halklarının akını	M.Ö. 1200	Kappadokia Hitit krallığının Friglerin de aralarında olduğu kuzey halklarının akını yanında çökmesi Friglerin Kaneş'in harabeleri üzerinde yeni bir kent kurması
M.Ö. 1000-800	Yunanlıların İyonya'da kolonileşmesi (Milet, Efes, Smyrna)	M.Ö. 10.-7. yy	Karanlık dönem, Kappadokia ve Anadolu'da yabancı akınları
M.Ö. 860-585	Urartu Krallığı		
M.Ö. 800-700	Orta Anadolu'da (Malatya) Siro-Hitit (Neo-Hitit) prenslikleri. Arami, Asur, Fenike uygarlıklarının etkisi		

* Paulo Cuneo'nun "L'Architecture de Byzance" başlıklı makalesinde bulunan "Chronologie Comparative" den yararlanılarak oluşturulmuştur.

TARİH	ANADOLU/KONSTANTİNOPOLİS	TARİH	KAPPADOKİA
M.Ö. 800–600	Yunan kültüründen etkilenmiş birçok Anadolu uygarlığının gelişimi: Frigler, Likyalılar, Lidyalılar		
M.Ö. 657	Megaralılar Byzantion'u kurarlar		
M.Ö. 6.yy	Lidya Krallığı	M.Ö. 6.yy	Kappadokia Lidya Krallığına dâhildir, daha sonra Lidya gibi Pers hâkimiyeti altına girer.
M.Ö. 588	Miletli Thales tarafından öngörülen güneş tutulması		
M.Ö. 6.yy ortaları	Pers vilayeti Orta Asya		
M.Ö. 546	Büyük Syrus Lidya'yı Pers imparatorluğuna katar		
M.Ö. 401	10000 lerin geri çekilmesi, Xenophon'un Anabase'si		
		M.Ö. 4.yy	Persli valiler Abrocomas ve Ariarathes. Arami dilinde valilik paraları
		M.Ö. 4.yy	I. Ariarathes Kappadokia üzerinde hüküm sürecek bir hanedan kurar. (Kappadokia'nın Taurus ve Pontus bölgesi olarak bölünmesi) İskender'in bölgeden geçişi sırasında ikinci vekili Cabictas'ı vali olarak bırakması
M.Ö. 334–332	İskender'in Makedonya'yı ele geçirmesi		
		M.Ö. 332–322	I. Ariarathes'in krallığının bağımsızlığını koruması ve sınırlarını genişletmesi
		M.Ö. 323–282	Kappadokia resmi olarak Makedon valileri tarafından yönetildi. Antigones Kappadokia'yı işgal eder II. Ariarathes hükümdarlığını Kappadokia'da kuzeyde Kızılırmak'a, güneyde Taurus'a ve batıda Fırat'a kadar genişletmiştir.
M.Ö. 301	Orta Asya Selevkoslara aittir. (Pontus, Kappadokia, Bithynia ve Bergama hariç)		
M.Ö. 283–133	Bergama Krallığı		
		M.Ö. 256	Ariarathes, II. Ariarathes'in oğlu, Suriyeli II. Ariarathes'den bağımsız olarak krallığını ilan etti. Arami yazısının yerini Yunan yazısına bırakması
M.Ö. 190	Magnesia savaşı: Romalılar Suriyeli Antiochus'u bozguna uğrattılar	M.Ö. 220–163	V. Ariarathes'in hükümdarlığı, doğu (Ermeniler ve Partlar) tarafından korunmak için Romalılar ve Bergamalılarla iyi ilişkiler içinde olduğu bir politika güdüyordu.

TARİH	ANADOLU/KONSTANTİNOPOLİS	TARİH	KAPPADOKİA
		M.Ö. 163–130	Kappadokia hegemonlar tarafından yönetilen 10 vilayete ayrıldı. Kappadokia'nın tek hükümdarı olarak tanınan V. Ariarathes: helenizme açılış, Argaios Dağı yanındaki Eusebeia ve Toros Dağı yanındaki Eusebeia olarak değiştirilen Tyana ve Mazaka'nın yeniden yerleşime açılması
M.Ö. 132–63	Pontus kralı Mitridates		
M.Ö. 129	Asya'nın Roma kent kuruluşu Başlıca kentler: Efes, Sardes, Afrodisyas, Hiyerapolis, Side, Perge, Aspendos, Termessos		
		M.Ö. 96	Pontus kralı Mitridates tarafından Kappadokia'dan püskürtülen, kovulan VIII. Ariarathes
		M.Ö. 95–36	Mitridates'e karşı üç nesil boyunca sürecek yeni bir hanedan kuran I.Ariobarzane' la ittifak eden Romalıların savaşı. Kappadokia krallığının topraklarının genişlemesi
M.Ö. 64	Pontus ve Kilikya Roma kentlerine dönüşür		
		M.Ö. 52–42	III. Ariobarzane
M.Ö. 46	Thrace (Trakya) Roma kenti olur		
		M.Ö. 36–17	Archelaos Philopatris Antoine tarafından kral ilan edilir
M.Ö. 27–25	Galatia Roma kenti olur		
		M.Ö. 17–18	Kappadokia Roma kenti olur Vilayetlere bölünme korunmuştur.
İ.S.		İ.S.	
		53	Tarsuslu Paul'ün geçişi (ilk seyahat)
57'ye doğru	Aziz Paul'ün Galatlara mektubu		
		70	Vespasien iki alay yerleştirir
95'e doğru	Aziz Jean'ın hitap ettiği Orta Asya'nın 7 kilisesi: Efes, Smyrna, Bergama, Tiatyre, Sardes, Philadelphie, Laodikya		
II. yy	Efes'in büyük piskoposu Montanizmin yayılması		
		161	Part kralı Vologese Kappadokia'yı istila eder.
		III. yy 200'e doğru	Kaisareia'nın büyük piskoposu: Alexandre
		250'ye doğru	Kaisareia'nın piskoposu Firmilien
		284–305	Diyokletyen Kappadokia'yı 7 küçük vilayet olarak düzenler.
IV. yy	Arianizmin yayılması		Kappadokialı üç büyük azizin vaazı: Nyssa'lı Grégoire (ö.394), Nazianzos'lu Grégoire (329-390) ve Basileios (300-379)
325	Nicaea (İznik) konsili (din bilginleri toplantısı)		
330	Konstantinopolis Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti oldu (Bizans tarihinin resmi başlangıcı)		

TARİH	ANADOLU/KONSTANTİNOPOLİS	TARİH	KAPPADOKİA
		350 sonrası	Monaşizmin başlangıcı
		371-372	Valens Kappadokia'yı iki bölgeye ayırır: I. Kappadokia (Kaisareia) II. Kappadokia (Tyana)
381	Kutsal Ruh üzerine Konstantinopolis konsili		
395-408	Doğu imparatoru I. Arkadius		
431	Efes konsili		
451	Kalkedon konsili (Monofizim karşıtı)		
		6.-7.yy	Kappadokia'da ilk resimler: Balkan Deresi 1 no.lu kilise, Çavuşin'de Saint Jean Baptiste kilisesi Balkan deresi ve Güllü deredeki bazı kiliselerde erken Hıristiyanlık dönemine ait semboller ve bezemeler
520-530	Konstantinopolis'te Aya İrini		
527-536	Konstantinopolis'te Saint Serge ve Saint Bacchus kilisesi		
527-565	Jüstinyen'in hükümdarlığı		
532-537	Konstantinopolis'te Ayasofya'nın inşası		
		605-611	Kaisareia Sasani Persleri tarafından işgal ediliyor
610-641	İmparator Heraklius'un hükümdarlığı (Doğu Orta Asya, Mezopotamya, Transkafkasya'nın Sasani hâkimiyetinden kurtulması)		
626	Sasanilerin Konstantinopolis'i kuşatmaları		
		647	Kaisareia'nın Araplar tarafından ele geçirilmesi
663-678	Orta Asya'ya Arap baskınları, Kıbrıs, Rodos, Kos ve Chios (Sakız Adası) gibi önemli merkezlerin işgal edilmesi		
		7.-9.yy	Hasan Dağı bölgesinin savunma organizasyonu (kaleler ve haberleşme kuleleri)
717	Arapların Konstantinopolis'i yeniden kuşatması		
726-843	İkonoklast dönem	726	Kaisareia'nın Araplar tarafından yeniden işgal edilmesi
		726-843	Manastır topluluklarının nüfusunun azalması
754	Hiera ikonoklast konsili		
		806	Tyana birkaç ay süre ile Araplar tarafından işgal edilir.
838	Araplar Ankyra ve Amorium'u işgal ederler		
867-1056	Makedon hâkimiyeti, Bizansın Doğu Anadolu'ya yayılması		
1012	Bizanslıların Bulgarlara karşı galibiyet kazanması		
		1067	Selçuklular Kaisareia'yı ele geçirirler
1080-1300	Konya, Selçuklu Sultanlığının başkenti		

2.2 Kappadokia'da Hıristiyanlığın yayılması

2.2.1 Hıristiyanlığın Başlangıcı

Anadolu kıyı şeridinin Havariler döneminden itibaren Hıristiyanlaşması hakkında bilgi sahibi olunmasına karşılık, I.yy'da Kappadokia hakkında herhangi bir belge bulunmamaktadır (Neri, 1971:121).

V.Ariarathes döneminde, M.Ö.138'de Yahudiler'in sayısı ise Kappadokia'da oldukça fazlaydı (Vryonis, 1971:52). Kappadokia'da Roma dönemine ve Yahudilere ait birkaç mezar taşı tespit edilmiştir. Sapor tarafından Kaisareia'da 12.000 kişinin katledildiği de bilinmektedir (Thierry, 2002:62).

II. yüzyılda, Kaisareia (Kayseri) ve Melitene'nin (Malatya) piskoposluk merkezi olmaları nedeniyle, bölgede Hıristiyan topluluklarının var olduğu anlaşılır. III. yüzyılda Kappadokia Kilisesi Kaisareia'yı metropol olarak kabul etmiş ve Kaisareia önemli bir teoloji öğrenim merkezi olmuştur.

III. yüzyılda Asya'da gittikçe artan baskılara rağmen Hıristiyanlık yayılmıştır. Roma İmparatorları Decius (249-251) ve Valerian'ın (257-260) ardılı Gallienus (253-268), Diokletianus tarafından öldürülmesine kadar geçen 40 senelik süre boyunca, Hıristiyanlara mülklerini geri alma ve ibadetlerini özgürce yerine getirme hakkı vermiştir. Konstantinos ve Licinius'un Milano Fermanı ile Hıristiyanlar çeşitli haklar elde etmişlerdir (Delvoeye, 1981:195).

IV. yüzyılın başında, Kaisareia Kilisesi'nin kurucusu olarak kabul edilen Gregorios Thaumaturges'in* misyonerlik çalışmalarının da etkisiyle Kappadokia büyük ölçüde Hıristiyanlaşmıştır (Van Oesbroeck, 1999:129).

325 tarihinde Nikaea konsilinde, Kaisareia piskoposluk merkezi olmuş; Yunan hiyerarşisinde Konstantinopolis'ten sonra ilk sırayı almıştır (Dagron, 1974:454).

IV. yüzyıl başlarında Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle, keşişlerin baskılardan kaçarak ulaşımı zor, gözlerden uzak yerlere sığınması sonlanmamıştır. Hıristiyan sayısı artmış ve birçoğu inançlarının yeterince sınanmadığı hissine kapılarak kendi sınavlarını vermek üzere yine bu bölgelerde yaşamaya devam etmişlerdir (Talbot, 1999:164).

---

* Gregorios Thaumaturges, özellikle kaya oyma kiliselerin apsislerinde hukuk doktoru olarak resmedilmiştir.

Kappadokia, I. Constantinus'un 313'te Hıristiyanlığı resmi din ilan etmesinden çok daha önce Hıristiyanlaşmıştır. Ancak imparatorluğun zulümleri durdurmasına rağmen bölgede uzun ve zor bir dönem başlamıştır. Dış düşmanlara karşı kilisenin sürdürdüğü çekişme sona ermiş ancak bu sefer de yeni sorunlar ortaya çıkmıştır: büyümek ve yayılmak, daha da önemlisi yaşayabilmek için Kappadokialı topluluklar kendi inançlarını sağlamlaştırmaya, tanımlamaya ve Hıristiyanlaşan bir ökümen¹ içerisinde kendi yollarını bulmaya ihtiyaç duymuşlardır (Neri, 1971:62).

Ermeni Kilisesinin Kuruluşu

Konstantinopolis üstünlüğü ele geçirmeden önce, Kaisareia Küçük Asya'nın büyük bir bölümünde önemli bir güce sahipti. Bu nedenle Armenia'nın Hıristiyanlaşması ve Kilise'sinin kurulmasında etkileri olmuştur.

Coğrafi olarak Kappadokia'ya bağlı olan Armenia krallığı o dönemde Yunan-Roma kültüründedir. Ermenistan'ın aydınlatıcısı Gregorios kral Tiridate'ı ve halkını vaftiz edebilmek için, Kaisareia'da piskopos ilan edilmiştir. IV. yüzyılın başında Hıristiyanlık devletin resmi dini ilan edilmiş ve Ermenistan Kilisesi 375'e kadar Kaisareia'ye bağlı kalmıştır (Gain, 1985:6).

IV. Yüzyılda Kaisareia Kilisesinin Zaferi

Yerel Kilisenin örgütlenmesi hızlı olmuştur. 325 yılındaki Nikaea konsiline Satala ve Sebasteia, Kaisareia, Tyana, Archelais, Kybistra ve Komana gibi çok sayıda piskopos katılmıştır. 370'de Kaisareia Kilisesi elli yerel piskoposa sahipti. Bu papazların oluşturduğu sınıf, köylerin uygarlığında önemli bir etken olmuştur (Mitchell, 1993:68).

2.2.2 Hıristiyan Kappadokia'da Paganizm

Kilise'nin Roma İmparatorluğu'nda kabul edilmesinden sonra (314), Theodosius döneminde 407-8'de çıkarılan kararname ile Kappadokialı Hıristiyanlar tapınak ve idolleri yok etmişlerdir. Tapınaklar ve din adamlarının mallarına el konularak Kilise'ye aktarılmış ve toprakları imparatorluğa devredilmiştir (MacMullen, 1998:85).

Son Pagan Roma İmparatoru Julianus'un (361-363) 362'de Kaisareia'ya gidişi sırasında, Zeus

¹ "Ökümen" kavramı 'dünya patrikliği' anlamına gelmektedir. Ökümen kavramının ilk ortaya çıkışı 1517 yılında Yavuz Selim'in, Mısır'ı fethettiğinde, İskenderiye ve Antakya Patrikhanelerini de, İstanbul'daki Patrikhane'ye bağlaması ve patriği de 'Milletbaşı'lıktan, 'Ökümen' yani 'Cihan patriği' ilan etmesiyle ortaya çıktı.

ve Apollon Helios tapınakları bir isyan sırasında yıkılmıştır. İmparator kenti cezalandırmış, şehir statüsünü alarak, ağır bir para cezası vermiş; kilisenin mallarına el koymuş ve tapınakların yeniden yapımından sorumlu tutmuştur (Gain, 2001: 1009).

Pagan medeniyeti uzun bir dönem boyunca geleneklere yerleşmiştir. V. yüzyıla kadar mezarlıklarda stellerin biçimi değişmemiş ve terminoloji aynı kalmıştır (Calder, 1928:5).

IV. yüzyılda paganizm kaybolurken, bölgede iki farklı eğilim ortaya çıkmıştır. Bir yanda daha vaftiz olmamış Hıristiyanlık sempaticianları, diğer tarafta ise onları aşağı görerek ayrıcalık isteyen Hıristiyan seçkin topluluğu bulunmaktadır. Bu problemleri çözümlenmek isteyen kişi ise IV. yüzyılda Kaisareia piskoposu olan Büyük Basileios olmuştur.

Zengin gençlerin eğitimlerini Konstantinopolis, Aleksandria (İskenderiye) ve Atina'da tamamlama alışkanlıkları, paganizmin etkisi altındaki bu son merkezin Julianus, Büyük Basileios, Nazianz'lı Gregorius gibi filozoflar tarafından yurt edinilmesine neden olmuştur (Bidez, 1965:118).

2.2.3 Kappadokia Kilise Babaları

IV. yüzyıl Hıristiyan edebiyatının, özellikle Büyük Basileios, Nazianz'lı Gregorius ve Nyssa'lı Gregorios ile Kappadokia Kilisesinin altın çağı olmuştur.

Nazianz'lı Gregorius (320-390), önemli bir şair ve büyük bir Ortodoks teoloğudur. Hasan Dağı yöresindeki büyük toprak sahibi ailelerden birine mensuptur. Atina'da eğitim aldığı dönemde Büyük Basileios ile arkadaş olmuştur. Nazianz'a dönen Gregorius, ölümüne kadar burada kalmış ve yeri bilinmeyen aile şapeline gömülmüştür. Ailesinin ve kendisinin rölikleri Gelveri'deki Hagios Gregorios Kilisesine gönderilmiş; 1924'teki mübadele sırasında Rumlar tarafından Makedonya'da Nea Karvali Saint Gregoire Kilisesine taşınmıştır.

Basileios'un küçük kardeşi Gregorios (335-394) ise Nyssa piskoposu olmuş, daha sonra buradan sürülmüş ve ancak Büyük Basileios'un ölümünden sonra dönebilmıştır. Konstantinopolis'te Theodosius tarafından piskoposların Ortodoksluk yargıcı olarak adlandırılmıştır. Arabulucu, misyoner olarak önce Arabistan'a, sonra Kudüs'e gitmiş, ancak buralarda iyi karşılanmamıştır.

Büyük Basileios (330-379) Kappadokia Babaları arasında en önemlisidir. Döneminin Yunan-Asya aristokrasisinin eğitimini almış ve iki sene boyunca, aziz ve keşişlerle buluşmak için Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Mısır'a gitmiştir. Aile topraklarında bir manastır kurmuş,

rahip olmuş ve daha sonra da Kaisareia piskoposu ilan edilmiştir. Kaisareia'ye birkaç kilometre mesafede bulunan ve "Basiliade" olarak adlandırılan bir mahallede yaşlı, fakir, cüzzamlı ve diğer hastalar için bir yapı grubu oluşturmuştur.

Kappadokia bölgesinde tek başlarına inziva yaşamayı benimsemiş kişiler, çok önemli bir sosyal grup oluşturmaktaydı. Bu keşişler, manastır ve kiliselerden bağımsız, bireysel bir yaşam sürmekteydiler. Basileios, bu yaşam tarzını manastır yaşamına bağlamak için mücadele etmiştir. Bölgedeki dağınık keşiş topluluklarını manastır örgütlenmesi altında toplamış ve manastırcılığın kurallarını oluşturmuştur (Akyürek, 2000:235).

Kappadokia Babaları, Nicaea konsilinde Hıristiyanlığın sapkın bir yorumu olarak kabul edilen Arianizm'e karşı mücadele etmişlerdir.

2.2.4 Kappadokia'da Arianizm Sapkınlığı

IV. yüzyılın başından itibaren Arianizm çok yaygındır. Aleksandria rahibi Arius, Kutsal Ruh ve Oğul anlayışına karşı çıkararak, İsa'nın tanrı olmadığını savunur. Arius 325'te Nicaea konsilinde aforoz edilmiştir.

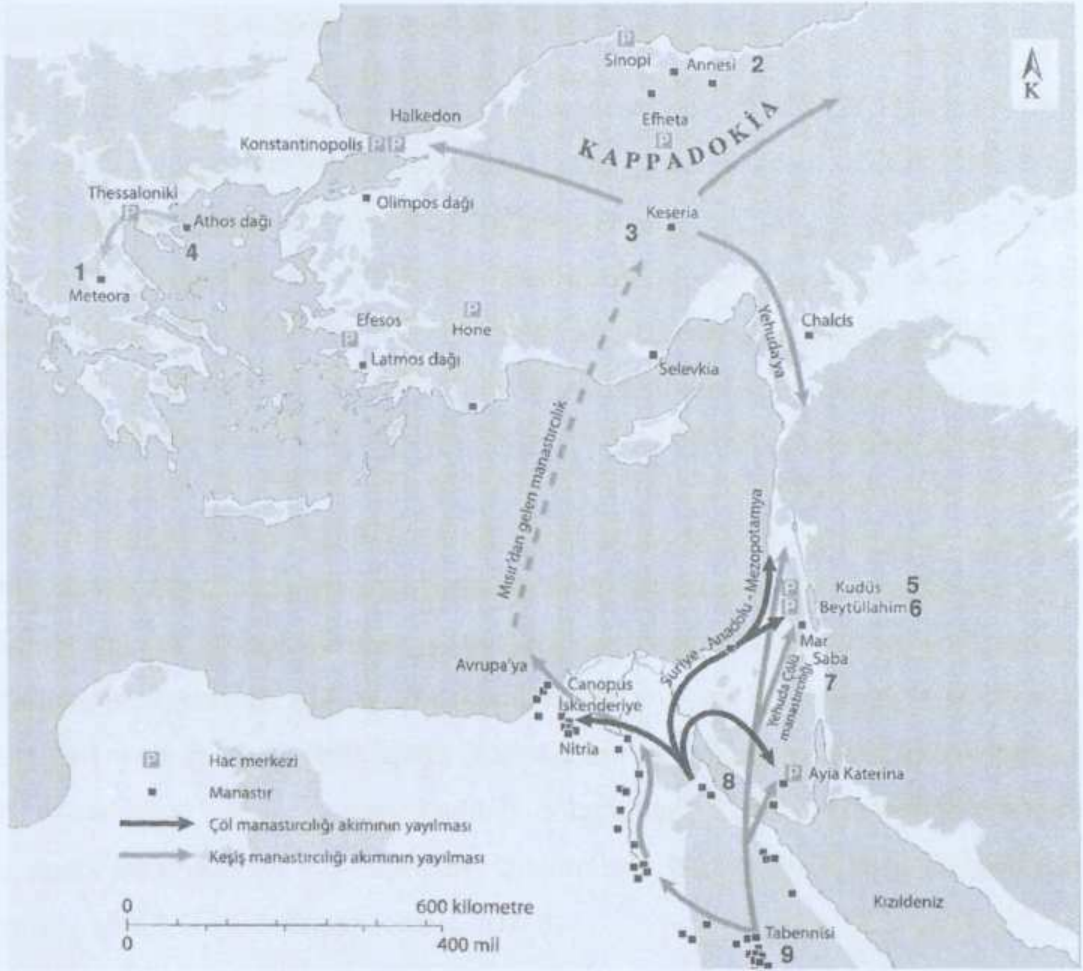
Ancak Ariusçular güçlenmeye devam etmiş, II. Constantius (337-361) ve Valens (364-378) tarafından desteklenmiştir. Büyük Basileios döneminde Konstantinopolis Ariusçuların elindeydi ve Ortodoksların hiç kilisesi yoktu (Thierry, 2002:66).

Kappadokia'da ise halkın bir bölümü Arius'a sadık kalmıştır (Gain, 2001:1010). Bu nedenle Valens eyaleti ikiye bölmüştür (M.Ö. 371-372): kuzeyde, Kaisareia'yı kapsayan I.Kappadokia, güneybatıda başkent ve piskoposluk merkezi olan Tyana ile II.Kappadokia.

Nicaea Konsiline bağlı olanların toplantıları yasaklanmış, sürgüne gönderilmiş ya da öldürülmüşlerdi. Büyük Basileios diyalektiğini cemaatinin inancını güçlendirmek için kullanmış, arkadaşı Nazianz'lı Gregorius'u Sasima piskoposu olarak atamıştır. Kardeşi Gregorios ise Nyssa piskoposluğu görevinden alınmıştır.

Basileios, Nazianz'lı Gregorius 379'da Konstantinopolis piskoposu olmadan önce ölmüştür. Valens'in ölümünden sonra, Theodosius'un 380'de Konstantinopolis'e girmesiyle, Gregorius Ariusçuları kentten kovmuştur (Thierry, 2002:66).

Harita 2.2 Manastırlar, hacılar ve kutsal yerler (Haldon, 2007:92)

2.3 Tarihsel Coğrafya

Eskiçağ'da Kappadokia, Anadolu platosunun ortasında, 1000–1500 metre yükseklikler arasında, batıdan doğuya doğru yükselen geniş bir bölgenin adıdır. Kuzeyde Kızılırmak yayının güneyini de içine alarak Karadeniz boyunca uzanan sıradağlar, güneyde Kilikya ovası ile Akdeniz'i ayıran Toros Dağları, batıda Tuz Gölü ve doğuda Fırat ile sınırlanır.

M.Ö. IV. yüzyılın sonlarına doğru bölge, güneydoğuda Kommagene, doğuda Armenia, kuzeybatıda Galatia, kuzeyde Pontus, güneyde Kilikya, batıda da Phrygia ve Lykaonia bölgelerine komşu olmuştur (Sevin, 2000:47).

Kappadokia, M.S. III. yüzyılda, kuzeydoğuda Kaisareia (Kayseri), batıda Arkhelais (Aksaray), güneyde Nahita'dan (Niğde) oluşan üç şehir ile batı Kappadokia, kuzeyde Sebasteia (Sivas) ve güneyde Melitene (Malatya) ile doğu Kappadokia olarak ikiye ayrılmıştır. Batısı Kappadokia olarak adlandırılmaya devam edilmiş; doğusu Armenia Minor

ile birleştirilmiştir (Tekin, 2000:223).

Persler, Kappadokia için Bisutun dağının kayalık yüzeyinde, Pers Kralı I.Darius'un M.Ö. 520 tarihli yazıtında görüldüğü gibi, *Katpatuka* (Güzel Atlar Ülkesi) terimini kullanmışlardır. Herodot tarafından *Kappadokie* (V, 52; VII, 26) ve Ortaçağ Yunancasında ise *Kappadokia* olarak çevrilmiştir (Thierry, 2002:12). Diğer bir görüş de Kappadokia sözcüğünün Kızılırmak'ın bir kolu olan "Kappadoks" nehrinden türediğidir (Schmitt, 1980, s.399-400). "Kappadokia" sözcüğünün kökenini, Hitit döneminde yer ismi olan *Kizzuwatna*'ya, daha sonra Luvî¹ dilinde Toros'u belirten *Katwatna*'ya (aşağı ülke) bağlayanlar da vardır (Schmitt, 1980:399).

Bölgenin Bizans döneminde merkezi günümüzde Aksaray olarak bilinen Arkhelais'dir. Antik dönemde Garsaura olarak anılan kent, XIII. yy'dan itibaren Aqsara/Taxara olarak adlandırılmıştır. Arkhelais, Bizans döneminde önemli bir yol kesişim noktası olmuştur. Aynı zamanda 664 yılında Arap istilacıların Kappadokia'ya güneyden girdikleri bölgedir. Daha sonraki dönemlerde çıkan kargaşalıklardan dolayı kent 1155 dolaylarında harabe haline gelmiş, sonrasında yeniden yapılanmıştır. Günümüzde Bizans yerleşiminden herhangi bir iz kalmamıştır. (Hild, Restle, Kappadokien, 207-8)

2.3.1 Yollar

Kappadokia'nın tarihsel coğrafyasının önemi, doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki yolların kesişiminde yer alması ve Kilikya kapılarını kontrol etmesinden kaynaklanır. Tarihi yolların izinin saptanması, yol kilometre taşlarının tespit çalışmalarına rağmen belirsizlikler içerir. Günümüzde kullanılan bazı karayollarının eskileri izlediği görülür.

Doğu ve Yakın Doğu'ya giden bütün Bizans yolları Anadolu'dan geçerek, askeri birliklerin doğu sınırlarına hızlı ulaşımını sağlar ve ticari açıdan önem taşır.

Bölgeden geçen iki büyük Hitit yolu belirsizdir. Biri batıdan Arkhelais'e (Aksaray), diğeri kuzeyden Kaisareia'ya (Kayseri) doğrudur (Masson, 1994: 57-61). Doğu-batı doğrultusundaki iki büyük Asur yolu ise kuzey ve güneyde Tuz Gölü'nden uzaklaşarak, Sinop'tan Kayseri'ye geçerek Suriye'ye ulaşır (Garelli, 1963: 96-115).

Kappadokia'dan geçen başka bir önemli yol, Perslerin imparatorluk yolu Herodot tarafından

¹ Hititçeye benzeyen bir Anadolu dilidir. M.Ö. 2000 yıllarında Anadolu'nun güneyinde kullanılmıştır.

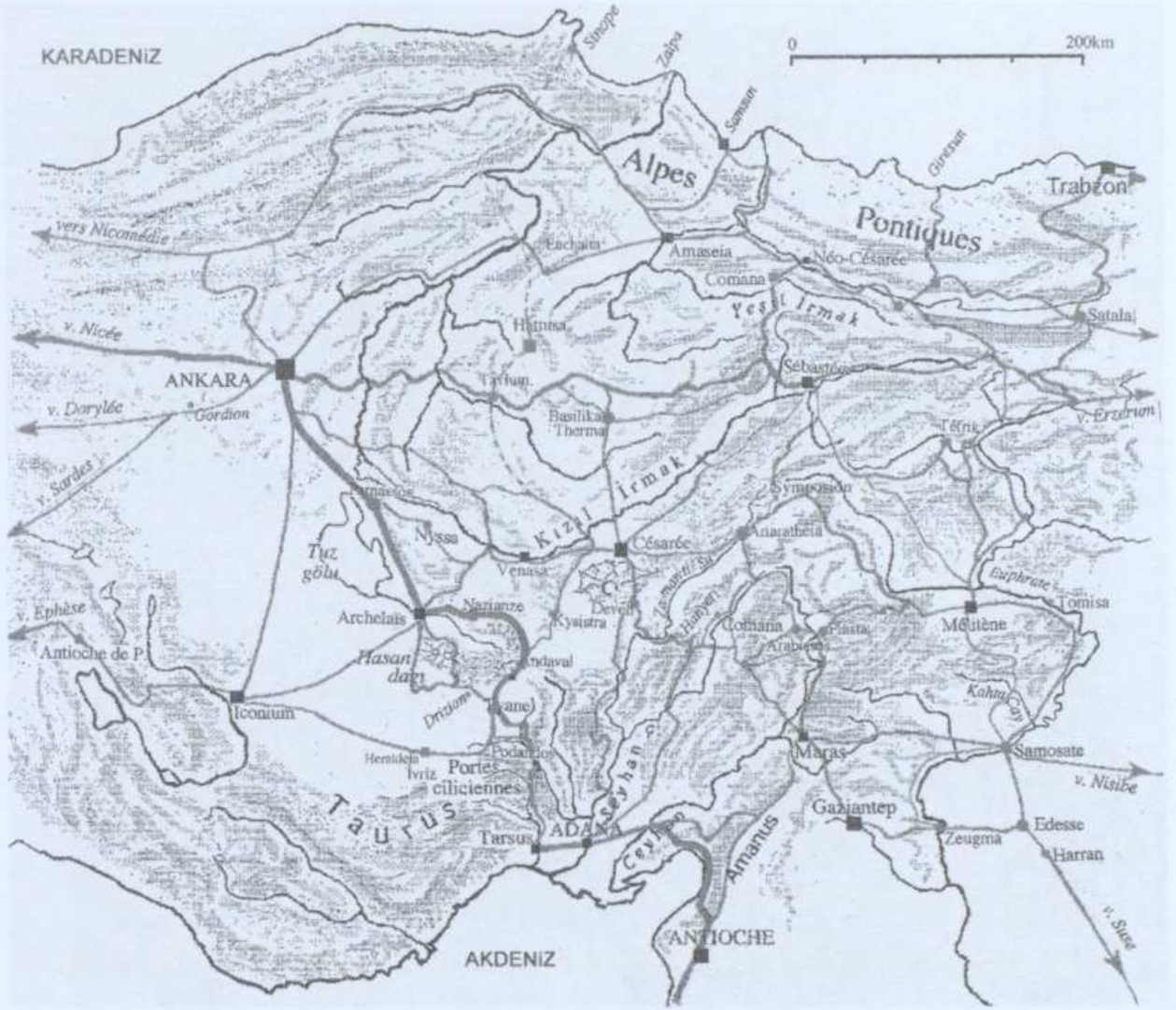
da betimlenmiştir. Kuzeyden gelen yol, Kappadokia'da Kızılırmak yayı ve Kaisareia'dan (Kayseri) geçer; diğer bir yol ise güneyde Kilikya Kapılarına doğru devam eder.

Üç önemli yolun kesişim noktaları, Ankara, Kayseri ve Sivas şehirlerinde yer alır. Güneybatıda Arkhelais, Byzantion ve Ankyra'dan Antiokheia'ya uzanan yolun üzerinde yer alan büyük bir ticari kavşaktır. IV. yy'dan itibaren Kudüs'e giden hacıların kullandığı bu yol, daha sonra Momoasson (Mamasun), Nazianz (Nenesi), Sasima (Hasanköy), Andavalis, Nahita (Niğde), Tyana, Podandos (Pozantı) ve Tarsos'dan geçer. Günümüzde Ankara ve Antakya arasındaki mevcut yol, Byzantion ve Ankyra'dan gelip, Arkhelais ve Tyana'dan Kilikya Kapıları'na ulaşan antik yol güzergâhı ile aynıdır.

Doğudaki savunma noktalarına giden askeri birliklerin tercih ettiği yol, Ankyra ve Sebasteia'dan Ermenistan ya da Komagene ve Suriye'ye gider. Karadeniz kıyılarını iç kesime ve Akdeniz'e bağlayan bu yol, Sinope (Sinop) ve Amisos (Samsun) gibi kentlerden gelip Amaseia (Amasya) üzerinden Kaisareia'ya (Kayseri) ulaşırdı. VII. yy'da terk edilen yoldan Tyana, Podandos ve Kilikya Kapıları'na geçilebilirdi.

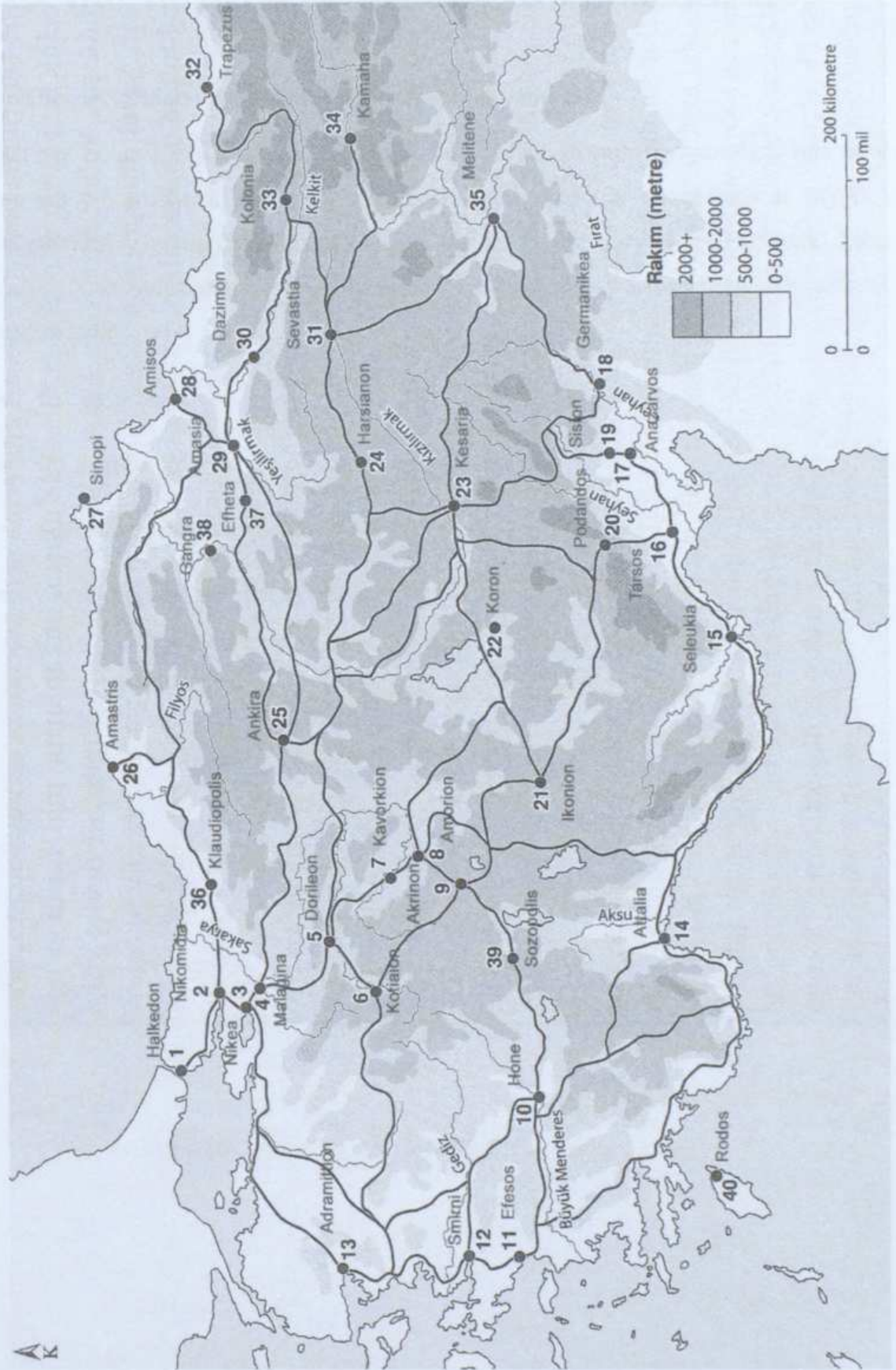
Bizans döneminde, ikincil yolların sayısı artmış, Pers ve Arap savaşlarında kullanılan kalelere ulaşan yollarla birleştirilmiştir. Barış sağlandıktan sonra bu yollar Kappadokia, Armenia ve Gürcistan'ın şehir ve kasabalarına hizmet etmiştir. Türkler, bu yolları XII. yy'ın sonu ve XIII. yy'da onarmış ve üzerine çok sayıda kervansaray inşa etmiştir (Thierry, 2002:22).

Üçüncü önemli yol güzergâhı ise batıdan gelip İkonion (Konya) ve Arkhelais üzerinden Kaisareia'ya ulaşır. Bu yol sayesinde bölgenin Ege kıyıları ile bağlantısı sağlanmıştır. I. Haçlı Seferi sırasında (1097), Latinler bu yol üzerinden batıdan İkonion'a ulaşmışlardır.

Harita 2.3 Kappadokia'da yol güzergâhları (Thierry, 2002:20)

Harita 2.4 Anadolu: Başlıca yol güzergahları, 7-12. yüzyıllar (Haldon, 2007:30)

3. M.S. VI-XI. YÜZYILLAR ARASINDA KAPADOKYA KİLİSELERİ

3.1 Kiliselerin Plan Özelliklerine Göre Sınıflandırılması

Kapadokya bölgesi dini mimarisinin büyük çoğunluğunu oluşturan yumuşak tüfe oyularak oluşturulmuş manastır, kilise ya da şapeller dışında günümüze ulaşabilmiş az sayıda kâgir Hıristiyan dini yapıları da bulunmaktadır*. İmparatorluğun büyük şehirlerindeki kiliselere oranla boyutları oldukça küçük olan bu örneklerin plan tipolojisi incelendiğinde, dört ana tip saptanmaktadır.

- Tek nefli kiliseler
- Üç nefli bazilikalar
- Serbest haç planlı kiliseler
- Kapalı yunan haçı planlı kiliseler

---

* Kapadokya bölgesindeki bütün kiliselerin kataloğu için bkz. Yıldız Ötüken, 1981.

ANATEPE KİLİSESİ

KATALOG No: KK-01

İLİ : AKSARAY İLÇESİ : MERKEZ KÖYÜ : KARAÖREN

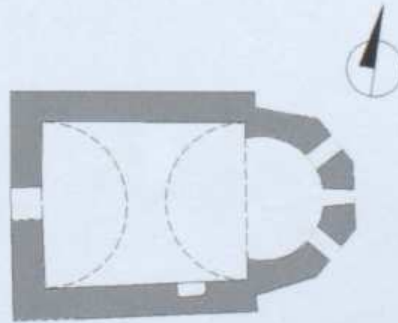
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : VII. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Anatepe Kilisesi güneydoğu görünüşü

Anatepe Kilisesi planı

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.1 Tek Nefli Kiliseler

3.1.1.1 Anatepe Kilisesi

Kilise, Karaören'in 3 km. güneyinde, Hasan Dağı'nın kuzey eteğindeki Anatepe kraterinin doğu kenarındadır. Aksaray'ın 25 kilometre güneydoğusundadır. Tepede kiliseden başka yapı yoktur ancak güneyinde kayaya oyulmuş bazı mekânlar yer almaktadır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

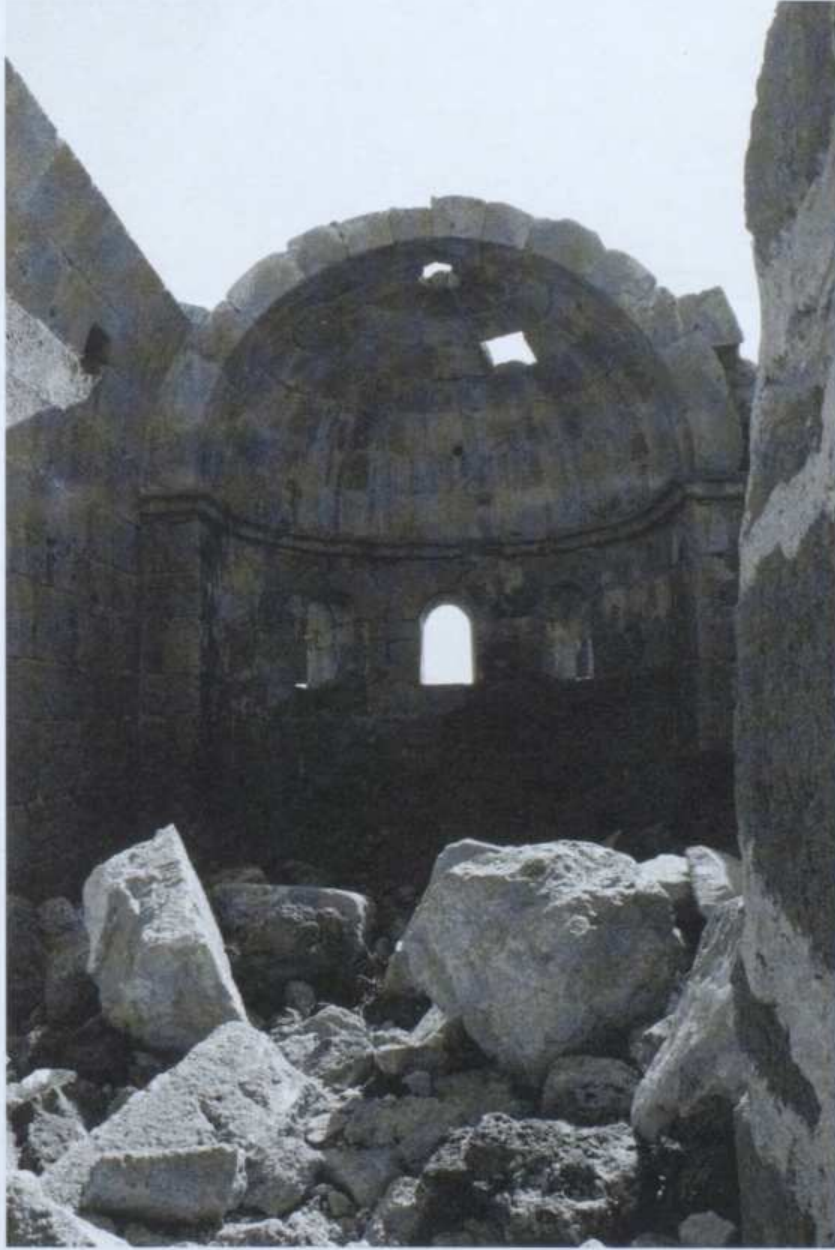
Yapı, tek nefli, doğu batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir naosdan oluşur. Naos, batı duvarındaki lentosu düşmüş, hafifletme kemerli bir kapı ile dışarıya açılır (Resim 3.1). Kuzey ve güney duvarlarında açıklık yoktur. Güney duvarında onarımlar bulunmaktadır ve mihrap eklenmiştir. Beşik tonozun üzengi seviyesinde, kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı üç adet giriş deliği yer alır. Bell yapıyı ziyaret ettiği dönemde batı duvarındaki kapı sövelerinin, yapıyı örten beşik tonoz ile apsis yarım kubbesinin ayakta olduğunu aktarmıştır (Bell, 1909:331).

Resim 3.1 Anatepe Kilisenin güney görünüşü

Naosun doğu ucu, içeriden atnalı biçimli, dışarıdan beşgen bir apsis ile sonlanır (Resim 3.2). Apsis, u adet kemerli pencere ile aydınlanır. İç mekânda apsis yarım kubbesinin üzengi seviyesinde, pencere kemerlerinin üzerinde apsis boyunca dolanan bir silme bulunur. Apsis silmesinin alt kotunda uzun duvarlar üzerindeki köşelerde kiriş boşlukları bulunmaktadır. Restle, bu boşlukların tempon kirişleri yuvası olabileceğini ifade etmiştir. Apsisin dış cephesinde ve pencere kemerlerinin üzerinde de bir silme dönmektedir (Resim 3.5). Apsis kubbesinin eğrisel yüzeyi tamamen ayaktadır. Naosun ken tonozu apsis yarım kubbesinden bir taş sırası daha yüksektedir (Resim 3.3).

Resim 3.2 Anatepe Kilisesi apsisinin naosdan görünüşü

Tüm yapı iç mekâna doğru çıkıntı yapan bir subasman üzerinde oturmaktadır. Batı duvarında su basman genişliği diğer duvarlara göre daha fazladır.

Resim 3.3 Anatepe Kilisesi, güneydoğudan görünüş (Ramsay, Bell, 1909)

Resim 3.4 Anatepe Kilisesi, doğudan görünüş (Restle, 1978)

Resim 3.5 Anatepe Kilisesi doğudan görünüş (2007)

Bozulma ve Koruma Durumu

Kilise naosunun kâgir beşik tonoz örtüsü ve batı duvarının üst kısmı çökmüştür. İç mekân, tonozun çökmesi nedeniyle molozla doludur. Güneybatı köşesi define arama amacıyla açılan çukur nedeniyle önemli ölçüde tahrip olmuştur (Resim 3.6). Kubbenin itkisiyle oluşan güney yönüne doğru açılma nedeniyle, apsis yarım kubbesini çökme tehlikesi altındadır (Resim 3.7). Kubbe örtü kaplaması tamamen kaybolmuştur.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve kilisenin ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.6 Anatepe Kilisesinin güneybatı köşesi

Resim 3.7 Anatepe Kilisesinin güney duvarındaki açılma

SATI KİLİSESİ

KATALOG No: KK-02

İLİ : KAYSERİ İLÇESİ : DEVELİ KÖYÜ : SATI

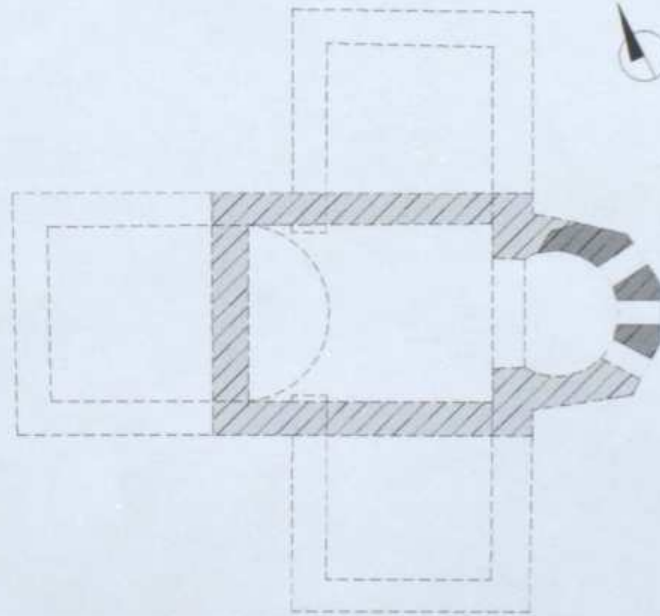
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : VI. YY. BAŞLARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Sati Kilisesi doğu görünüşü

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.1.2 Satı, Manastır Kilise

Kayseri ili, Develi ilçesi sınırları içerisinde yer alan Satı Köyünün 5 km batısında, Hacılı Dağı'nın kuzey yamacında yer alır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Kiliseden günümüze sadece apsisin bir bölümü ulaştığından, plan hakkında kesin bir bilgi elde edilememektedir (Resim 3.8). Ancak, mevcut apsis boyutları bölgedeki diğer kiliselerle karşılaştırıldığında, uzun haç kolu ve apsis genişliği oranı tek nefli kiliseye işaret eder.

Hans Rott kilisenin serbest haç planlı olduğunu belirtir. Rott, naos ve batı haç kolunun uzunluğunu 12,50 m., kuzey ve güney haç kollarının uzunluklarını 5,30 m., genişliğini ise 4,70 m. olarak aktarır. Kuzey haç kolu önünde, giriş sahnına ait iki sütun kalıntısının bulunduğunu ifade eder (Rott,1908).

Bu bilgiler ışığında yapıya ait iki farklı dönem saptanır. İlki, Rott'un belirttiği serbest haç planlı kilise, ikincisi ise apsis kalıntılarının günümüze ulaştığı tek nefli yapıdır.

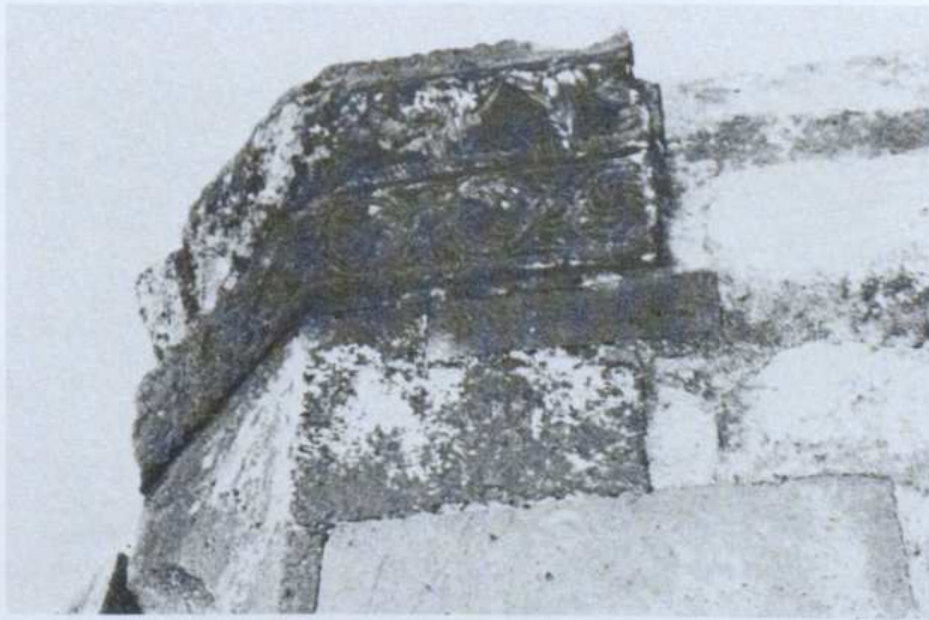
Resim 3.8 Satı Manastır Kilisesi kalıntıları batıdan görünüş

Restle'nin 1978 tarihli fotoğraflarında, apsisin daha büyük bir bölümü, basit profilli kemer ve düz söveli iki adet apsis penceresi ile apsisin güney köşesinin saçak altı silmesinden bir parça görülür (Resim 3.9). Silme, duvarın kalan bölümünde devam etmediğinden, ilk yapı döneminden kaldığı tahmin edilmektedir (Resim 3.10).

Resim 3.9 Satı Manastır Kilisesi apsisinin güneydoğudan görünüşü (Restle, 1978)

Resim 3.10 Satı Manastır Kilisesi apsisinin güney köşesi (Restle, 1978)

Hild, yapıda kireç taşı ve traşitin birlikte kullanıldığını aktarmıştır. Traşit sadece pencere söve ve kemerleri ile saçak altı silmelerinde uygulanmıştır. Bu durum kilisenin daha önce var olan eski bir kilisenin yapı elemanları (traşit) ile inşa edildiğine dair ipuçları verir. Apsis duvar örgüsünde, kesme taş ile birlikte kaba yonu sıralı taş kullanılması da yapının bir dönemde yıkılıp tekrar yapıldığını gösterir.

Bozulma ve Koruma Durumu

Yapı tamamen tahrip olmuş ve apsisin zeminden yaklaşık 1.50 m yüksekliğe kadar duvarlarının bir bölümü hariç, bütün yapı parçaları yamaca dağılmıştır (Resim 3.11). 1978 yılına ait fotoğraflarda apsis saçak kotuna kadar ayakta. Yapının diğer bölümleri bu tarihte de tümüyle yok olmuştur. Yapının naos bölümünde hazine avcılığı birçok noktayı kazmıştır (Resim 3.8).

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve kilisenin ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.11 Satı Manastır Kilisesi silme kalıntısı

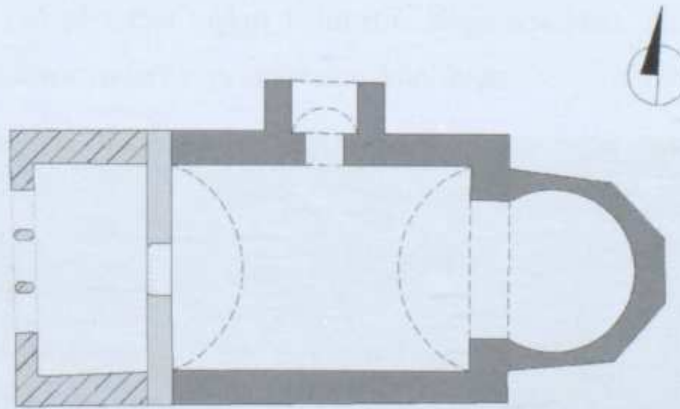

SARIGÖL KİLİSESİ

KATALOG No: KK-03

İL : AKSARAY İLÇESİ : MERKEZ KÖYÜ : YENİPİNAR
YAPIM TARİHİ : VI. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARIBUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Sarigöl Kilisesi kuzeybatı görünüşü

Sarigöl Kilisesi planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.1.3 Sarıgöl Kilisesi

Aksaray'a 35 km. mesafede olan Yenipınar'ın 3 km. kuzeydoğusunda, Hasan Dağı'nın kuzeydoğu yamacındaki günümüzde kurumuş olan gölün kıyısındadır (Resim 3.12). Çevresinde sarnıç ve kayalara oyulmuş keşiş hücreleri gibi başka yapı kalıntıları da vardır.

Resim 3.12 Sarıgöl ve çevresi

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Kilise tek nefli plan şemasına sahiptir. Tek nefli naos, içeride atnalı biçimli, dışarıda beşgen apsis ile sonlanır. Yapı, doğusundaki tepeden yuvarlanmış kaya parçası nedeniyle büyük oranda tahrip olmuştur (Resim 3.13). Kuzey duvarının ve kuzey portikosunun bir kısmı ayakta, apsisinden sadece temel taşları kalmıştır. Köşe noktaları, narteks girişindeki iki sütun ve naostaki kapıların söveleri yapı çevresine dağılmıştır.

Resim 3.13 Sarıgöl Kilisesi

Bölgedeki diğer kiliselerden en büyük farkı narteksi olmasıdır. Ancak, narteksin ve kuzeydeki yan mekânın naosla aynı döneme ait olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Bell, narteksin batı duvarının sadece biri ayakta olan üç kemerli bir girişle (tribelon) bölündüğünü belirtmiştir (Şekil 3.15). Beşik kâgir tonoz örtülü narteks, doğu duvarındaki kapı ile dar ve uzun nefi açılır. Batı kapısının profilli lento ve söveleri vardır, sövenin üzerinde düz bir hafifletme kemeri yer alır. Kuzey duvarındaki kapının ise beşik tonozlu bir portikosu bulunur (Şekil 3.15, Şekil 3.16). Kapının düz lentosunun kotunda, portikonun içinde bir silme dolanır. Yapı plastiği sadece portiko silmelerinde ve batı kapısının iç bükey profilli sövelerinde görülebilir.

Resim 3.14 Sarıgöl Kilisesi batı görünüşü (Ramsay-Bell, 1909)

Bell, güney duvarının düz yonu taşlarla güçlendirildiğini belirtmiş, narteks ve nef tonozlarının atnalı şeklinde olduğunu; sundurmanın doğusunda, kilisenin kuzey duvarının bitişiğinde, sarnıca benzeyen kapısız, iç mekânı sıvanmış ve tonoz ile örtülü küçük bir mekân olduğunu aktarmıştır (Ramsay-Bell, 1909, s.338). Narteksin batı duvarının diğer yüzünde çevre duvarı olduğu tahmin edilen kalıntının küçük bir bölümü görülür, büyük bir kısmı yıkılmış ve toprak altında kalmıştır.

Resim 3.15 Sarigöl Kilisesinin kuzey portikosu

Resim 3.16 Sarigöl Kilisesi kuzey portikosu (Ramsay-Bell, 1909)

Bozulma ve Koruma Durumu

Yapının 1909 tarihli fotoğraflarında çatı örtüsü hariç, önemli bir bölümünün ayakta olduğu görülür. Ancak 1978'ten önce üzerine düşen kaya nedeniyle naos tümüyle tahrip olmuştur. (Şekil 3.18). Çatı örtüsü ve narteks tamamen yok olmuş, kilisenin diğer yapı duvarları yıkılmıştır.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve kilisenin ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.17 Sarigöl Kilisesi (Restle, 1978)

BAŞKÖY'DE İSİMSİZ KİLİSE

KATALOG No: KK-04

İLİ : AKSARAY İLÇESİ : YEŞİLHİSAR KÖYÜ : BAŞKÖY

BUGÜNKÜ SAHİBİ : ÖZEL MÜLKİYET

YAPIM TARİHİ :-

BUGÜNKÜ KULLANIMI : TAHİL AMBARI

Başköy Kilisesi batı görünüşü

Başköy Kilisesi doğu görünüşü

3.1.1.4 Başköy'de İsimsiz Kilise

Kilise, Kayseri'ye 85 km., Yeşilhisar'a 18 km. mesafede, Derinkuyu-Yeşilhisar karayolu üzerinde yer alan Başköy'de bulunur. Herhangibir yazılı ve görsel kaynaktan bulunmayan kilisenin yan parseline ev yapılmıştır ve tahıl ambarı olarak kullanılır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Mevcut durumu ile tek nefli bir yapı olan kilise, doğu ucunda içeride atnalı biçimli, dışarıda beşgen bir apsisle sonlanır. Mekâna, batı duvarındaki sövesiz ve lentosuz bir kapıdan girilir. Girişin sağında ve solunda, kilisenin kuzey ve güney duvarlarında 1.20 m. genişliğinde ikişer adet niş bulunur. Güney duvarındaki ikinci niş köylüler tarafından konuta geçişi sağlamak amacıyla kapıya çevrilmiştir. Apsis eğrisinin nefle birleştiği güney köşesinde yarım bir paye ve sütun başlığı vardır (Şekil 3.19).

Resim 3.19 Başköy Kilisesi apsis güney payesi

Apsisin yarım kubbesi nefin beşik kâgir tonozundan bir taş sırası aşağıdadır. Mekâni örten tonoz, yapının kuzey ve güney duvarlarında bulunan nişlerin hizasında bir taş sırası yükselir. Tonozun ve kubbenin üzengi seviyesine kadar yığılı olan harman nedeniyle, yapıya ait başka özellikler tespit edilememiştir.

Resim 3.18 Başköy Kilisesi naos tonozu ve apsis yarım kubbesi

Yapının batı duvarı dışında büyük bir bölümü toprak altında kalmıştır. Apsis duvarından, toprak üzerinde sadece 1.50 m. yükseklikteki bir bölümü görülebilmektedir. Düzgün kesme taş ile inşa edilmiş yapının apsis saçak seviyesinde basit profilli bir silme dolanır (Şekil 3.20).

Resim 3.20 Başköy Kilisesi apsis saçak silmesi

Bozulma ve Koruma Durumu

Tahıl ambarı olarak kullanılması nedeniyle günümüze çatı örtüsü ile ulaşabilmiş ender dönem kiliselerinden biridir. Ancak örtü sistemi oldukça tahrip olmuştur. Apsis yarım kubbesini oluşturan taş elemanlar dış yüzeyde tamamen ortaya çıkmıştır ve kubbe çökme tehlikesi altındadır.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

ÇAVDARLIK KİLİSESİ

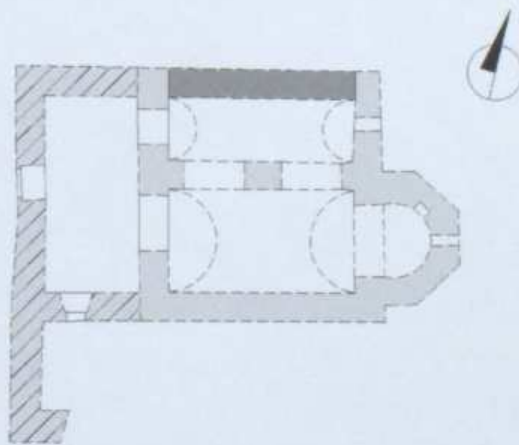
KATALOG No: KK-05

İL : AKSARAY İLÇESİ : MERKEZ KÖYÜ : KARACAÖREN
YAPIM TARİHİ : VII. YY. İLK YARISI

BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Çavdarlık Kilisesi kuzey duvarı kalıntısı

Çavdarlık Kilisesi planı

KRONOLOJİK ANALİZ		DURUM ANALİZİ	
I. DÖNEM YAPISI	II. DÖNEM YAPISI	MEVCUT BÖLÜMLER	GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.1.5 Çavdarlık Kilisesi

Kilise, Hasan Dağı'nın batı yamacında Çavdarlık Yaylası üzerindedir. Yayla, Hasan Dağının eteklerinde yer alan Aksaray'a 30 km. mesafede yer alan Karacaören köylülerince kullanılmaktadır. Yapı, bir kaya basamağının üzerinde, patika yolun doğusunda yer alır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Bell'in 1907'de yapıyı ziyaretinden sonra naosu ve parekklesionu ayıran arkad, narteks ve güneybatısındaki mekân tamamen yıkılmıştır. Günümüze sadece kuzey duvarının bir bölümü ulaşmıştır.

Tek nefli kiliseye giriş narteksin batı duvarındaki kapıdandır. Narteksten bir kapı nef, diğer kapı parekklesiona, üçüncü bir kapı ise güneybatıdaki mekâna açılır. İki kemerli, tek payeli bir arkad, nefle parekklesionu ayırır (Resim 3.21). Apsis içeriden atnalı biçimli, dışarıdan beşgendir. Apsisin merkezinde bir pencere, kuzey kenarında küçük kare bir niş vardır. Nef, doğu duvarındaki bir pencere ile aydınlanır (Resim 3.22). 1909 tarihinde naos tonozunun bir parçası hala ayaktadır. Apsis yarım kubbесinin başlangıç seviyesinde bir silme dolanır. Kilisenin içi bütünüyle sıvalıdır (Bell, 1909, 389-390).

Resim 3.21 Çavdarlık Kilisesi naos ve parekklesion arasındaki arkad (Ramsay-Bell, 1909)

Resim 3.22 Çavdarlık Kilisesi apsisinin içeriden görünüşü

Restle'nin kiliseyi ziyaret ettiği dönemde ise, ağır tahribata rağmen yapının önemli noktalarının saptanabildiğini belirtir: kuzey duvarı, batı duvarının parçaları, güney duvardaki geçiş, naos ve parekklesionu ayıran arkadın parçaları, apsisin bütün duvarları görülmektedir. Nef ve parekklesionun aynı dönemde yapıldığını, narteks ve güneybatıdaki mekânın sonradan eklendiğini aktarmıştır. Narteksin kalın duvar geçişi, giriş kapılarının söveleriyle birlikte hala görülebilir. Narteksin kapı sövelerinde de boya izleri bulunur.

Resim 3.23 Çavdarlık Kilisesi apsis, parekklesion ve arkad kalıntıları (Restle, 1978)

Çevrede kaba yonu taş duvar ile yapılmış tonozlu birçok mekân, duvar kalıntısı ve toprak altında birbirleriyle bağlantılı birçok oda vardır. Yaklaşık 60 m batısında, dikdörtgen, 10,95m x 3,25 m boyutlarında bir mekan bulunur (Resim 3.24). Bu mekânın düzgün kesme yapı taşları kiliseninkiler kadar özenli örülmemiştir. Belli burada bir manastırın olabileceğine dikkat çeker.

Resim 3.24 Çavdarlık Kilisesi çevresindeki yer altı mekanları

Bozulma ve Koruma Durumu

Kuzey duvarının bir bölümü dışında tamamen tahrip olan kilisenin diğer yapı parçaları çevreye yayılmış ya da çobanlar tarafından barınak yapmak amacıyla yapı taşı olarak kullanılmıştır.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve kilisenin ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

İLİ : NİĞDE İLÇESİ : AKTAŞ

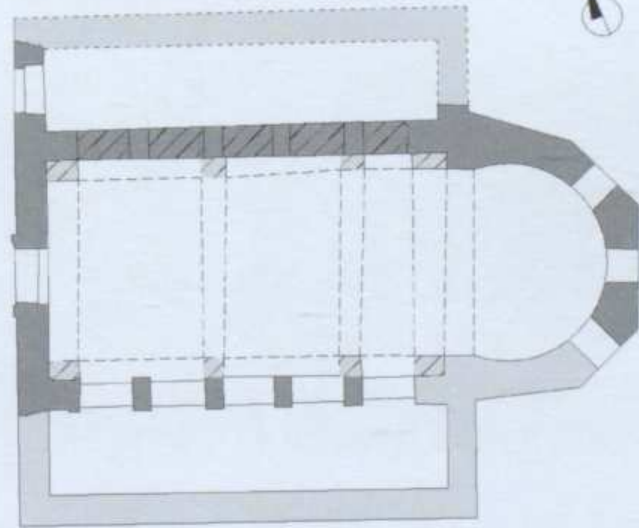
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : VI. YY. BAŞLARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Konstantinos Bazilikası doğu görünüşü

Konstantinos Bazilikası planı

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

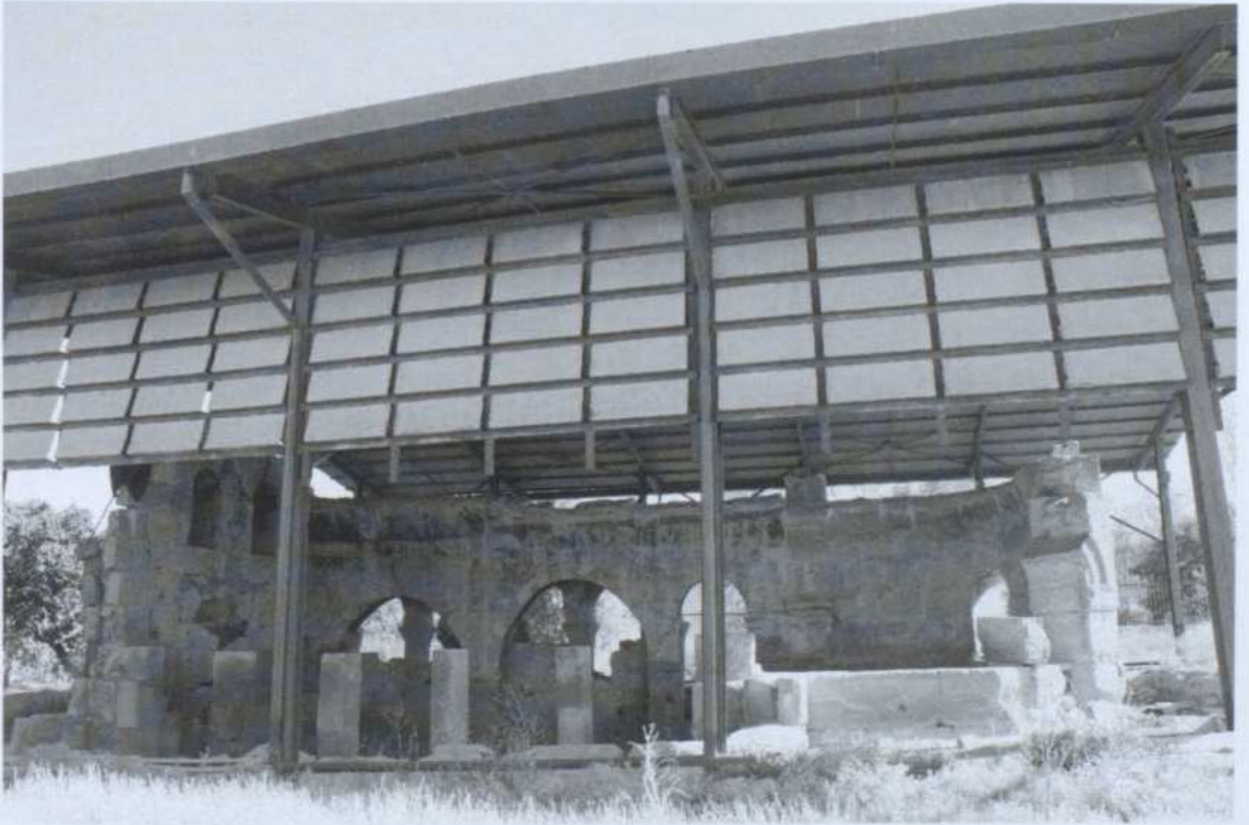
3.1.2 Üç Nefli Bazilikalılar

3.1.2.1 Eski Andaval, Konstantinos Kilisesi

Niğde'ye 13 kilometre uzaklıkta, Geç Hitit döneminde yerleşim merkezi olan Aktaş'ta (eski Andaval) yer alır. Kaynaklarda Andaualis, Ambavalis ve Andavilis adı ile geçen Aktaş, Kilikya'ya giden yolda önemli bir konaklama alanıdır. Kilise, İmparator Kostantin tarafından annesi Helana hacca giderken yaptırılmıştır. Yapı duvarlarına birçok haç figürü kazınmıştır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

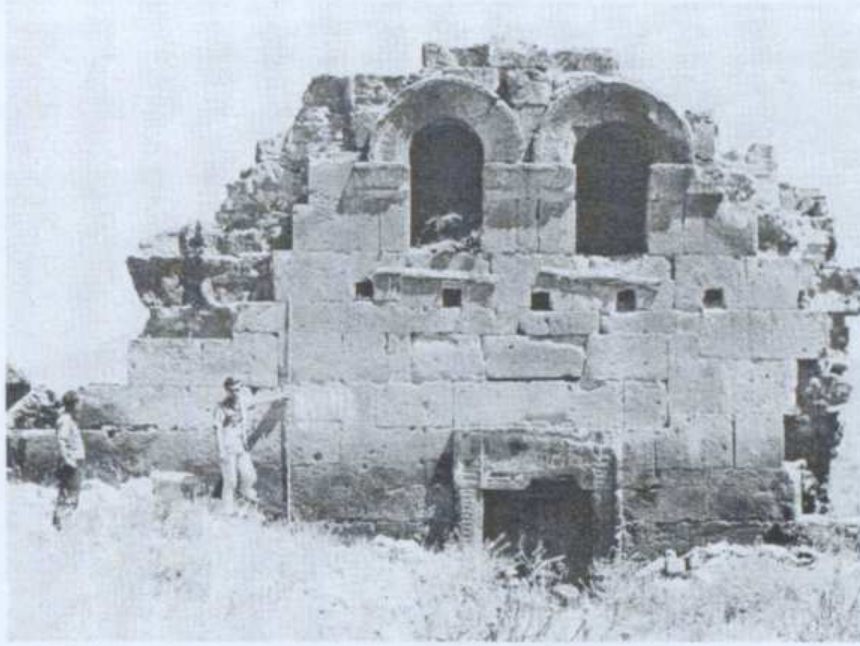
Üç nefli bazilika plan şemasına sahip yapıdan, günümüze sadece orta nefin kuzey duvarı ve arkadı ile apsisin bir bölümü ulaşmıştır. Orta nefi yan neflerden ayıran, iki tarafı yarım sütunlar halinde yuvarlatılmış payelerin aralıkları örülerek kapatılmış ve yapı tek nefli hale getirilmiştir. Duvarlar örüldükten sonra kuzey ve güney duvara bitişik olmak üzere tonozu taşıması için, orta nefe dörder adet ayak eklenmiştir (Resim 3.25).

Resim 3.25 Konstantinos Kilisesi güneydoğu görünüşü

Batı cephesinde neflere açılan üç kapıdan, orta ve kuzey nef kapıları korunmuştur. Orta nefe açılan kapının üzerinde iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunur. Kapı söve ve lentoları,

pencerelerin kemerleri ve apsis pencerelerinin kemerleri oyma bezeklidir. Batı cephesinde yer alan boşluklar Kızıl Kilise’de olduğu gibi geç dönemde eklenen narteks örtüsünün giriş delikleridir (Resim 3.26).

Resim 3.26 Konstantinos Kilisesi batı görünüşü (Restle, 1978)

Üç nefli bazilikanın orta nefi içeriden atnalı biçimli, dışarıdan beşgen bir apsis ile sonlanır. Apsis, üç yuvarlak kemerli pencere ile dışarı açılır. Apsis kemerleri geometrik desenlerle bezenmiştir. Pencere kemerlerinin üzengi seviyesinde üç apsis penceresi arasında bir silme dolanır. Saçak silmesinin bir parçası korunmuştur.

Resim 3.27 Konstantinos Kilisesi apsi

Yapının örtü sistemi günümüze ulaşamamıştır. Ancak Smirnov ve Rott, bazilikanın ilk yapı döneminde ahşap çatılı olduğunu belirtmişlerdir. Restle'nin fotoğraflarında kuzey ve güney neflerin orta nef ile komşu olan duvarlarında ahşap kiriş boşlukları görülür (Resim 3.27). Ötüken, orta nefin muhtemelen yan neflerden yüksek ve çift eğimli bir ahşap çatı ile örtülü olduğunu, ikinci bir yapı döneminde neflerin doğu-batı doğrultusunda tonozlarla örtüldüğünü aktarmıştır (Resim 3.28) (Ötüken, 1980:259).

Resim 3.27 Konstantinos Kilisesi güney görünüşü

Resim 3.28 Konstantinos Kilisesi apsis görünüşü (Restle, 1978)

Taş örgüsünden ayrılmış kuzey duvarına destek olarak 1895'den önce yerleştirilen büyük taş bloklar günümüzde de korunmaktadır (Resim 3.29).

Resim 3.29 Konstantinos Kilisesi kuzey cephedeki taş destek bloklar

Bozulma ve Koruma Durumu

Uzun bir süre köylüler tarafından depo olarak kullanılan kilisenin, yetkililerce geri alınması üzerine yapı dinamitlenmiştir. İstanbul-Kudüs hac yolunda yer alan yapıdaki kurtarma ve restorasyon çalışmaları çalışmalar 11 yıldır devam etmektedir.

Bizans İmparatoru Kostantin'in M.S. 326 yılında annesi Helana için yaptırdığı kilise 03.04.1987 tarihinde, 159 Tescil No ile koruma altına alınmıştır.

Kazı ve kurtarma çalışmaları Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı Doç. Dr. Sacit Pekak ve ekibince 1996 yılından beri süregelmektedir. Rölöve, fotoğraflama, bilgisayar ortamına aktarma ve restorasyon hazırlık aşaması çalışmaları tamamlanmıştır.

Kuzey nef arkad duvarı üzerindeki fresklerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Resim 3.30).

Kilise çatı örtüsü, güney nefin bütün duvarları, kuzey nefin kuzey ve doğu duvarları tamamen yok olmuştur.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.30 Konstantinos Kilisesi kuzey nef arkad duvarı üzerindeki freskler

GEREME PANAGIA KİLİSESİ

KATALOG No: KK-07

İLİ : KAYSERİ İLÇESİ : DEVELİ

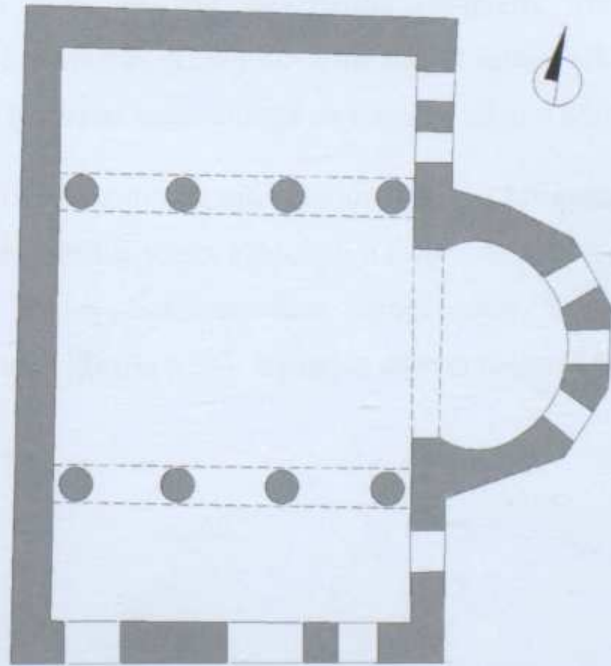
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÖLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : VI. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Gereme Panagia Kilisesi kuzeydoğu görünüşü

Gereme Panagia Kilisesi planı

0 1 2 3 4 m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

/ /

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.2.2 Gereme, Panagia Michael Kilisesi

Kayseri ili, Erciyes Dağı'nın güney yamacında yer alan ve eski adı Spistra olan Gereme yaylasında yer alır. Kilisenin güneyinde tonoz örtülü bir mezar odası bulunur.

Hristiyanlık döneminin, önemli dini merkezlerinden olan Gereme, Develi ilçesinin 7 km. kuzeyinde ve Lifos tepesi ile Erciyes arasında kalan dik vadide bulunmaktadır.

Rakımı 2000–2500 metreyi bulan bölgenin etrafı Kilise Tepe, Yamaç Tepe, Gök Tepe ve Kartın Tepeleriyle çevrilmiştir. Bu bölgeye ilk olarak Hititler, daha sonra Asurlar, Firigyalılar, Romalılar ve Bizanslılar yerleşmiştir.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Yapının plan şeması üç nefli bazilikadır. Nefleri birbirinden dairesel kesitli, yaklaşık 75 cm. çapında dörder adet sütun ayırır. Sütunlar üzerine büyük haçlar kazınmıştır. Günümüzde sütunlar yerlerinden oynatılmıştır. Kuzey ve orta nef arasına bir duvar örülmüştür (Resim 3.31). Kilisenin kuzey duvarına bitişik, sonradan eklenmiş bir arkad sırasının başlangıcı görülür. İki adet bitişik kısa kolonların bezemesiz sütun başlıkları ve arkad kemerinin başlangıç taşları ayaktadır (Resim 3.32).

Güney ve orta nefi ayıran üç adet sütun, güney nef duvarına yaklaşık 1 m. mesafede yerleştirilmiş, güney nefin doğu ve batı duvarlarına sütunlarla aynı hizada, 80 cm. genişliğinde iki adet duvar örülmüştür. Kuzey duvarına bitişik örülen arkad duvarına benzer şekilde, güney duvarında da bir arkad sırası olduğu bu izlerden tahmin edilir.

Orta nefin doğu ucunda içeriden atnalı biçimli, dışarıdan beşgen bir apsis bulunur. Apsis ve nef duvarlarının birleşiminde profilli sütun kaideleri yer alır. Apsisin kuzey nef duvarı ile birleştiği köşede ise bitişik iki adet bezemeli sütun başlığı vardır. Sütun dizisi hizasındaki başlıkta bir gergi deliği bulunur (Resim 3.33). Bemanın altında basamaklarla inilen bir kripta yer alır (Resim 3.34).

Resim 3.31 Gereme Panagia Kilisesi batı yönünde iç mekana bakış

Resim 3.32 Gereme Panagia Kilisesi kuzey duvarı (www.kayseriden.biz)

Resim 3.33 Gereme Panagia Kilisesi apsis ve kuzey nef duvarının birleşimindeki sütun başlıkları

Resim 3.34 Gereme Panagia Kilisesi apsis ve kripta (www.kayseriden.biz)

Apsis üç adet geniş ve yarım daire kemerli pencere ile aydınlanır. Pencere kemerleri boyunca ve kemerlerin üzengi seviyesinde yapıyı çepeçevre basit profilli bir silme dolandır (Resim 3.35). Kuzey nefin doğu duvarında bir adet, güney nefin güney duvarında iki adet kapı ile naos dış mekâna açılır. Kapı lentolarına madalyon içinde haç formu kazınmıştır (resim 3.36). Kuzey ve güney nefin doğu duvarları, güney nefin güney duvarı birer adet pencere ile

aydınlanır.

Resim 3.35 Gereme Panagia Kilisesi apsisi

Resim 3.36 Gereme Panagia Kilisesi kuzey nefi doğu duvarı

Yapının çatı örtüsü günümüze ulaşmamıştır. Ancak Rott'un 1978 tarihli fotoğraflarında apsis yarım kubbe taşlarının bir kısmı ve kemeri ayakta (Resim 3.37). Kemer kilit taşı üzerinde kabartma bir madalyon yer alır (Resim 3.38).

Resim 3.37 Gereme Panagia Kilisesi güneydoğudan görünüşü (Restle, 1978)

Resim 3.38 Gereme Panagia Kilisesi apsis kemeri (Restle, 1978)

Bozulma ve Koruma Durumu

Erciyes Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyelerinden Yrd. Doç.Dr Nilay Karakaya denetiminde 06.07.2005 tarihinde kazı çalışmaları başlatılmıştır.

Kilise de farklı döneme ait duvarlar eklenmiştir. Kilise çevresine dağılmış yapı taşlarında birçok dönemin izleri görülür. Bu parçalar daha eski bir döneme ait kilisenin yapı parçaları olabileceği gibi, çevredeki başka yapı kalıntılarına da ait olabilir.

Kilisenin, çatı örtüsü ile birlikte yapı duvarlarının üst bölümü yıkılmıştır.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve kilisenin ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

VİRANŞEHİR II NO.LU - KARA KİLİSE

KATALOG No: KK-08

İL : AKSARAY İLÇE : HELVADERE

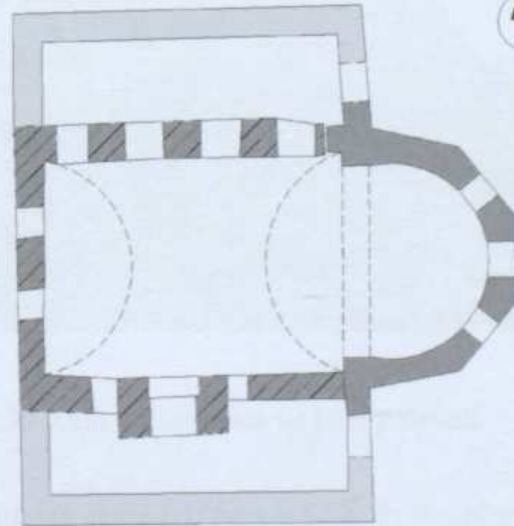
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : VI. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Kara Kilise güney görünüşü

Kara Kilise planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.2.3 Viranşehir II no.lu Kilise (Kara Kilise)

Hasan Dağı'nın kuzey yamacında, Aksaray' 29 km. mesafede Helvadere ilçesinin güneyinde yer alan, halk arasında Viranşehir olarak bilinen antik Nora yerleşiminde yer alır. Kuzey duvarının karşısında tonozlu bir sarnıç vardır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Kilisenin üç nefli özgün plan şeması değişiklik geçirmiş ve günümüze tek nefli olarak ulaşmıştır. Kuzey duvarı ve apsisin taş örgü tekniklerindeki ayrılık, apsis ve orta nefin farklı dönemlerde inşa edildiğini gösterir. Kuzey duvarının doğu ucundaki pencerenin doğu sövesi apsisle aynı duvar tekniğindedir (Resim 3.39).

Resim 3.39 Kara Kilise apsis ve kuzey duvarı

Kuzey duvarı dört adet, batı duvarı iki adet pencere ile bölünmüştür. Kuzey ve güney cephelerin pencere düzenleri ve oranları birbirinden farklıdır. Kuzey duvarındaki pencereler daha geniştir (Resim 3.40). Güneyde her iki yanında kemerli birer dar pencere olan portikolu, sundurmalı bir kapı bulunur. Kapı sövesiz, lentosu büyük boyutlarda ve süslemesizdir.

Resim 3.40 Kara Kilise kuzey duvarının naosdan görünüşü

Apsis içeride atnalı biçimli, dışarıda ise beşgendir (Resim 3.41). Tahribat nedeniyle apsis pencerelerinin izi saptanamamaktadır. Ramsay-Bell apsisin ortasında ve kuzey tarafında birer pencere izi görmüş ve bölgede alışıldığı gibi apsisin üç pencereli olabileceğini belirtmiştir. Kuzey ve güney dış duvarlarında apsis başlangıçları plastırlarla desteklenmiştir. Plastrın yüksek kaidesi profilli bir silme ile sonlanır. Aynı silme apsis yarım kubbesinin başlangıç seviyesinde de kullanılmıştır.

İlk dönem yapısı olan üç nefli bazilikanın güney nef güneydoğu köşesinin duvar izi görülebilir. Kuzey nef doğu duvarının taş örgüsünün bir bölümü zemin üzerinde hala izlenebilir. Günümüzde kuzey nefin olduğu alan, moloz taş örgülü duvarlarla, ağıl haline getirilmiştir.

Resim 3.41 Kara Kilise apsisinin kuzeydoğu görünüşü

Bozulma ve Koruma Durumu

1906 tarihinden sonra önemli bir değişiklik geçirmemiştir. Kilise de farklı dönemlere ait yapı evreleri bulunmaktadır. Çatı örtüsü ve apsis duvarlarının büyük bir bölümü yok olmuştur. Yapı taşları kullanılarak bir ağıl inşa edilmiştir.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve kilisenin ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.42 Kara Kilise güney görünüşü (Ramsay-Bell, 1909)

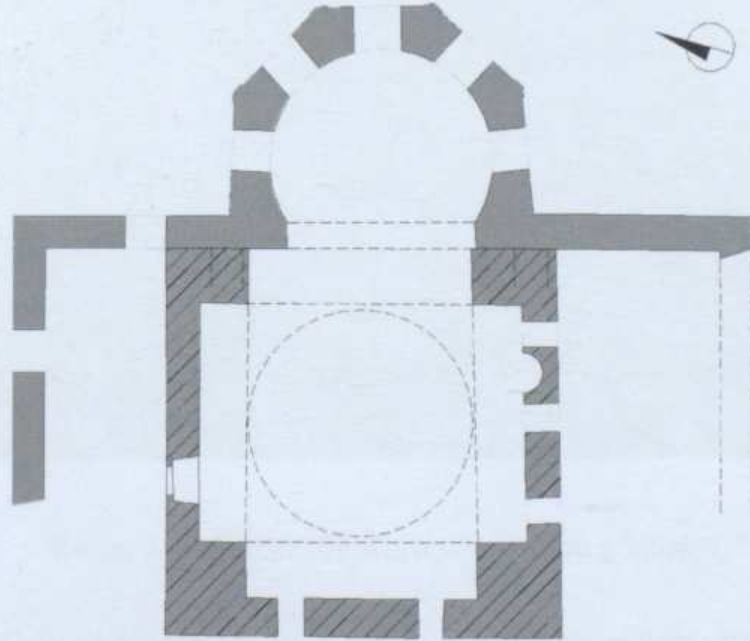
Resim 3.43 Kara Kilise güney görünüşü (Restle, 1978)

ÇARDAK KİLİSESİ

KATALOG No: KK-09

İL : NEVŞEHİR İLÇESİ : MERKEZ KÖYÜ : ÇARDAK
YAPIM TARİHİ : VI. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARIBUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
BUGÜNKÜ KULLANIMI : CAMİ

Çardak Kilisesi doğu görünüşü

Çardak Kilisesi planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.2.4 Çardakköy Kilisesi

Kilise, Kaymaklı-Uçhisar karayolu üzerinde yer alan, Nevşehir'e 12 km. uzaklıktaki Çardak Köyü'ndedir.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Köyün kurulması ile cami haline getirilen kilisenin apsis ve doğu duvarı ile kuzey nefin doğu duvarının bir bölümü dışında kalan kısımlar yıkılmıştır (Resim 3.44). Apsis önüne eklenen duvarlar ile elde edilen kare mekân kubbe ile örtülmüştür. Cami duvarlarının yapımında, kapı ve pencere sövelerinde kilisenin yapı taşları kullanılmıştır. Oniki kenarlı çokgen şeklinde, düz şerefeli minare yapının kuzeybatısında konumlanmıştır. Caminin kuzey duvarında bulunan konsol taşları tek yöne eğimli ahşap bir çatıyı taşımakta ve günümüze ulaşmamış sundurmayı oluşturmaktaydılar.

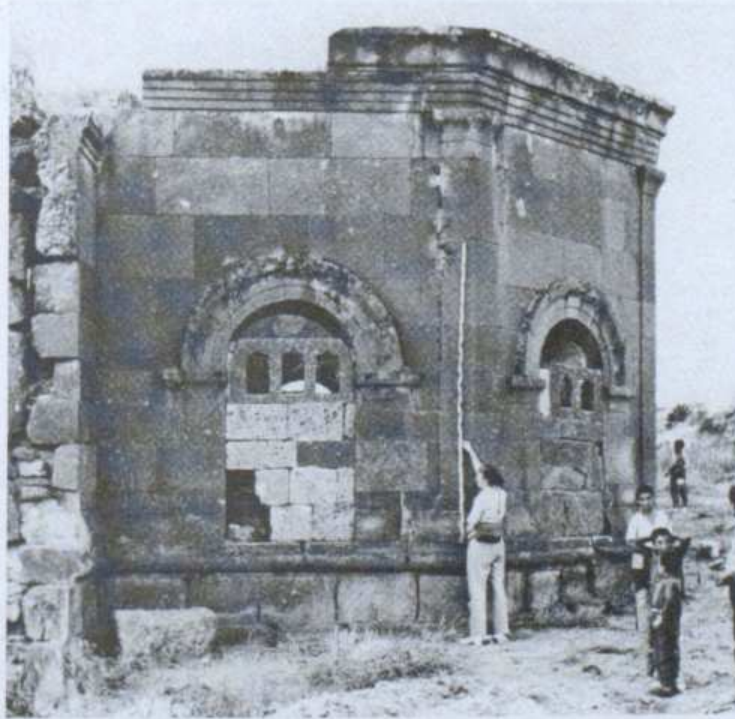

Resim 3.44 Çardakköy Kilisesi kuzeybatı görünüşü

İçeriden atnalı biçimli, dışarıdan beşgen olan apsis, beş geniş pencere ile aydınlanmaktadır. Kuzey nefin doğu ve kuzey duvarındaki birer pencere apsis pencereleri ile aynı boyutta ve özelliklerdedir. Pencere kemerleri plastırlarınkiyle eş olan başlıklara oturmaktadır. Pencerelerin parapet seviyesinde yapıyı çepeçevre dolaştığı tahmin edilen bir silme vardır.

Resim 3.45 Çardakköy Kilisesi apsisinin güneydoğu görünüşü

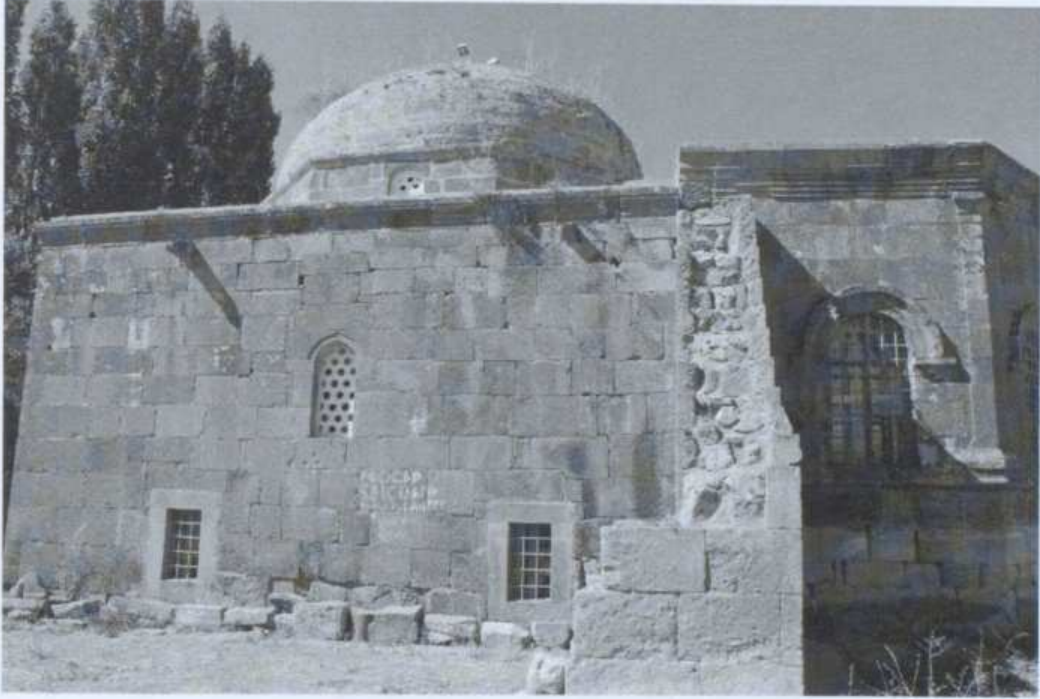

Resim 3.46 Çardakköy Kilisesi apsisinin güneydoğu görünüşü (Restle, 1978)

Apsis köşegenlerinin kenarlarında taban ve başlığı olan plastırlar bulunmaktadır. Apsisin saçak seviyesinde ise zengin profilli bir silme dönmektedir. Aynı silmenin cami duvarları saçak silmesinde de bulunması, kilisenin bütününde aynı silmenin dolaştığını gösterir.

Yapıda kullanılan sandık duvar tekniği güney nefin yıkılmış doğu duvarında ortaya çıkmıştır (Resim 3.47).

Resim 3. 47 Çardakköy Kilisesi / Cami güney görünüşü

Bozulma ve Koruma Durumu

Rott'un 1906'daki ziyaretinden sonra değişmemiştir. Kilise camiye çevrildikten sonra, 1975'te restorasyon geçirmiştir.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

KIZIL KİLİSE

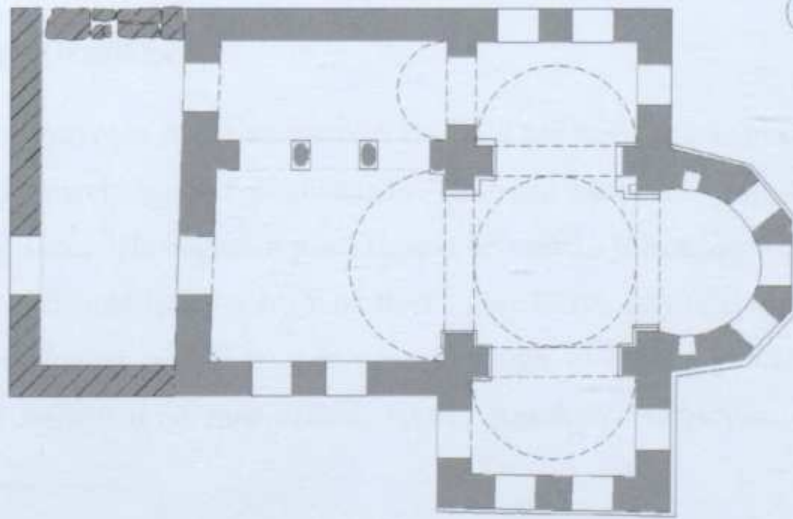
KATALOG No: KK-10

İL : AKSARAY İLÇESİ : GÜZELYURT KÖYÜ : SİVRİHISAR
YAPIM TARİHİ : VI. YY. SONU

BUGÜNKÜ SAHİBİ : AKSARAY İL. ÖZEL İDARE MD.
BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Kızıl Kilise güneybatı görünüşü

Kızıl Kilise planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.3 Serbest Haç Planlı Kiliseler

3.1.3.1 Sivrihisar Kızıl Kilise / Saint Panteleimon

Mülkiyeti hazineye ait L32-b-24-c pafta, 207 parselde bulunan tescilli Kızıl Kilise¹, Kapadokya'nın batısında, Güzelyurt bölgesi, Sivrihisar köyü yakınlarında, Melendiz Dağlarının karşısında büyük bir düzlüğün ortasındadır (Resim 3.48). 1830 m. rakımlı Sivrihisar köyü, Aksaray'a 51 km., Güzelyurt'a 5 km. mesafede yer alan, üzerinde Helenistik döneme ait bir kalenin yer aldığı Şahin Tepe Dağı'nın (2050 m) eteklerinde kurulmuş yarı-trogloditik bir yerleşimdir.

Resim 3.48 Kızıl Kilise

Kilisenin kuzeyinden geçen antik yol, H. Rott'a göre Bizans döneminde Konstantinopolis'ten Antioche' a ulaşmak için, askerlerin kullandığı bir güzergâhtır (Rott, 1908).

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Kızıl Kilise, serbest haç plan şemasına sahiptir. Üç kollu haç planlı kilisenin kuzey ve batı haç kolları arasında bir parekklesion bulunmaktadır. Kilisenin kuzeyinde bulunan ve orta nefe kolonatl bir arkad sistemiyle bağlanan parekklesion'un varlığı, H.Rott'a göre Kızıl Kilise'nin bir mezar kilisesi olduğuna işaret eder. Yine Rott'a göre kilise, Büyük Basileios'un arkadaşı olan ve Hıristiyanlığın en önemli üç azizinden biri olan ve burada gömülen Grégoire de Nazianze'ye (330-390) ithaf edilmiştir (Rott, 1908). Ancak W. Ramsay ve G.L. Bell, Kızıl

¹ Konya Bölge Kurulu, Kızıl Kilise etrafının sit alanı ilan edilmesi istemine karşılık, sondaj raporunu inceledikten sonra, 26.11.2007 tarihinde, "Aksaray ili, Güzelyurt ilçesi, Sivrihisar köyü sınırları içerisinde taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli Kızıl kilise çevresinin 3386 ve 5226 sayılı yasa ile değişik 2863 sayılı yasada belirtilen özellikleri taşıması nedeniyle III. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesine, sit sınırlarının ekli 1/5000 ölçekli haritada işaretlendiği şekilde belirlenmesine, bu alanda Yüksek Kurul'un 05.11.1999 gün ve 658 sayılı ilke kararının geçerli olduğuna" karar vermiştir.

kilisenin bir mezar kilisesi değil, önemli bir hac yolunda yer alması nedeniyle hac kilisesi olduğunu belirtirler.

Kapadokya bölgesindeki haç kiliselerinden bazıları, kutsal addedilen bir su kaynağının yanında inşa edilmiştir. Kızıl kilisenin güneybatısında, köylülerin bugün “hayat suyu” olarak nitelendirdikleri eski bir ayazma bulunur (Resim 3.49). Kilise duvarlarına kazılan haç motifleri ve yazılardan, yapının hacılar tarafından ziyaret edilen önemli bir dini merkez olduğu da anlaşılmaktadır (Resim 3.50) (Ötüken, 1981).

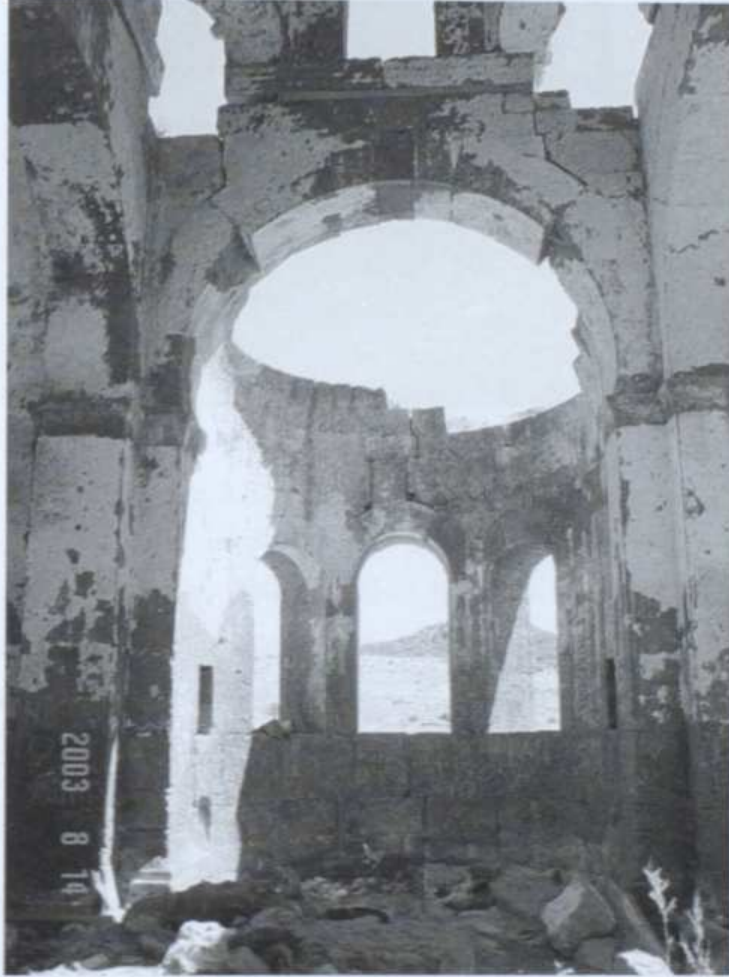
Resim 3.49 Kızıl Kilise, ayazma

Resim 3.50 Kızıl Kilise, haç motifi

Naosun doğusunda yarım kubbe ile örtülü, içeride atnalı biçimli, dışarıda beşgen bir apsis yer alır. Üç adet geniş ve atnalı şeklinde kemerli pencere ile aydınlanan apsisin kuzey ve güney kenarlarında birer dikdörtgen niş bulunur (Resim 3.51). Apsis duvarlarındaki oyuklar, muhtemelen ahşap ikonostasislerin izleridir. Apsis döşemesinin orjinal kotunun naosdan yaklaşık 50 cm. yukarıda olduğu apsis duvarındaki izlerden anlaşılır. H. Rott, Kızıl Kilisenin apsisini içinde tek basamaklı ve katedrali bir synthronon olduğunu belirtirse de, günümüzde bu öğeden hiçbir iz kalmamıştır.

Resim 3.51 Kızıl Kilise, apsis

Naosa üç yönde eklenen haç kollarından batı haç kolu, kuzey ve güney haç kollarından uzundur (Resim 3.52). Kilisenin naosa, parekklesion'a ve güneydeki haç koluna açılan üç adet girişi vardır. Girişler eş boyutlu ve dikdörtgen açıklıklardır. Kuzey ve güney haç kolları alt kotta ikişer, üst kotta ise duvar aksında yer alan birer pencere ile aydınlanır. Batı haç kolunda ise kapının üzerinde atnalı kemerli bir pencere vardır.

Resim 3.52 Kızıl Kilise, batı haç kolu

Batı haç kolu ve parekklesion'un batı cepheleri boyunca uzanan, geç dönemde eklenmiş ancak günümüze ulaşmamış bir narteks yer alır. Batı cephesinde görülen kiriş oyukları ve kuzey yönündeki duvar kalıntısı, narteksten günümüze ulaşabilen izlerdir. 8-16 Ağustos 2007* ve 4-16 Temmuz 2008** yıllarında Prof. İsmet Ağaryılmaz'ın denetiminde yapılan kazılar sonucunda narteksin batı ve güney duvarları da ortaya çıkarılmıştır (Resim 3. 53).

* Kilise'nin içinde ve narteks bölümünde müze uzmanları denetiminde restorasyon ekibi elemanları ile zeminde araştırma ve sondaj kazıları yapılmıştır. Aynı tarihlerde Aksaray Müze Müdürü Yücel Kiper ve müze uzmanları tarafından kilisenin kuzey batısında bulunan taşlık alanda üç açmada 6 gün süresince sondaj kazıları yapılmıştır. Aynı tarihlerde müze elemanları tarafından kilise etrafında bulunan antik dönem köy yerleşmesinde sondaj çalışmaları üç ayrı alanda yapılmıştır (Ağaryılmaz)

** Aksaray Müze müdürü arkeolog Yücel Kiper denetiminde, Prof. İsmet Ağaryılmaz, sanat tarihçisi Bizans uzmanı Gülgün Köroğlu, Arş. Gör. Y.Mimar Banu Çelebioğlu'nun katıldığı kazı ekibi ile Kızıl Kilise'nin iç zemini ile çevresinde sondaj çalışmaları yapılmıştır. 13 işçi ile sürdürülen sondaj kazıları 10 iş günü sürmüştür.

Resim 3.53 Kızıl Kilise, kazı sonrası narteks kalıntıları

Aynı tarihlerde Aksaray müze elemanları tarafından kilise çevresinde bulunan antik dönem köy yerleşmesinde sondaj çalışmaları yapılmış; kilisenin yaklaşık 100 m. kuzeyinde bir şapel, batısında Geç Roma-Erken Bizans dönemine tarihlenen bir yerleşimin kalıntıları ve toprak objeler bulunmuştur.

Resim 3.54 Kızıl Kilise kuzeyindeki şapel

Resim 3.55 Kızıl Kilise batısında bir duvar kalıntısı

Batı ve kuzey haç kolları arasında bir parekklesion yer alır. Batı haç kolu ile parekklesion'u iki adet çifte ayak ile taşıyan bir arkad ayırır (Resim 3.53). Arkad kemerleri atnalı şeklindedir.

Resim 3.56 Batı haç kolu ve parekklesion'u ayıran arkad

Parekklesion'u örten sepetkulpu tonozun bir parçası batı haç kolu duvarında kalmıştır. Kuzey

haç kolu batı duvarı üzerinde, tonozun formu okunabilir. Tonozun eğimli çizgisi, batı cephesini oluşturan kalkan duvarın biraz altında birleşir. Güney ucu kuzeye göre daha yüksek olan tonoz, eğimli çatıyı destekler (Resim 3.54) (Ramsay-Bell, 1909:380).

Resim 3.57 Kızıl Kilise, Parekklesion tonoz izi

Haç kolları ise dik eksenler doğrultusunda beşik tonozla örtülüdür. Tonozlar, yörenin geleneksel yapım tekniklerinden ‘kavurma’ yöntemiyle inşa edilmiştir* ve hafif atnalı şeklindedir (Resim 3.55). Haç kolları ve parekklesion’un dış yüzeyde iki yöne kırma çatı ile örtüldüğü mevcut izlerden saptanabilir (Resim 3.56).

* “Kavurma” tekniği, bir çeşit kireç harcının, küçük boyutlardaki kırma taş ile karıştırılarak elde edilen karışımın kalıplar yardımıyla kullanımıdır.

Resim 3.58 Kızıl Kilise, tonozlarda kullanılan “kavurma” yöntemi

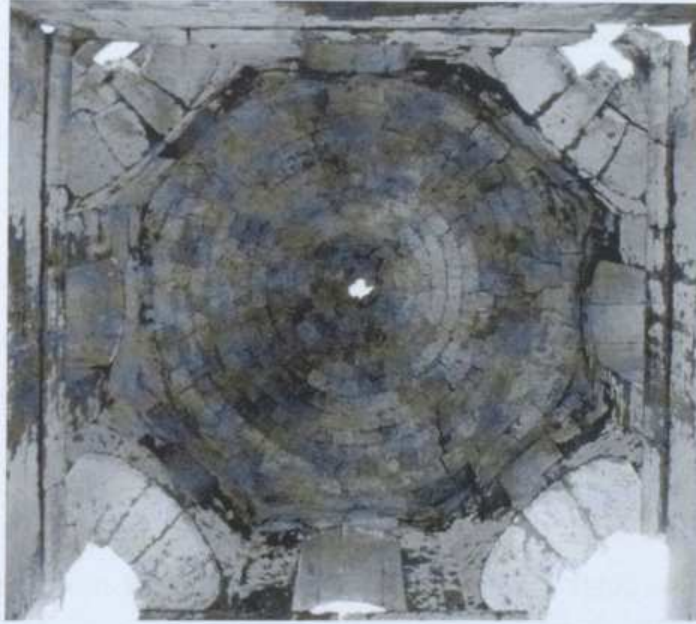
Resim 3.59 Kızıl Kilise, çatı kaplaması izi

Naosu örten kubbe, haç formu kâgir ayaklara oturan dört kemerle taşınmaktadır. Kemerlerin üzerinde duvar yaklaşık 1,5 taş sırası yükselir ve kareyi çevreleyen bir silme ile sonlanır. Silme ile taş sırası arasında 10 cm. yüksekliğinde, 16 cm. derinliğinde ahşap hatlı yuva bulunur. Kare planlı kubenin köşelerine yerleştirilen tromplar, sekizgen kasağa geçişi sağlar. Tromplar üzerindeki yüzeyler küçük kare açıklıklar, kasağa dik eksenler ise atnalı kemerli pencereler ile aydınlanır (Resim 3.57). Kubbe pencere kemerlerinin hemen üzerinden başlar (Resim 3.58).

Resim 3.60 Kızıl Kilise, kubbe kasağı

Resim 3.61 Kızıl Kilise, kubbe

Kubbe kaidesi, cephede de kare bir kasnak üzerinde yükselir. Kare kasnakdan sekizgen kaideye geçişte bir silme yer alır. Silmenin altındaki taş sırasında kasağın iç yüzeyinde olduğu gibi ahşap hatıl yuvası vardır. Kaidenin haç kolları ve apsis yönündeki yüzeylerinde yer alan pencerelerin kemer üzengi seviyelerinde profilli sütun başlıkları bulunur. Kubbe saçak altını çevreleyen silmenin üzerinde küçük furuşlardan oluşan başka bir silme dolanır. Kubbe taş kiremitlerle örtülüdür (Resim 3.59).

Resim 3.62 Kızıl Kilise, kubbe kaidesi

Yapının dört cephesinde 0.10 m kotunda aynı hizada, eş aralıklı ve atnalı kemerli 9 adet, batıda nartekse açılan eksenindeki giriş açıklığının üzerinde ve haç kollarının ekseninde olmak üzere 3.70 m kotunda 3 adet pencere bulunur. Yapıyı +4.07 kotunda bir saçak silmesi dolandır.

Yapının dış yüzeyi tamamen düzgün kesme taş ile inşa edilmiştir. Ancak haç kollarının ve parekklesion'un iç duvar yüzeylerinde, boşlukların lento ve söveleri düzgün kesme taş, diğer duvarlarda ise kısmen düzgün kesme taş, büyük oranda kaba yonu taş kullanılmıştır. İç mekânda duvar yüzeyleri tamamen sıva kaplı ve fresklidir.

Batı cephesi; parekklesion, batı ve güney haç kollarına açılan üç adet geniş kapı boşluğu yer alır. Kapı lentoları madalyon içinde haç figürü ile bezelidir. Lentonun üzerinde ise tahribata uğramış furuşlardan oluşan bir silme ve hafifletme boşluğu vardır. Batı haç kolu aksında, kapının üzerinde atnalı kemerli bir pencere bulunur. Pencerenin altındaki taş sırasına narteks saçağına ait yedi adet giriş deliği açılmıştır. Batı haç kolu cephesini oluşturan kalkan duvar, parekklesion hizasında kademelenerek alt kota ulaşır. (Resim 3.60).

Resim 3.63 Kızıl Kilise, batı cephesi

Kuzey cephesi; kuzey haç kolu alt kotta atnalı kemerli iki adet eş pencere, üst kotta ve haç kolunun aksında ise atnalı kemerli daha geniş bir pencere ile aydınlanır. Üst pencerenin kemer üzengi seviyelerinde, kubbe kaidesindeki açıklıklardakiler ile eş profillere sahip sütun başlığı ve kaidesi yer alır. Bütün haç kolları kalkan duvar cephelidir, ancak parekklesion'un kuzey cephesi düz bir silme ve üzerinde tonozdan oluşur. Düz silme üzerinde küçük furuşlardan oluşan ikinci silmenin kalıntıları görülür.

Resim 3.64 Kızıl Kilise, kuzey cephesi

Resim 3.65 Kızıl Kilise, kuzeydoğu cephesi (Bell, 1909)

Güney cephesi: güney haç kolu cephesi, kuzey haç kolu ile eş cephe düzenine sahiptir, kalkan duvarı daha fazla zarar görmüştür. Batı haç kolu da atnalı kemerli iki eş pencere ile aydınlanır. Saçak seviyesinin altındaki düz silme iyi durumdadır, furuş silmenin ise çok küçük parçası günümüze ulaşmıştır.

Resim 3.66 Kızıl Kilise, güney cephesi

Resim 3.67 Kızıl Kilise, güneydoğu cephesi (Bell, 1909)

Doğu cephesi; kuzey ve güney haç kollarında birer adet atnalı kemerli pencere yer alır. Beşgen apsisin aksındaki açıklık, apsisin diğer iki penceresine göre daha yüksek ve geniştir. Üç pencere de atnalı kemerlidir. Cephe boyunca saçak altı düz silme kesintisiz dolanır. Furuşlu silmenin kalıntıları ise sadece kuzey haç kolunda görülür.

Resim 3.68 Kızıl Kilise, doğu cephesi

Resim 3.69 Kızıl Kilise, doğu cephesi (Bell, 1909)

Bozulma ve Koruma Durumu

Kızıl Kilise çatı örtüsü ayakta olan bu döneme ait bölgedeki tek kilisedir. Dış duvarlar ve kubbe ayakta, tonozların büyük bir bölümü ise yıkılmıştır.

Kilisenin çatı örtüsünü oluşturan apsis yarım kubbesi ve tonozların büyük bir kısmında farklı boyutlarda hasarlar görülmektedir. Naos üzerindeki kubbe yıkılma tehlikesi altındadır. Kubbenin üzerini örten özgün taş kiremitleri kısmen bitki örtüsü ile kaplanmıştır. Apsisi örten yarım kubbe tamamen yok olmuştur. Kuzey, güney ve batı haç kollarını örten beşik tonozların bir bölümü mevcuttur.

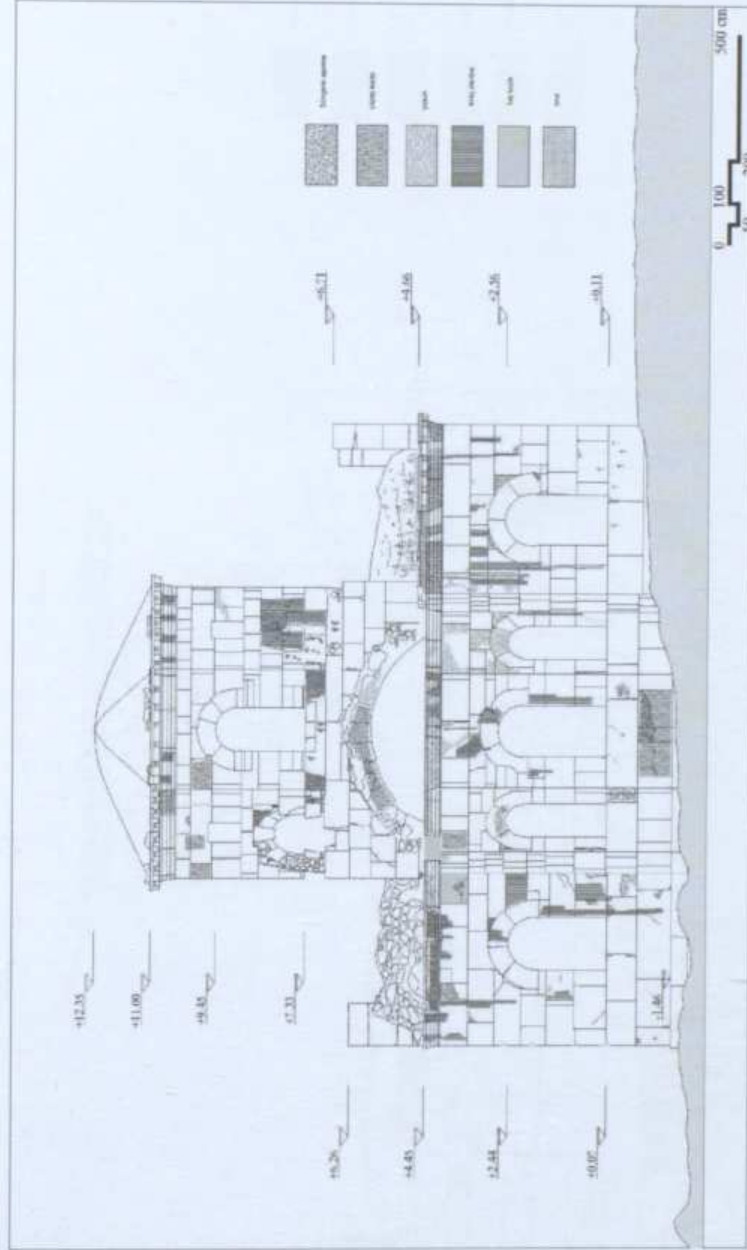
Duvarlarda; taş malzemede, dolgu malzemesinde ve sıvalı, boyalı yüzeylerde hasarlar mevcuttur. Yapılan analiz çalışmaları sonucunda tespit edilen hasarlar, taştaki yüzey kaybı, süngersi aşınma ve malzeme kaybı, yosunlanma ve kireç akıntısı ile sıva dökülmesidir.

Kilisenin,

- Doğu (apsis) cephe duvarının dış yüzeyinde yoğun olarak yosunlanma, kısmen kireç akıntısı, taş kaybı, yüzey kaybı ve süngersi aşınma;

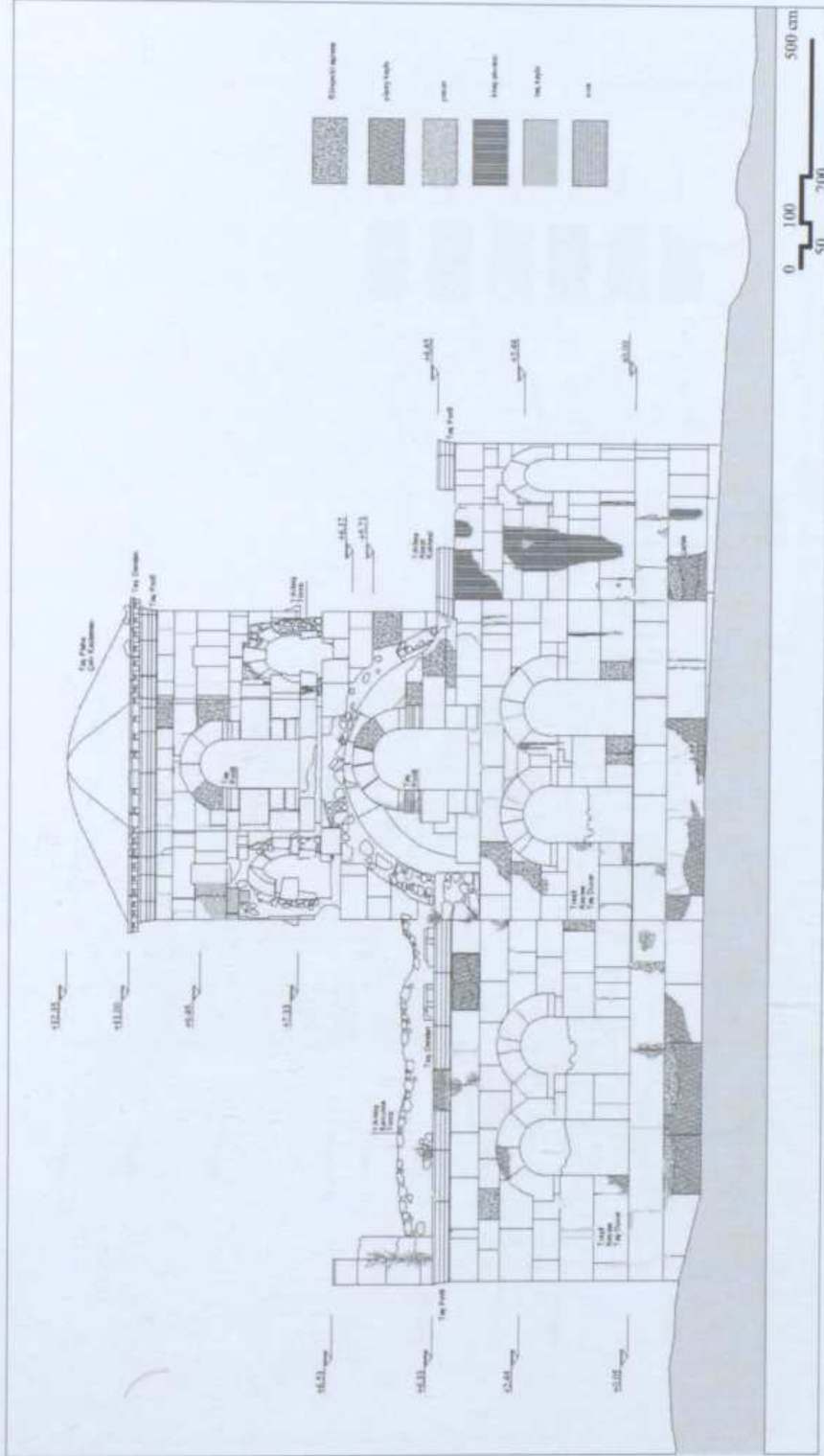
Duvarın iç yüzeyinde; sıvalı ve boyalı yüzeylerde dökülme ve bozulma, kısmen taş ve yüzey kaybı;

Şekil 3.1 Kızıl Kilise doğu cephesi, analitik rölöve*

* Kızıl Kilise rölövesi Prof.İsmet Ağaryılmaz yöneticiliğinde, Ebru Omay Polat, Banu Çelebioğlu, Nuran Nar, Semih Alpay ve Erkan Kiraz'dan oluşan bir ekip tarafından hazırlanmıştır.

- Güney cephe duvarının dış yüzeyinde yoğun olarak süngersi aşınma ve özellikle zemine yakın kısımlarda yüzey kaybı, kısmen kireç akıntısı, yosunlanma ve taş kaybı; Duvarın iç yüzeyinde; sıvalı ve boyalı yüzeylerde dökülme ve bozulma, süngersi aşınma ve taş kaybı;

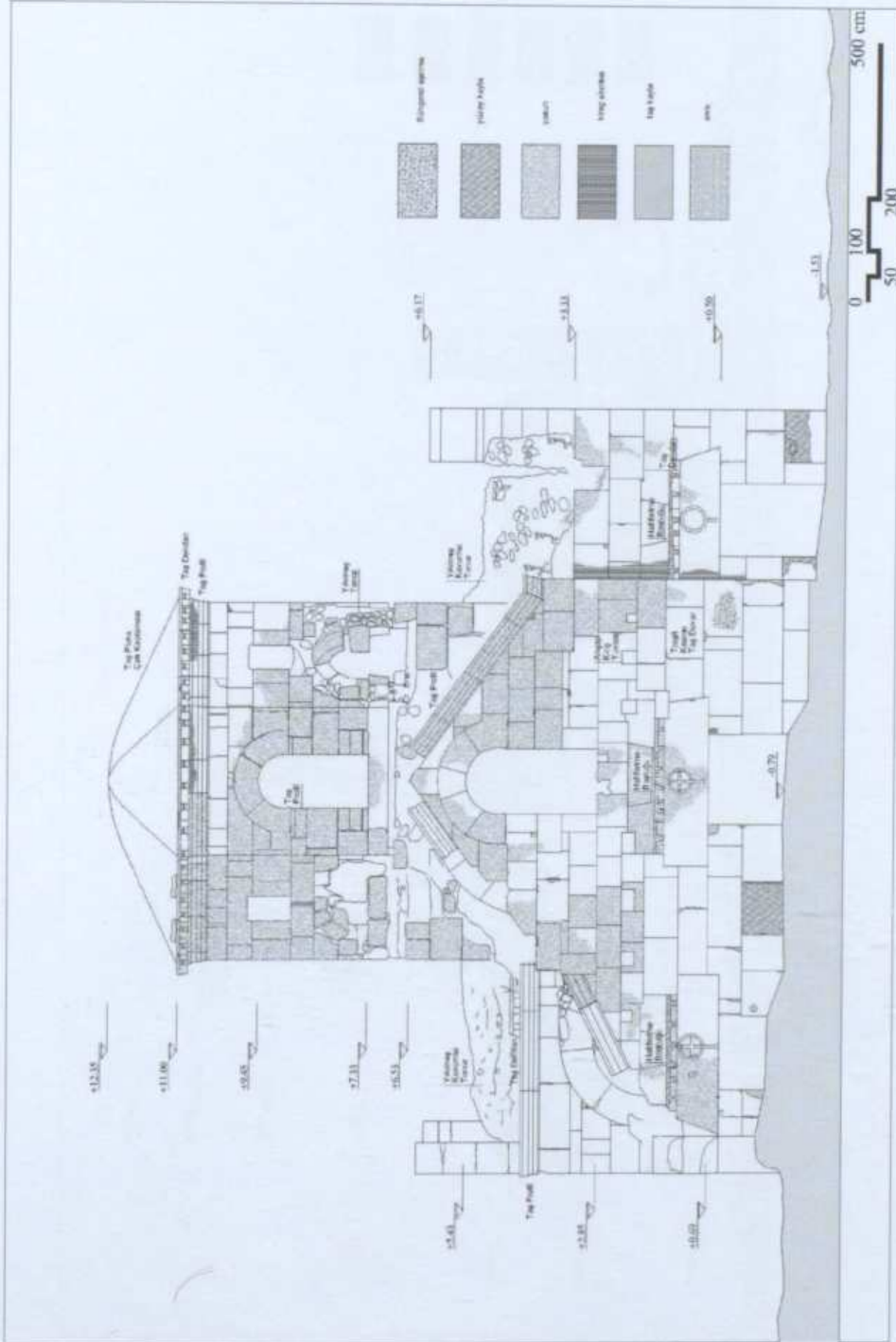

Şekil 3.2 Kızıl Kilise güney cephesi, analitik rölöve

- Batı cephe duvarının dış yüzeyinde yoğun olarak yosunlanma, kısmen kireç akıntısı, taş kaybı, yüzey kaybı ve süngersi aşınma;

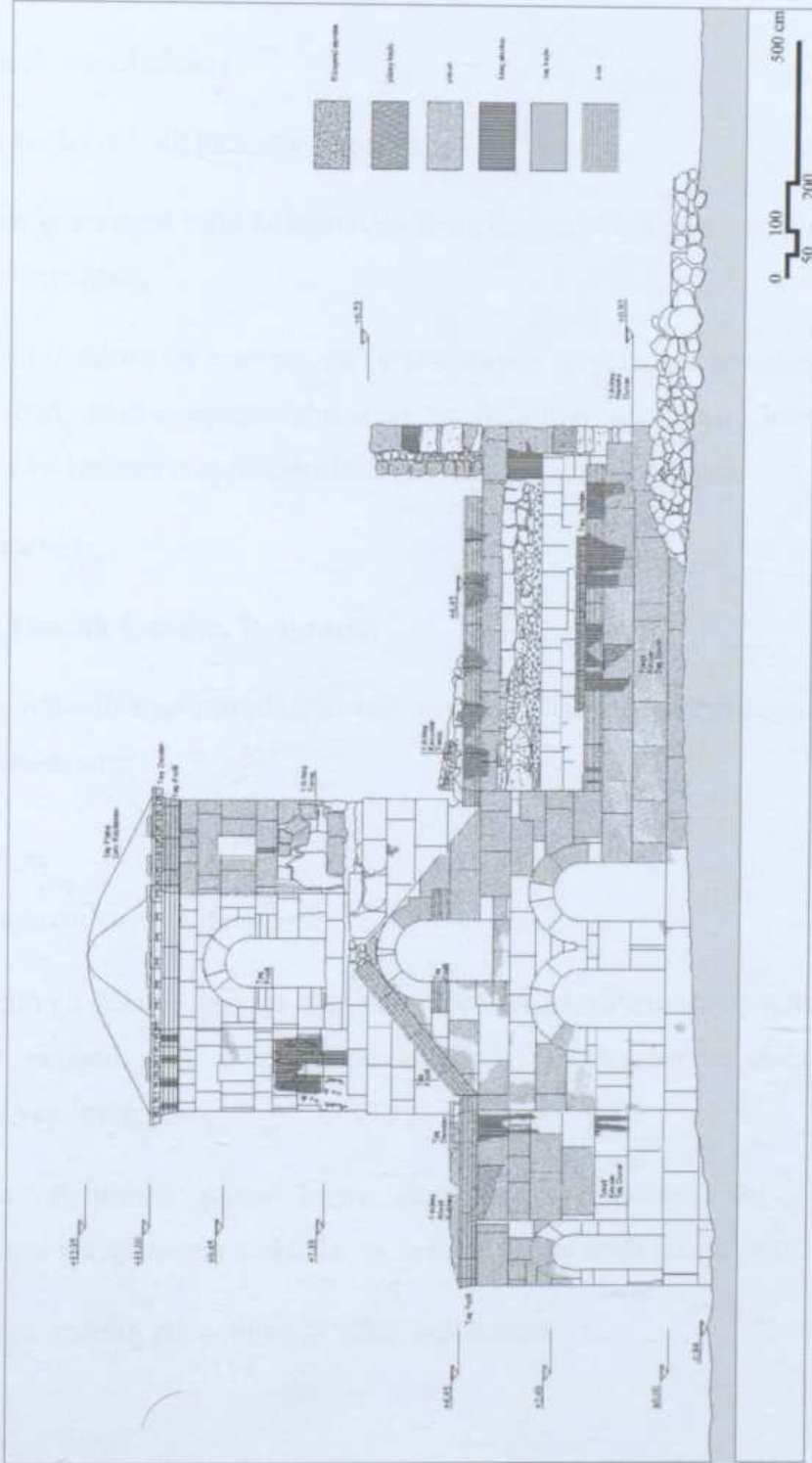
Duvarın iç yüzeyinde; sıva dökülmesi ve taş kaybı, kısmen yosunlanma, yüzey kaybı, süngersi aşınma ve kireç akıntısı;

Şekil 3.3 Kızıl Kilise batı cephesi, analitik rölöve

- Kuzey cephe duvarının dış yüzeyinde yoğun olarak yosunlanma ve kireç akıntısı, kısmen taş kaybı, yüzey kaybı ve süngersi aşınma;

Duvarın iç yüzeyinde; yoğun olarak sıvalı ve boyalı yüzeylerde dökülme ve bozulma ve süngersi aşınma, kısmen taş kaybı, yüzey kaybı ve kireç akıntısı görülmektedir.

Şekil 3.4 Kızıl Kilise kuzey cephesi, analitik rölöve

Kilisenin özgün döşemesinin üzeri toprak ve bitkilerle kaplanmıştır. Döşeme kaplamasına ait olduğu düşünülen farklı boyuttaki kesme taşlar yan nef ve apsis önünde mevcuttur. Ayazma çevresinde de farklı boyut ve formda taşlar bulunmaktadır. Narteks olduğu düşünülen mekânda yan nefte açılan boşluk önünde üzerinde haç formu ve yazı nedeniyle mezar taşı olduğu düşünülen bir taş da tespit edilmiştir.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Restorasyona Yönelik Çalışma Programı

Kızıl Kilise'de tamamlanması düşünülen restorasyon çalışmaları iki aşamalıdır ve beş yıllık bir süreci kapsamaktadır;

1. Aşama:

Tüm aşamalar için alt yapının oluşturulması

- Şantiyenin en önemli ihtiyacı olan su ve elektrik bağlantılarının yapılması, bu amaçla kiliseye yaklaşık 400 m. mesafede açılan su kuyusundan ve elektrik trafosundan bağlantı yapılması
- Şantiyenin kurulması; şantiye binası, malzemelerin konulacağı depo, yemek, wc gibi ihtiyaçların karşılanacağı mekânlar ve bunların kurulacağı alanın sağlanması,
- Yapı ve çevresinin güvenliği için bekçi sağlanması

2. Aşama:

Yaklaşık 1500 yıllık kilisede yapısal bozulmaların en yoğun olduğu ve yıkılma tehlikesi olan bölüm kuledir. Bu nedenle ilk onarım aşaması, kule ile apsis bölümünü içermelidir.

- Öncelikle kulenin ve apsis kemerinin onarımı için temelden kulenin çatısına kadar ahşaptan iş iskelesinin kurulması ve tehlike gösteren yerlerin askıya alınması gerekmektedir. Kulenin içinde ve dışındaki onarımları yapabilmek için ara platformların oluşturulması, ayrıca apsis bölümünde yarım kubbenin küresel yüzeyli kargir inşaat kalıbının da bu iskele ile birlikte yapılması,
- Kule ile ilgili kilise içinde ve dışında dağınık vaziyette bulunan tromp ve diğer taşların yerlerine konulması,
- Kulenin kasnak bölümünde taş profillerin altında, içte ve dışta bulunan ahşap hatıl yuvalarına (12x12 boyutlarında Akdeniz sedir ağacından) ahşap hatılların yerleştirilmesi,
- Eksik taşların, taş profillerin, taş dendanların restorasyon projesinde önerildiği biçimde düzenlenmesi,
- İskelenin yapımında ve restorasyon sırasında gereksinim duyulan metal, kum, kireç gibi malzemelerin temini,

3. Aşama:

Kilisenin taşıyıcı taş duvarlarının onarımı, duvar bitimlerinde bulunan taş profillerin ve taş dendanların tamamlanması ve onarımını kapsamaktadır. Bu aşamada kullanılacak taş niteliği ve temini önemlidir. Bu aşamadaki onarımlar sırasında kurulacak iş iskelesi için kullanılan ahşaplardan yararlanılacaktır.

4. Aşama:

Naos ve haç kollarının oluşturduğu mekânların tonozlarının restorasyonuna yöneliktir.

5. Aşama:

Yapı zemininde ve çevresinde yapılacak düzenleme uygulamaları.

6. Değerlendirme:

Kilisenin restorasyonu, Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanacak restorasyon projesi ve raporuna göre uygulanacaktır. Bu aşamadan sonra kilisenin restorasyonu belirtildiği gibi beş yılda dört aşamalı olarak programlanmıştır. Restorasyon çalışmalarının belli bir program içerisinde aşamalı olarak yapılması, çalışma sürecinde ortaya çıkan yeni veriler ve koşullara göre düzeltme olanağı vereceğinden daha doğru bir yaklaşımdır.

BUZLUK KİLİSESİ

KATALOG No: KK-11

İL : KAYSERİ İLÇESİ : TOMARZA KÖYÜ : PERSEK (KAPUKAYA)

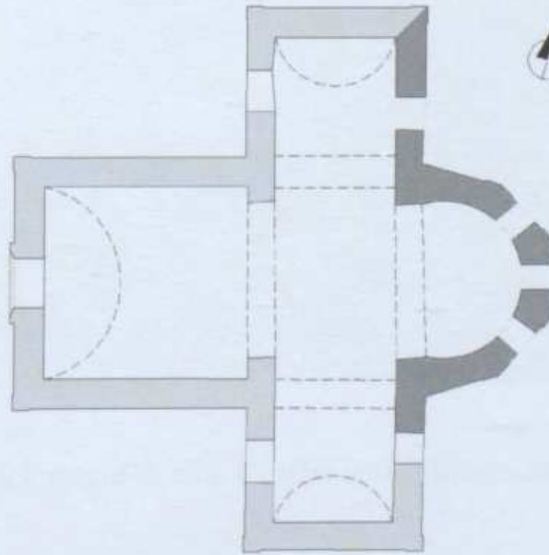
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : VI. YY. BAŞLARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Buzluk Kilisesi doğu görünüşü

Buzluk Kilisesi planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.3.2 Panagia, Buzluk Kilisesi

Kilise, Tomarza'nın 9 km. kuzeyinde, Erciyes Dağı'nın güneybatı eteğinde yer alan Persek'in (Kapıkaya) 4,5 km. güneydoğusunda, 1700 m. yükseklikte, Buzluk adı verilen mevkidedir. Bölge, ismini Köpekli ve kilise arasında yer alan büyük buzluk kovuktan alır. Buzluk'un kuzeyinde kubbeli bir sarnıç vardır. Kilisenin altında küçük bir çukurlukta su birikintisi oluşur.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Serbest haç planlı kilise naosunun doğu ucunda yer alan apsis içeride atnalı biçimli, dışarıda beşgendir (Resim 3.70). Apsis atnalı kemerli üç adet geniş pencere ile aydınlanır. Pencere kemerleri profillidir. Apsis boyunca kemer üzengi seviyesinde profilli bir silme dolanır. Apsis köşelerinde silme üzerinde sadece kaidesi kalmış sütunçalar yer alır (Resim 3.71). Kuzey haç kolunun doğu duvarındaki pencerenin söve ve lentoları yıkılmıştır.

Resim 3.70 Panagia Buzluk Kilisesi apsisinin naosdan görünüşü

Resim 3.71 Panagia Buzluk Kilisesi apsisinin kuzeydoğu köşesi

Resim 3.72 Panagia Buzluk Kilisesi apsisinin güneybatı görünüşü

Resim 3.73 Panagia Buzluk Kilisesi kuzey haç kolu doğu duvarı

Kilisenin mevcut olmayan bölümleri ile ilgili tespitler Restle'nin fotoğrafları yardımıyla yapılabilir: batı haç kolu, kuzey ve güney haç kolundan daha uzun ve geniştir. Naos kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen şeklindedir. Kiliseye giriş, kuzey, doğu ve batı haç kollarının batı duvarlarındaki kapılardandır (Resim 3.74). Kuzey haç kolundaki kapı düz lento ve sövelidir. Monolitik lentonun üzerinde hafifletme boşluğu yer alır. Doğu ve batı haç kolu kapılarının lento ve söveleri ise profillidir. Kapıların üzerinde birer pencere bulunur. Batı haç kolunun güney duvarında iki, batı ve kuzey haç kollarının batı cephelerinde birer, apsiste üç adet, kuzey ve güney haç kollarının doğu cephelerinde birer adet pencere olduğu görülür.

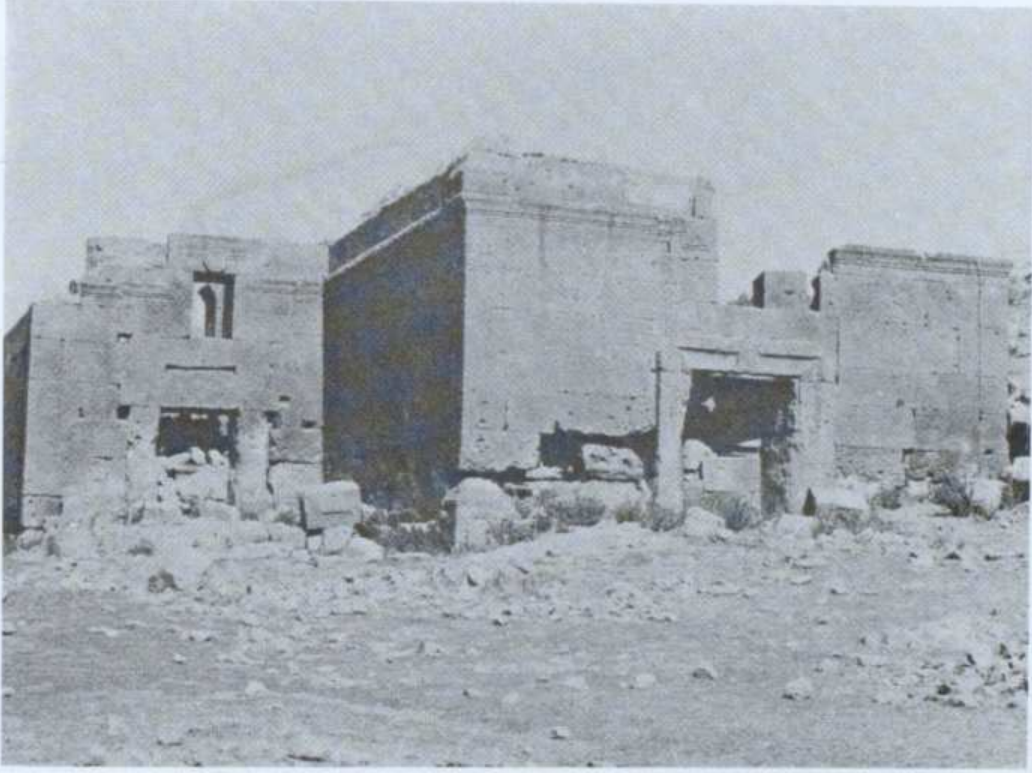

Resim 3.74 Panagia Buzluk Kilisesi güneybatı görünüşü

İç mekânda haç kollarının köşelerinde plastırlar bulunur. Kubbeyi taşıyan kemerlerin üzengi seviyesinde plastırları profilli silmeler çevreler. Apsis kemerinin naosa bakan yüzü de profillidir (Resim 3.71).

Dış cephede yapıyı çepeçevre dolanan silme, iki katlı bir strüktür görünümü verir. Yapının dış köşelerinde de iç mekânda olduğu gibi plastırlar yer alır (Resim 3.75).

Resim 3.75 Panagia Buzluk Kilisesi kuzeybatı görünüşü (Restle, 1978)

Bozulma ve Koruma Durumu

Günümüze sadece apsis ve kuzey haç kolunun doğu duvarı ulaşmıştır. Çatı örtüsü ve diğer yapı duvarları tamamen yok olmuştur.

Kilisenin birçok yapı taşı, güneyinde yer alan su toplama havuzunun duvarlarında kullanılmıştır (Resim 3.76). Ayrıca, 1920-23 Türk-Yunan mübadelesi sırasında, kilise barınak olarak kullanılmıştır. Yapının her tarafında ateşli silahların izleri görülür.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,

- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve kilisenin ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.76 Panagia Buzluk Kilisesi yapı taşları ile oluşturulmuş havuz

HAGİOS GEORGIOS KİLİSESİ

KATALOG No: KK-12

İLİ : KAYSERİ İLÇESİ : YEŞİLHISAR KÖYÜ : BAŞKÖY

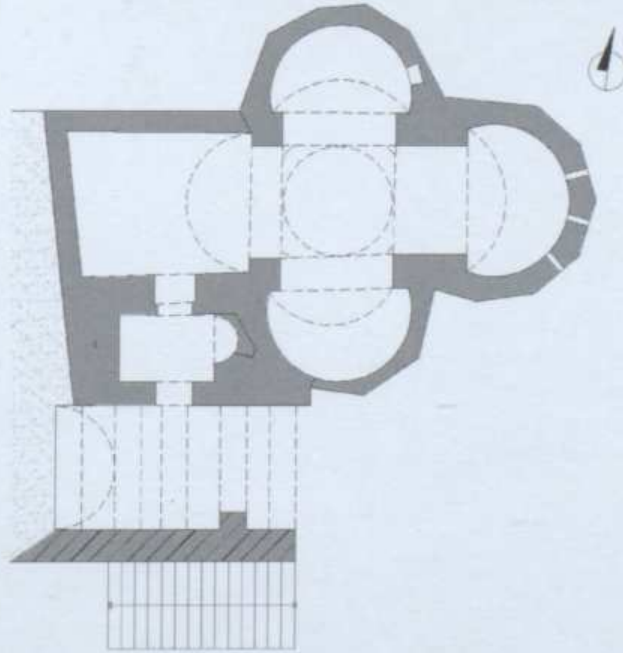
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : XI. YY.

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Hagios Georgios Kilisesi kuzeydoğu görünüşü

Hagios Georgios Kilisesi planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.3.3 Başköy, H. Georgios Kilisesi

Kilise, Kayseri'ye 85 km., Yeşilhisar'a 18 km. mesafede, Derinkuyu-Yeşilhisar karayolu üzerinde yer alan Başköy'de bulunur.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Dairesel formlu haç kolları ile bölgedeki diğer serbest haç planlı kiliselerden ayrılan yapı, trikonchos plan şemasına sahiptir. Naosun doğu ucundaki apsis içeride atnalı biçimli, dışarıda yedigendir (Resim 3.77). Apsis boyunca, zeminden yaklaşık 1.40 m. yükseklikte bir silme dolanır. Üç dar ve kısa pencere ile aydınlan apsisin köşelerinde silmenin üzerinde 1.50 m. yükselen payeler yer alır.

Resim 3.77 Hagios Georgios Kilisesi apsisi

Yapıya giriş, sonradan eklendiği tespit edilen iki mekândan geçilerek ulaşılan batı haç kolunun güney duvarındaki kapıdandır. Batı haç kolunun güneyine eklenen ilk mekân 3.70 m.x 7.20 m. boyutlarında ve beşik tonozla örtülüdür (Resim 3.78).

Resim 3.78 Hagios Georgios Kilisesi girişine eklenen mekan

İkinci geçiş mekânı ise 2.05 m. x 2.80 m. boyutlarındadır. Odanın köşelerinde, bir bölümü duvar içine gömülmüş payeler yer alır. Güneyindeki monolitik lentolu kapı giriş mekânına açılır. Lento üzerine dar bir pencere açılmıştır. Batı haç koluna geçişi sağlayan kapı, başka yapı dönemine ait olduğu anlaşılan bezemeli lento ve sövelere sahiptir (Resim 3.79). Kapının üzerinde atnalı şeklinde, bezemeli bir kemer yer alır. Ancak duvarın batı haç koluna bakan yüzünde, üçgen lentolu ve sövesiz bir açıklık vardır. Kuzey haç kolu eğrisinin doğusunda ikinci geçiş mekânında yer alan bezemelerle aynı karakterde bezemeli çerçeveye sahip küçük bir niş açılmıştır (Resim 3.80).

Resim 3.79 Hagios Georgios Kilisesi batı haç koluna açılan kapı lentosu

Resim 3.80 Hagios Georgios Kilisesi kuzey haç kolu nişi

Batı haç kolu doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla örtülüdür (Resim 3.). Kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı dokuz adet giriş deliği açılmıştır. Apsis, kuzey ve güney haç kolları ise yarım kubbe ile örtülüdür. Kubbe günümüze ulaşamamıştır, ancak kubbeyi taşıyan geniş kemerler ve pandantifler ayakta durmaktadır (Resim 3.81).

Resim 3.81 Hagios Georgios Kilisesi kubbe kemerleri ve pandantifler

Kilisenin batı bölümü tamamen toprak altında kalmıştır. Kuzey ve güney haç kollarının cepheleri açıklıksız ve tamamen düzgün kesme taştandır (Resim 3.82).

Resim 3.82 Hagios Georgios Kilisesi kuzeyden görünüşü

Giriş mekânının güneyinde 14 basamak yer alır. Bu alanda birçok kaya oyma odalar açılmıştır. Kilisenin bulunduğu yamaçta düzgün kesme taşla oluşturulmuş birçok istinat duvarı da bulunur.

Bozulma ve Koruma Durumu

Yapı, farklı dönem izleri taşımaktadır. Yapı içinde freskolu bazı duvar taşları ters ya da yan yerleştirilmiştir. Bu durumdan, yapının bir dönemde yıkıldığı ve aynı yapı taşlarıyla yeniden inşa edildiği anlaşılır.

Kubbe dışında çatı örtüsü tamamen ayaktadır. Çatı örtü kaplaması yok olmuş, güney haç kolu yarım kubbe taşlarından bir kısmı düşmüştür (Resim 3.83).

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.83 Hagios Georgios Kilisesi batıdan görünüş

ÇUKURKENT KİLİSESİ

KATALOG No: KK-13

İLİ : NİĞDE İLÇESİ : ALTUNHISAR KÖYÜ : KEÇİKALESİ

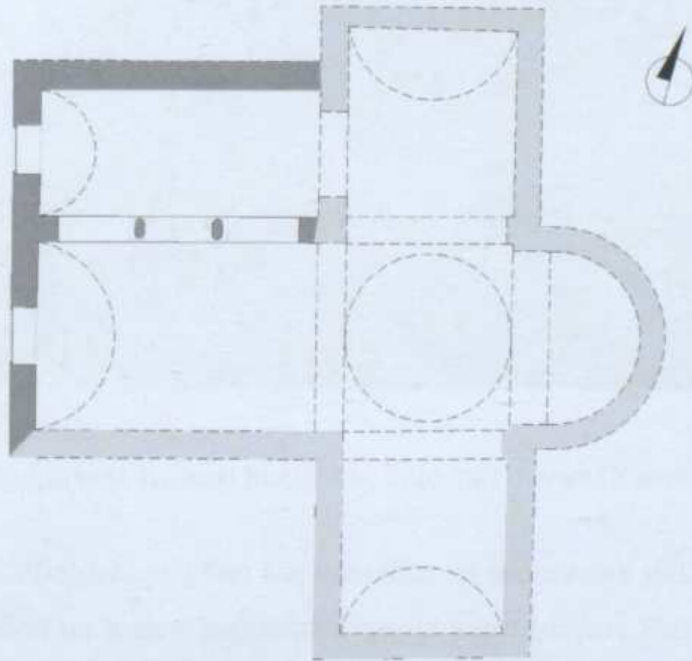
BUGÜNKÜ SAHİBİ : ÖZEL MÜLKİYETİ

YAPIM TARİHİ : VII. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : KONUT

Çukurkent Kilisesi batı görünüşü

Çavdarlık Kilisesi planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

/

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.3.4 Keçikalesi Çukurkent Kilisesi

Kilise, Niğde'ye 70 km., Altunhisar'a 30 km. mesafede, HasanDağı'nın güneybatı eteğinde yer alan Keçikalesi köyündedir.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Serbest haç planlı kilisenin kuzey ve batı haç kolları arasında Kızıl Kilise'de olduğu gibi bir parekklesion yer alır. Kiliseden günümüze sadece konuta çevrilmiş olan parekklesion ve batı haç kolu duvarının küçük bir bölümü ulaşmıştır (Resim 3.84).

Resim 3.84 Çukurkent Kilisesi kuzey haç kolu batı duvarı (Ramsay-Bell,1909)

Parekklesion, Kızıl Kilise'deki gibi batı haç kolundan iki adet iyonik sütun başlıklı çifte kolon ile ayrılır. Parekklesion'un kuzey haç koluna geçişi kapatılmıştır. Batı haç kolunun güney duvarı yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir (Resim 3.85).

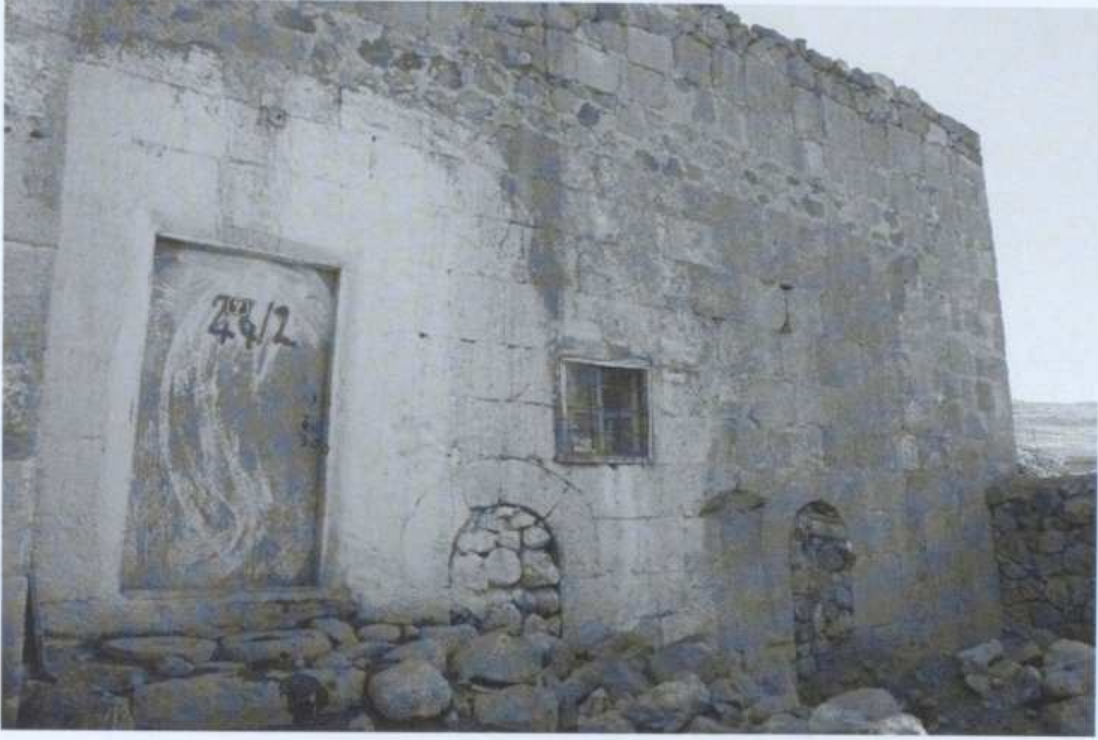
Resim 3.85 Çukurkent Kilisesi güney görünüşü, parekklesion ile batı haç kolu arasındaki ayaklar

Bölgedeki diğer kiliselerden farklı olarak, duvar izlerinden apsisin Bell'in belirttiği şekliyle çokgen değil, dairesel olduğu anlaşılır.

Resim 3.86 Çukurkent Kilisesi apsis kalıntıları

Kilisenin kuzey pencereleri kapatılmış, batıdaki kapılar duvarla örülmüş ve yeni küçük dikdörtgen kapı boşlukları açılmıştır (Resim 3.87). Parekklesion'un batı duvarındaki kemerli pencerenin kemer aynası örülerek dikdörtgen bir boşluk haline getirilmiştir (Resim 3.88).

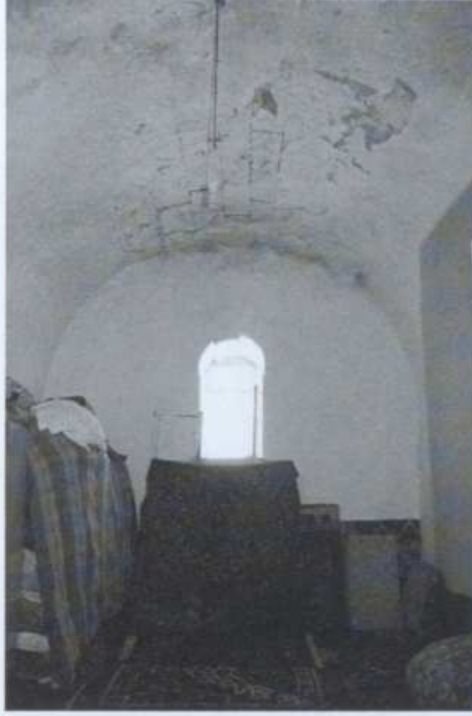
Resim 3.87 Çukurkent Kilisesi Parekklesion'un kuzey görünüşü

Resim 3.88 Çukurkent Kilisesi batı görünüşü

Parekklesion'un özgün tonozu korunarak içeriden sıvanmış, dışarıdan düz bir çatı elde etmek amacıyla yeniden örülmüştür (Resim 3.89). Batı haç kolu tonozunun kuzey duvarı başlangıç seviyesine kadar ayakta.

Resim 3.89 Çukurkent Kilisesi Parekklesion'un batı duvarına bakış

Batı kapısı üzerinde bölgedeki diğer kiliselerin aksine tek bir büyük pencere değil, çifte kolon ile ikiye bölünmüş bir pencere vardır (Resim 3.90). Batı cephesinde kapı kemerlerinin üzerindeki taş sırasında geç dönemde eklenmiş narteksin kiriş boşlukları yer alır.

Resim 3.90 Çukurkent Kilisesi batı görünüşü (Ramsay-Bell, 1909)

Güney cephe hakkında herhangi bir belge ve iz yoktur. Güney duvara bitişik olarak inşa edilen yapı günümüzde mevcut değildir.

Bozulma ve Koruma Durumu

Kilise, köy yerleşimi içerisinde kalmış; parekklesion eve, batı haç kolu ahıra çevrilmiş, diğer mekânlar ise yıkılmıştır. Restle'den sonra önemli bir değişiklik olmamıştır (Resim 3.91).

Resim 3.91 Çukurkent Kilisesi batı görünüşü (Restle, 1978)

Parekklesion'u batı haç kolundan ayıran sütunlar yerlerinden sökülerek parçalanmış, yapı çevresine dağıtılmıştır.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

İLİ : AKSARAY İLÇE : HELVADERE

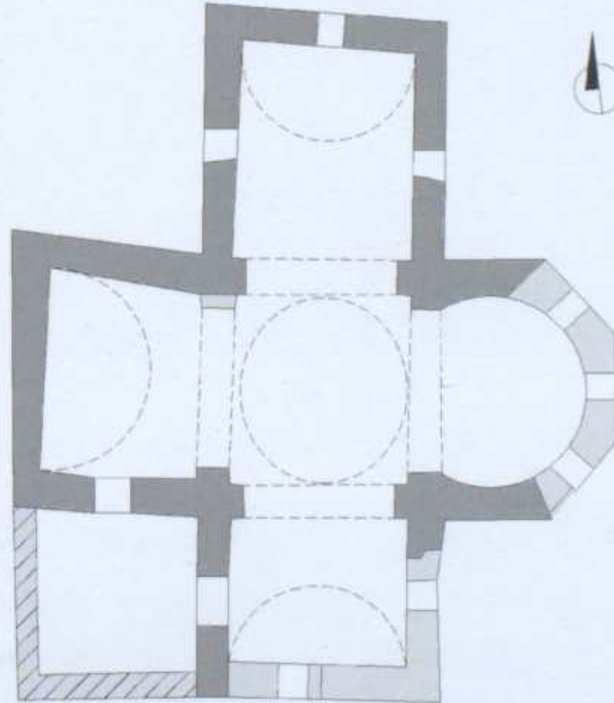
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : VII. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Viranşehir No.1 / Kemer Kilise güneydoğu görünüşü

Viranşehir No.1 / Kemer Kilise planı

0 2 4 6 m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.3.5 Viranşehir I no.lu Kilise (Kemer Kilise)

Hasan Dağı'nın kuzey yamacında, Aksaray' 29 km. mesafede Helvadere ilçesinin güneyinde yer alan, halk arasında Viranşehir olarak bilinen antik Nora yerleşimindedir. Batısında tek mekânlı, düzgün kesme taş duvar örgülü bi oda yer alır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Kilise, serbest haç plan şemasına sahiptir. Naosun doğu ucundaki apsis, içeride atnalı biçimli, dışarıda beşgendir. Apsis, günümüze sadece birisi ulaşmış yarım daire kemerli, geniş üç pencere ile aydınlanır. Açıklıkların olduğu apsis kenarlarında pencere kemerlerinin çevresinde ve kemer üzengi seviyesinde dolanan bir silme yer alır (Resim 3.92). Aynı silme kuzey haç kolunun kuzey penceresinin kemer çevresinde de görülür.

Resim 3.92 Kemer Kilise apsis ve kubbe kemerlerinin güneydoğu görünüşü

Naosa kuzey, güney ve batı yönlerinde eklenen haç kollarından kuzey haç kolu, diğerlerine göre daha derindir. Kuzey, doğu ve batı yönlerine birer pencere açılmıştır (Resim 3.93). Batı duvarındaki pencere yapının diğer açıklıklarına göre daha özensiz işçiliğe sahiptir.

Resim 3.93 Kemer Kilise kuzey haç kolu doğu penceresi

Kuzey ve batı haç kollarının özellikle kuzey ve batı duvarları da yapının duvar örgüsü ile uyumsuzluklar gösterdiğinden, yapıda farklı dönem izleri aranmalıdır. Batı haç kolunda tek açıklık, güney duvarındaki kapıdır. Güney haç kolunda ise doğu yönünde bir pencere, güney ve batı duvarlarında monolitik lentolu birer kapı bulunur (Resim 3.94).

Resim 3.94 Kemer Kilise batı görünüşü

Bell'in planında güney ve batı haç kolları arasında bir mekân yer alır. Odanın izleri, günümüzde sadece batı haç kolunun batı duvarının güney yönünde uzanan duvar kalıntısında görülür. Bu mekân da ikinci yapı evresinde eklenmiş olabilir.

Kubbeyi taşıyan köşe payelerini, kemer üzengi seviyesinde basit profilli bir silme dolandır (Resim 3.95). Apsis ve doğu pencerelerini çevreleyen silmenin malzemesi de kiliseyi oluşturan yapı parçalarından farklı bir taş cinsi kullanılarak oluşturulmuştur.

Resim 3.95 Kemer Kilise apside bakış

Bozulma ve Koruma Durumu

Rott ve Bell'in kiliseyi ziyaretlerinden sonra önemli değişiklikler olmamıştır. Yapının örtü sisteminden günümüze herhangi bir iz kalmamıştır. Ancak orta mekânın kubbe, haç kollarının beşik tonozlar ve apsisin yarım kubbe ile örtülü olduğu tahmin edilir.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,

- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.96 Kemer Kilise naosdan apsis yönüne bakış (Ramsay-Bell, 1909)

Resim 3.97 Kemer Kilise güneybatı görünüşü (Restle, 1978)

YAĞDEBAŞ KİLİSESİ

KATALOG No: KK-15

İLİ: AKSARAY KÖYÜ:

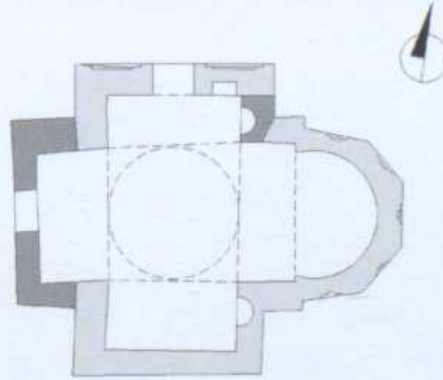
BUGÜNKÜ SAHİBİ: T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ: VI. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI: BOŞ

Yağdebaşı Kilisesi batı görünüşü

Yağdebaşı Kilisesi planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.3.6 Yağdebaşı Kilisesi

Hasan Dağı'nın kuzey yamacında, yaklaşık 1900 metre yükseklikte ve Viranşehir'in 7 km., Helvadere'nin ise 9,5 km. güneydoğusundadır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Kilise günümüzde oldukça harap durumdadır. Sadece batı duvarının bir bölümü, kuzey ve güney duvarlarının ise kalıntıları mevcuttur (Resim 3.98-99). Kilise, farklı renk tonlarındaki taşlarla inşa edilmiştir.

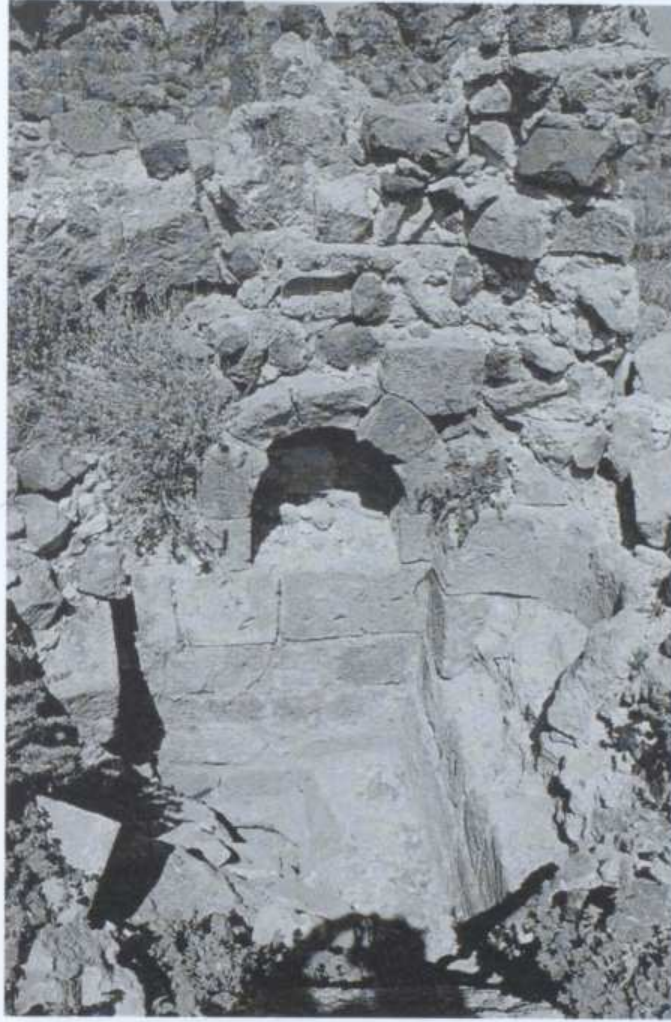

Resim 3.98 Yağdebaşı Kilisesi batı duvarı

Resim 3.99 Yağdebaşı Kilisesi kuzeydoğu görünüşü

Kuzey duvarının doğu ucundaki niş ayaktadır. Apsis yıkılmış, tamamen toprak ve yapı taşları altında kalmıştır (Resim 3.100).

Resim 3.100 Yağdebaş Kilisesi kuzey haç kolu nişi

Kilise, serbest haç plan şemasına sahiptir. Kubbesi yıkılmış olan naosun doğu ucunda, içeriden atnalı biçimli, dışarıdan beşgen şeklinde apsis bulunmaktadır. Naosa kuzey, güney ve batı yönünde eklenen haç kolları oldukça kısadır.

Bell'in fotoğraflarında apsisin dış cephesi kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir (Resim 3.101). Apsis okgeninin sadece güney köşesinden ilk köşegeni ayaktadır. Kuzey ve güney haç kollarının doğu duvarlarında yarım daire formunda absidioller bulunmaktadır (Resim 3.102).

Resim 3.101 Yağdebaşı Kilisesi apsisi (Ramsay-Bell, 1909)

Resim 3.102 Yağdebaşı Kilisesi kuzey haç kolu nişi ve absidiol (Restle, 1978)

Kuzey cephesinin orta aksında bir kapı, her iki yanında oldukça bezemeli iki kör niş ve üzerinde kemerli geniş bir pencere yer almaktadır. Doğu nişin kemer alınlığında, batı ucunda ve üzerinde oyma figürler vardır (Resim 3.103-104).

Resim 3.103 Yağdebaşı Kilisesi kuzeybatı görünüşü (Ramsay-Bell, 1909)

Resim 3.104 Yağdebaşı Kilisesi kuzey cephesi (Restle, 1978)

Yapının kuzeyinde uzun tek mekânlı bir hacim, kuzeybatısında ise birbirine bağılı odacıklar vardır. Kaba yonu taş işçiliğiyle oluşturulmuş bu mekânlar kubbe ile örtülmüştür.

Bozulma ve Koruma Durumu

Yağdebaşı Kilisesinin çatı örtüsü, apsisi, kuzey ve güney haç kolları yok olmuştur.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

SÜT KİLİSE

KATALOG No: KK-16

İLİ : AKSARAY KÖYÜ :

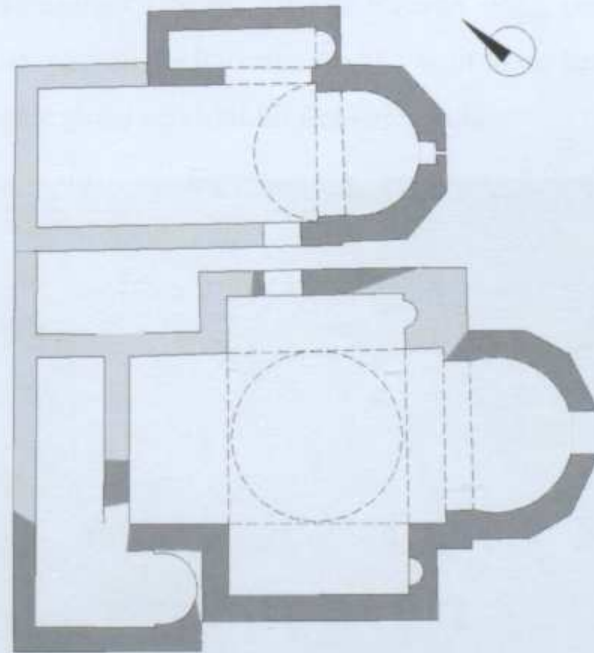
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : VI. YY. İLK YARISI VEYA ORTALARI

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Süt Killise kuzeybatı görünüşü

Süt Kilise planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

/ /

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.3.7 Süt Kilise

Hasan Dağı'nda yer alan kilise, yazın eriyen karlar nedeniyle bölgeyi yayla yerleşimi olarak kullanan köylüler tarafından "Süt Kilise" olarak adlandırılmıştır. Viranşehir'in 4 km., Helvadere'nin ise 6 km. güneydoğusundadır. Yağdebaş Kilisesine yaklaşık 2 km. mesafededir.

Resim 3.105 Süt Kilise, batıdan görünüş (Restle, 1978)

Tasarım ve Yapım Özellikleri

İki bitişik kiliseden oluşan yapı grubundan kuzeydeki kilise tek neflidir ve kuzey duvarına apsisli tek nefli bir şapel eklenmiştir (Resim 3.106). Naosun doğu ucunda yer alan apsis içeride atnalı biçimli, dışarıdan beşgen şeklindedir. Apsis yarım daire kemerli bir pencere ile aydınlanır (Resim 3.107). Şapele geniş açıklıklı bir kemerle geçilir.

Resim 3.106 Süt Kilise, Kuzey Kilise parekklesion apsisi (Restle, 1978)

Resim 3.107 Süt Kilise, Kuzey Kilise apsisi

Kuzey kilisenin güney duvarında iki kilise arasındaki koridora açılan bir kapı bulunur. Güney kilise, serbest haç plan şemasındadır ve Yağdebaş'a benzemektedir. Apsis içeride atnalı biçimli, dışarıda beşgendir. Kuzey Kilise'de olduğu gibi, daha büyük boyutlarda yarım daire kemerli bir pencere ile naos aydınlanır (Resim 3.108).

Resim 3.108 Süt Kilise, Güney Kilise apsisi

Kuzey ve güney haç kollarının doğu ucunda küçük birer niş yer alır (Resim 3.109). Güneybatı köşesinde yer alan pareklesion tahribat nedeniyle tanımlanamamaktadır. Kuzey duvarı iki kilise arasında süreklidir.

Resim 3.109 Süt Kilise, Güney Kilise apsisi ve güney haç kolu köşesi

Kiliselerin örtü sistemi hakkında herhangi bir yazılı ya da görsel bilgi bulunmaz. Ancak yapıların boyutları ve plan şemaları göz önüne alındığında, kuzey kilisenin doğu-batı doğrultusunda tonoz, güney kilisenin ise naosun üzerinde kubbe ve haç kollarının tonozlar ile örtülü olduğu tahmin edilir.

Bozulma ve Koruma Durumu

İki ayrı yapıdan oluşan kilise tahrip olmuş, toprak ve bitki örtüsü altında kalmıştır.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

ÇANLI KİLİSE

KATALOG No: KK-17

İLİ : AKSARAY İLÇESİ : MERKEZ KÖYÜ : AKHİSAR

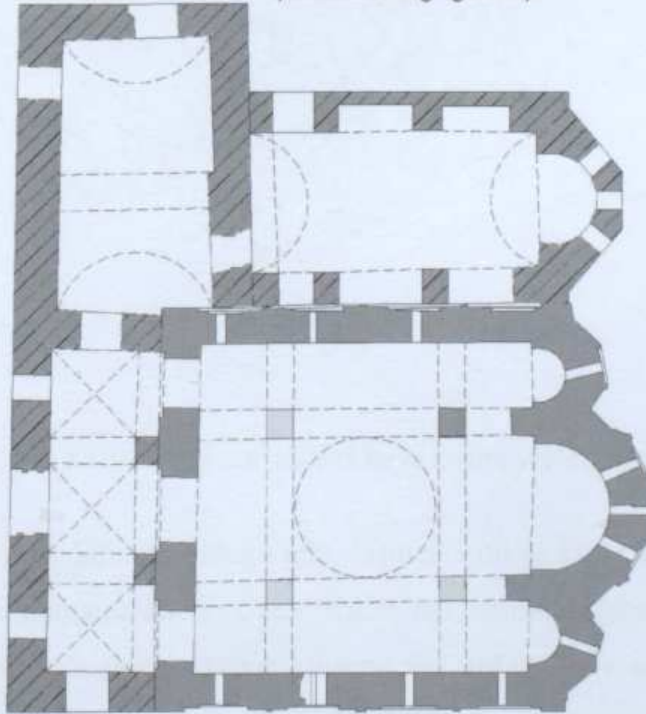
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : XI. YY. SONU

BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Çanlı Kilise doğu görünüşü

Çanlı Kilise planı

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

3.1.4 Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliseler

3.1.4.1 Akhisar, Çanlı Kilise

Batı Kapadokya'da, Çeltek ve Akhisar köyleri arasında, Aksaray'ın 15 km güneydoğusundadır. 4 km aşağıdaki düzlükte Akhisar köyü, aynı yol üzerinde 6 km kuzeyde ise Çeltek köyü yer alır. Çanlı Kilise, Manastırtepe olarak adlandırılan bir platonun güney ve batısındaki büyük kaya oyma yerleşimin merkezindedir. Yerleşim, avlular etrafında organize olmuş iki düzine konut biriminden oluşur (Ousterhout, 2005:6).

Şekil 3.5 Çanlı Kilise ve çevresindeki kaya oyma yerleşim (Ousterhout, 2005)

Kapadokya'daki birçok kilisede olduğu gibi, orijinal ismi ve kime ithaf edildiği bilinmemekte ve yazılı belge bulunmamaktadır. Çanlı Kilise'nin ismini kubbesindeki çandan aldığı ve 1950'lerde kubbenin çökmesine kadar kilisede yer aldığı iddia edilmekle birlikte, en eski görsel belgeler olan Bell'in 1907'de çektiği fotoğraflarda herhangi bir iz rastlanmaz.

Resim 3.110 Çanlı Kilise, kuzeydoğudan görünüş (Bell, 1907, Newcastle Üniversitesi Arşivi)

Strzygowski kiliseyi X. ya da XI. yüzyıla (Strzygowski, 1903:157), Gertrude Bell X. yüzyıla*, Nicole Thierry ise X. yüzyılın ikinci yarısına** tarihlendirir. Yerleşim alanından uzakta yer alması nedeniyle kilise camiye çevrilmemiş ve terk edilmiştir.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Plan Şeması

Orta Anadolu'da Bizans döneminden günümüze ulaşmış en önemli kâgir mimari örneklerden biridir. Kilise, üç farklı yapım evresinden oluşur:

- naos
- batı yönünde uzanan iki mekanlı, iki katlı bir narteks
- naosun kuzeyinde bir parekklesion

* Bell, Çanlı Kilise'den 12 Temmuz 1907'de annesine yazdığı mektupta bahsetmiştir, Newcastle Üniversitesi Arşivi.

** Thierry, "Etudes Capadociennes, Région de Hasan Dağı. Compléments pour 1974", CA 24, 1975: 183-91.

Toprak kaymaları ve çökmeler nedeniyle, yapının kuzey bölümü tam olarak incelenememiştir; ancak kilisenin öncelikle tek hacimli bir mekân olarak inşa edildiği, daha sonra narteksin, en son ise parekklesion'un eklendiği anlaşılır.

Naos, tonozlar ve kubbenin çökmesi nedeniyle molozla doludur. Kilise, kare içinde haç planlıdır ve dört ayakla bölünmüştür. Naos, apsisler dışında, yaklaşık olarak 9.2x9.2 metre boyutlarında bir karedir. 1954'te yıkılan kubbe çapı 3.95 metredir. Kubbe günümüze sadece kuzeydoğu ayağı ulaşabilmiş 4 adet ayakla taşınmaktaydı. Ramsay ve Bell, 1907'de kubbeyi taşıyan kuzeybatı ve güneydoğu ayaklarını kaydetmişlerdir (Ramsay, Bell, 1909:412).

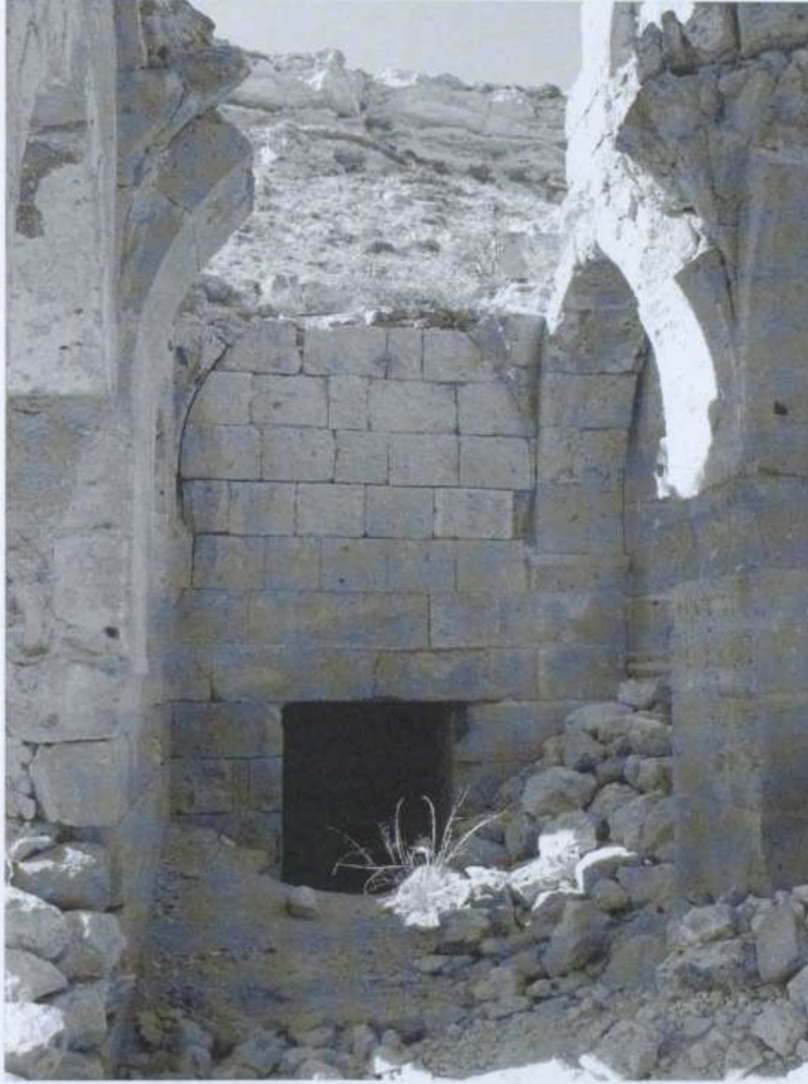
Naosun doğu ucunda yer alan apsisler içeriden atnalı biçimli, dışarıdan çokgen biçimindedirler ve birbirlerinden kemerleri taşıyan plastırlarla ayrılırlar.

II.Evre: Narteks, naos ve parekklesion'un kuzeyine kadar uzanan, farklı karakterdeki iki mekandan oluşur. Zemin seviyesi ve yapı özellikleri farklı olmasına rağmen, duvar sistemi birbirine bağlıdır.

Resim 3.111 Çanlı Kilise, narteksin batı cephesi

Güney narteksin iç mekânı moloz ile doludur ancak zemin seviyesi naosunkinden daha düşüktür. Naosun batı cephesine eklenen plastırlar narteksin tonoz sistemini taşımaktaydı. Doğu kısmındaki ayaklar ve plastırlar S şeklindeki eğrilerle simetrik olarak oyulmuş sütun başlıklarına sahiptir. Narteksi üç bölüme ayıran kemerler arasındaki geçme tonozlar yıkılmıştır. Hafifletme kemersiz, kırık, ağır bir lentosu olan kuzey narteksin kapısı daha alt kottadır (Resim 3.112).

Resim 3.112 Çanlı Kilise kuzey narteks kapısı

Zemin katta batı ve güney cephelerinde lentolu ve hafifletme kemerli iki kapı bulunur. Üst katta batıda altı geniş pencere sırası ve güneyde bir adet pencere vardır. Profilli bir silme batı pencerelerinin üzerinde dolanarak güney cephedeki pencerenin üzerinde devam eder (Resim 3.111). Üst kotun örtü sistemi ile ilgili hiçbir belge ve iz yoktur. Batı kapısının lentosu düşmüş ve söveleri her iki tarafında da kırılmıştır. Alt kotun iç mekânı tamamiyle freskoludur.

Resim 3.113 Çanlı Kilise, güneybatı görünüşü (M. Ballance, 1956)

Narteksin güney cephesinde yer alan kapı boşluğunun, üzerinde atnalı formunda hafifletme kemeri olan lentosu basit bir profil ile detaylandırılmıştır (Resim 3.114). Kapıyla aynı düşey hizada, eşik seviyesi birinci kattaki galeride olan, bir açıklık vardır.

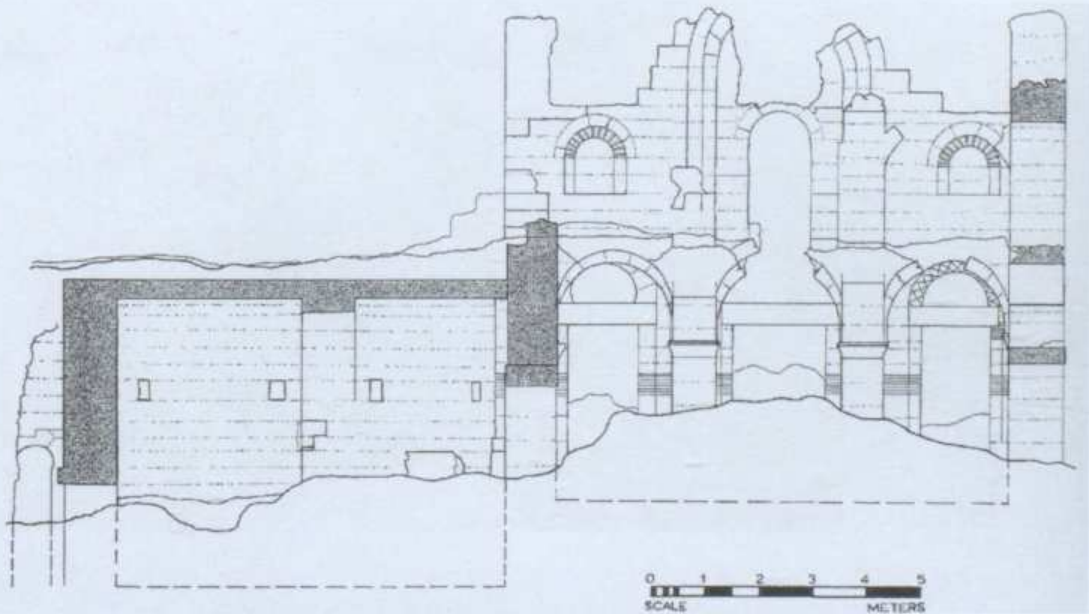
Resim 3.114 Çanlı Kilise, güney narteks güney kapısı (Bell, 1907, Newcastle Üniversitesi Arşivi)

Zemin döşemesinin kotu galeriden, batı köşesi boyunca geçme tonozların kırıklarından ve doğu tarafındaki izlerden ayırt edilir. Döşeme kotu arkadların eşik seviyesinden daha yukarıdadır ve zemin seviyesini kapamak için parapetler eklenmiştir. Her açıklıkta parmaklıkların tespiti için boşluklar bulunur.

Naosa açılan pencere ve parmaklıklar üst kotun yapının fonksiyonel bölümlerinden birisi olduğunu göstermektedir. Galeriye tek geçiş noktası, kuzey narteksin üst kotunun çaprazındadır, basamaklara dair bir iz yoktur.

Kuzey narteksi de iki katlıdır ancak üst kat günümüze ulaşmamıştır. Güney narteksin kuzey duvarından bir kapı ile girilen narteksin zemini güneydekine göre daha aşağı kottadır ve moloz ile kapanmıştır. Kuzey duvarındaki kapı kaya oyma odaya geçişi sağlar.

Parekklesion'un girişi naosun kayaya oyulmuş stilobatinın daha alt seviyesindedir. İç mekân beşik tonozla kaplıdır. Batı yönüne kuzey duvarındaki bir kapı ile açılır. İkinci bir kapı kaya oyma odalara kuzeye doğru açılır. Batı duvarında kapı seviyesinin üzerinde, beşik tonoz üzengi seviyesinin altında dışarıdan kapatılmış iki dar dikdörtgen pencere bulunur. Tonozun üzengi seviyesinin hemen üzerinde geniş, kare kiriş boşlukları bulunur. Kuzey narteks güneydekine göre daha geniştir.

Şekil 3.6 Çanlı Kilise, narteks kesiti (Ousterhout, 2005)

Zemin seviyesinin altında farklı boyutlarda ve düzensiz olarak yerleştirilmiş Bizans sonrası onaltı adet mezar bulunmuştur. (Ousterhout, 2005:30)

III.Evre: Parekklesion ve kuzey narteksi kaya oyma cepheye bağlayan ayak ve kemerin eklenmesinden oluşur. Kemer, üzerinde yükselen kesme taş duvarı taşır. Kemerin üzengi noktasında korunmuş ahşap bir kirişin analizi 1293 den sonraya tarihlendirilmiştir (Ousterhout, 2005:31).

Tek nefli parekklesion naosun kuzey cephesine eklenmiştir, kilisenin kademeli stilobati parekklesion'un güney duvarında görülmektedir ve kuzey pencereleri kapatılmıştır. Apsis ve nişlerle birlikte, iç mekân yaklaşık olarak 4x8 metre boyutlarındadır (Ousterhout, 2005:32) (Resim 3.115). Parekklesion'un girişi batıda, kuzey narteksele aynı kottadır. İkinci bir giriş parekklesion ve kaya oyma cephe arasındaki dar bir mekâna açılır. Nefin doğu ucundaki apsis içeride atnalı biçimli, dışarıda beşgendir ve üç pencere ile aydınlanır. Toprak kayması nedeniyle iç mekân molozla dolmuştur. Nartekse benzer olarak duvarlar kesme taş arası moloz dolgudur, hiçbir bezeme ve silme bulunmaz.

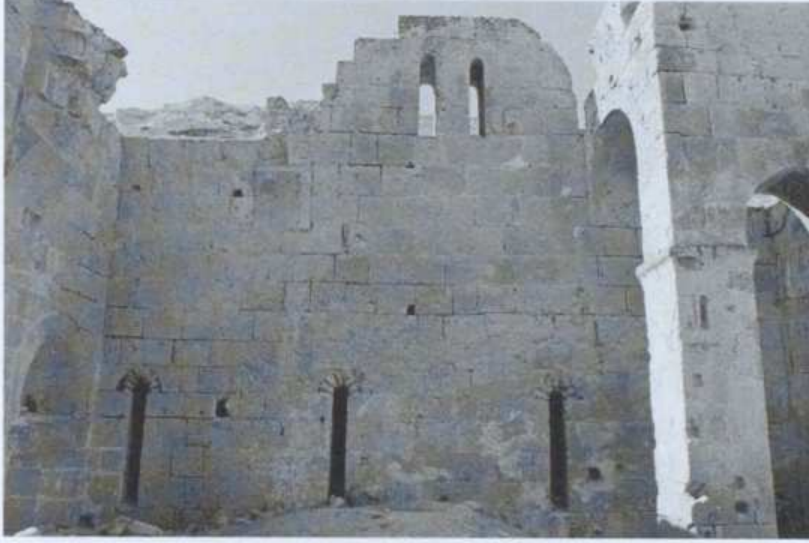

Resim 3.115 Çanlı Kilise, parekklesion (Ousterhout, 2005)

Parekklesion kemerli beşik tonozla örtülüdür. Tonozun batı bölümü ayaktadır. Narteksin parekklesion'dan erken tarihli olması, tonozunun batı duvarının üst kottaki penceresinin önüne örülmesini açıklar.

Cephe Düzeni

Dış cephedeki üç boyutlu düzenlemenin tersine, iç mekân duvarları modülsüz ve düzdür. Sadece yüksek ve dar pencerelerle bölünmüştür. Güney duvarında eşit aralıklarla yerleştirilmiş dört pencere yer alırken; kuzey duvarında, dördüncüsü prothesis de bir niş olan üç adet pencere bulunur.

Resim 3.116 Çanlı Kilise naos kuzey duvarı

Dar pencereler ve kemerlerin üzengi seviyelerindeki silmeler hariç, apsis duvarları yarım kubbelerde kesintisiz devam ederler. Ana apsis kubbesi yıkılmıştır. Orta apside yer alan üç pencere ışımsal, ancak yan apsislerdeki birer pencere diyagonal olarak duvara açılmıştır (Resim 3.117).

Resim 3.117 Çanlı Kilise, naosdan apsislerin görünüşü

Batı duvarı büyük lentolu ve hafifletme kemerli üç kapı ile dışarı açılır (Resim 3.). Ortadaki ve kuzeydeki hafifletme kemerleri atnalı şeklinde, güneydeki ise yarım daireye yakındır. Bell'in fotoğraflarında izlenebilen ortadaki hafifletme kemerinin taşları ve denizliği düşmüştür (Ramsay, Bell, 1909:404). Kapıların üzerindeki duvar tonozlarla üç alana bölünmüştür, köşe tonozlarının küçük bir bölümü hala görülebilir. Ortadaki kapının üzerinde yarım daire kemerli büyük bir pencere yer alır.

Resim 3.118 Çanlı Kilise, naos batı duvarı

Güney cephesi, iki bölümden oluşur. Alt bölüm, dört eş kör kemerli bir arkadla aydınlanır. Her kemerin aksında yarım daire kemerli dar bir pencere bulunmaktadır. Arkad iç mekânın mekânsal ve strüktürel bölünmesiyle bağlantılı değildir. Cephenin alt kotunda dört sıra tuğla iki sıra taş almaşık örgü üzerinde iki bordür dolanmaktadır.

Arkad ve pencere kemerleri tuğladandır. Kemerlerin arasında kalan üçgen alan da tuğla ile örülmüştür. Arkad üzerindeki taş sırasında dört adet yapı iskelesi giriş boşluğu vardır. Kemerler, beş köşeli kaide ve başlıklı, yarım daire kesitli sütunçalarla birleşir.

Resim 3.119 Çanlı Kilise, güney cephesi

Tuğla, güney cephenin üst bölümünde, doğu ve batı uçlarında, sadece küçük iki nişin iç kemer taşlarında kullanılmıştır. Naosun kuzey-güney yönündeki haç kolları ile aynı doğrultuda olan üç kademeli yüksek kemerin merkezinde iki adet yuvarlak kemerli dar pencere bulunur. İki pencere arasında, kemer üzengi seviyesinde basit profilli bir silme yer alır. Cephenin üst kısmı yapının iç bölüntülerini yansıtırken, alt kısım yansıtmaz.

Kuzey cephesi, güney cephesi ile aynı düzene sahiptir. Parekklesion'un eklenmesiyle alt bölümü kısmen kapanmıştır, ancak almaşık taş ve tuğla sıraları görülmektedir. Toprak üzerinde kalan kısımdan, dört kemerli arkad düzeni tespit edilir.

Güney cephesinden farklı olarak üst bölümün doğu ucundaki küçük kör nişin kemer elemanları taşır. Kuzey cephenin üst seviyesi doğu ve batı köşelerindeki hasarlarla daha az korunmuş durumdadır.

Resim 3.120 Çanlı Kilise, kuzey cephesi

Özgün batı cephesi geç dönemde eklenen narteks ile kapanmıştır. Batı cephesi, koyu renkli tuf lentolu, hafifletme kemerli üç kapı ile dışarı açılır. Lentoların hepsi aynı yükseklikte ve monolitik olmasına karşın, hafifletme kemerleri farklı boyutlardadır ve kuzeydeki kemer atnalı şeklindedir. Bell'in fotoğrafında görülen ortadaki portal kemeri düşmüştür. Açıklıklardaki harç kalıntıları kemer aynalarının orijinalde kapalı olduğunu gösterir. Ortadaki büyük kapının üzerinde kemerli geniş ve yüksek bir pencere vardır. Güney kapının üzerinde kemerli, geniş ve derin bir niş, kuzey kapının üzerinde ise içteki tuğla olmak üzere iki eş merkezli kemerli küçük bir niş yer alır (Resim 3.122).

Tuğla diğer cephelerdeki gibi düzenli kullanılmamıştır. Tuğla sıraları kapı sövelerine, güney bölümde ise naosun ilk açıklığına kadar uzanmaktadır. Güney hafifletme kemerinde taşa kazınmış bir desen bulunmaktadır. Benzer bir desen de güney cephenin üst kısmında başlık frizinde yer alır.

Resim 3.121 anlı Kilise, güney narteks doğu duvarı kuzey kapısı

Resim 3.122 anlı Kilise, güney narteks doğu duvarı güney kapısı

Doğu cephesi, güney ve kuzey cephelerden devam eden tuğla ve taş sıraları ile en hareketli cephedir.

Ana apsis beş cephelidir. Her yüzün alt ve üst bölümlerinde tuğla kemerli birer niş yer alır. Alt bölümün nişleri üç kademelidir ve ortadaki üç nişin aksına yarım daire kemerli birer pencere açılmıştır. Üst bölümün nişleri iki kademeli ve kördür. Üst niş dizisinin alt hizasında üç sıra tuğla dolanmaktadır. Tuğla sırasının altındaki taş sırasında da iki adet giriş boşluğu bulunur. Bütün niş kemerleri tuğladır, sadece en kuzeydeki alt niş kemeri taştır.

Yan apsisler üç cephelidir ve her yüzde iki kademeli nişler yer alır. Apsisler ana akstan dışarı dönük ve asimetriklerdir. Ortadaki yüzlerinde duvarı açılı olarak delen yarım daire kemerli birer pencere bulunur. Diğer yüzlerdeki nişler kördür. Güney apsisin kemerleri tuğladan, kuzey apsisin sadece dış kemerleri tuğla, iç kemerler ve aynaları kesme taştandır.

Ana ve yan apsislerin köşelerine sütunçalar yerleştirilmiştir. Doğu cephesinde kullanılan yarım daire sütunçaların formu güneydekilere benzerdir, ancak kaideleri kırılmıştır. Sütun başlıkları her köşesinde üç yuvarlak form olan basık bir üçgen şeklindedir. Detaylar yüzeye cetvel ve pergel ile oyulmuştur.

Resim 3.123 Çanlı Kilise, doğu cephesi

Doğu cephesi en fazla tahrip olmuş bölümdür. Kuzey yan apsis penceresinin çevresindeki duvar örgüsü yıkılmıştır. Güney kısmındaki temeller ve alt taş sıraları zarar görmüştür.

Örtü Sistemi

Bölgedeki Erken ve Orta Bizans dönemi kiliseleri örtü sistemlerinin çok az bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Çanlı Kilise'nin örtü sistemi de bugün ayakta değildir ancak, Bell'in 1907 tarihli fotoğrafları sayesinde daha iyi tanımlanabilir.

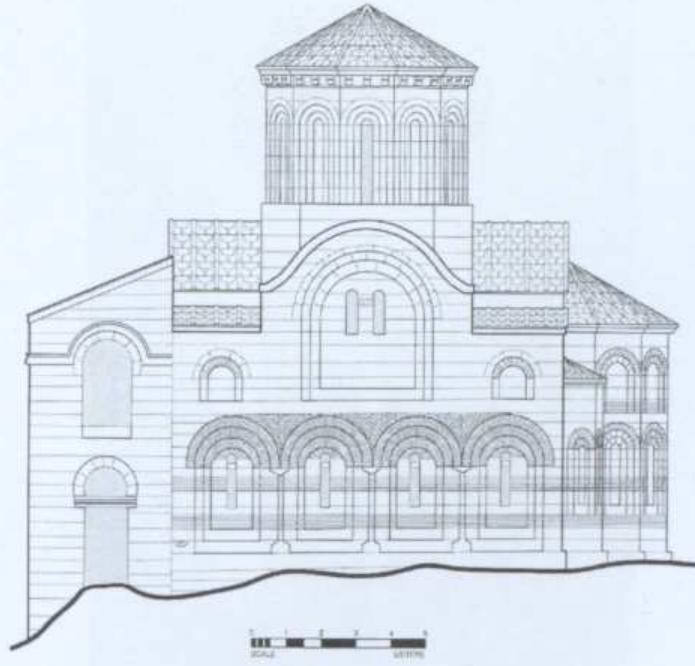
Kubbe, haç kolu tonozlarının dört kemerinin oluşturduğu merkez kare açıklığın üzerinde, pandantiflerle geçilen bir kasnakla yükselmekteydi. Dar bir korniş kasnağa geçişi belirler. Kasnak ve kubbe içinde yüzeyler modülsüz ve iç bölüntüsüzdür. Kubbedeki kararmış fresk sıvaların detayları ayırt edilememektedir (Resim 3.124).

Resim 3.124 Çanlı Kilise, kubbeye bakış (Bell, 1907, Newcastle Üniversitesi Arşivi)

Bell'in fotoğraflarında görülen kubbe kasnağı oniki cephelidir. Bütün kenarlarında üç kademeli bir niş ve ana akslar yönündeki dört kenarında uzun dar birer pencere yer alır. Profilli bir silme düz taş kiremitlerle örtülü konik çatının altında dolanmaktadır. Kasnak ve çatının birleşimi furuşlarla hareketlendirilmiştir (Şekil 3.7).

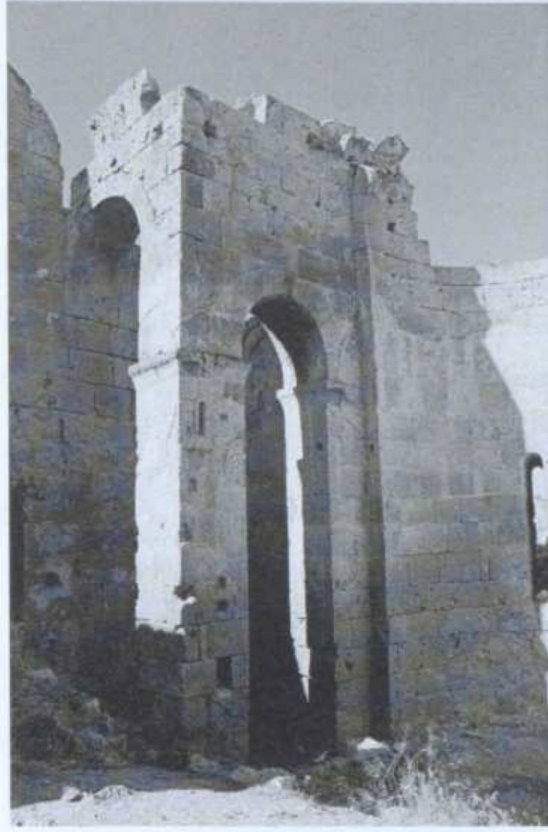
Şekil 3.7 Çanlı Kilise güney cephesinin restitüsyonu (Ousterhout, 2005)

Çatılar, hafif volkanik taştan oyulmuş kiremitler ile kaplıdır. Suyun akışını kolaylaştırmak için biraz keskindirler. Aynı zamanda farklı boyutlarda, kubbe ve naos çatılarında kullanılan dikdörtgen ve trapezoidal kiremitler de bulunmuştur. Kiremitler, aynı taş cinsinden oyulmuş, tepeleri yuvarlak, T şeklindeki bağlantı elemanları ile kenarlarından birleşirler (Ousterhout, 2005: 24).

Yarım kubbeleri belirleyen kemerler, ana apsis kemerinden daha alçaktadır. İkisi de hafifçe atnalı şeklindedir. Silmeler sadece kemerlerin üzengi seviyelerinde görülür, apsislerin iç yüzeylerinde devam etmezler.

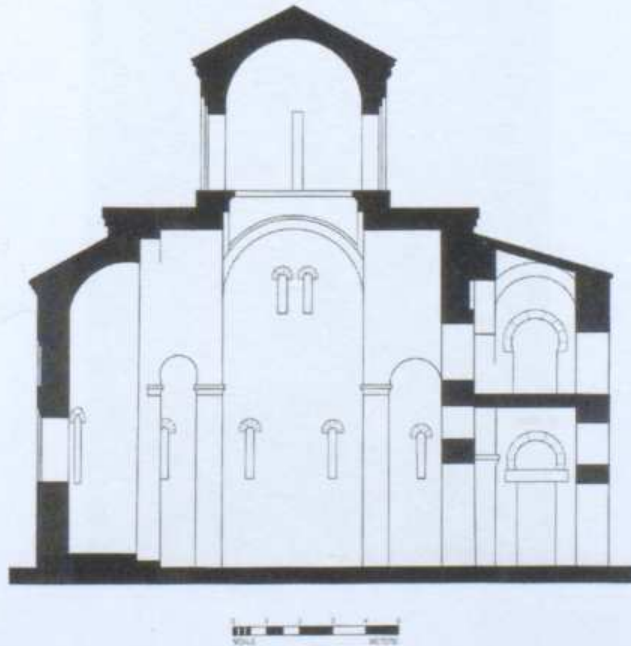
Naosun haçvari merkez alanı köşe mekânlardan iki farklı yükseklikteki kemerleri taşıyan dört ayakla ayrılır. Daha alçaktaki kemerler, yan apsis silmeleriyle aynı seviyede bulunan ayak silmelerinden yükselerek doğu ve batı haç kollarına açılırlar. Kuzey ve güney haç kollarına açılan silmesiz, tonoz seviyesine yakın olan üst kemerlerin eğimi alt kemer seviyesinin üzerinden başlar. Bunlar hafif atnalı biçiminde yarım daireye yakındırlar. Kuzeydoğudaki üst kemer günümüze ulaşmıştır, diğerlerinin sadece üzengi seviyeleri görülür.

Köşe bölümler atnalı şeklinde, uzunlamasına beşik tonozlarla örtülüdür. Doğu köşe bölümlerindeki tonoz ve kemerlerin tamamı, batı kemer ve tonozlarının sadece üzengi kotları ayakta kalmıştır (Resim 3.125). Beşik tonozların gergi kiriş delikleri üzengi seviyelerinin biraz üzerinde ortaya çıkar.

Resim 3.125 Çanlı Kilise kuzeydoğu köşesi

Haç kollarını yarım daire formundaki beşik tonozlar örtmektedir. Bell'in 1907 deki ziyareti sırasında hepsi ayaktaadır. Kuzeydoğu köşesinde, kâgir tonozların üzengi kotlarının birkaç sıra üzerinde yükselir, kuzey ve doğu haç kollarında iki giriş deliği bulunur.

Şekil 3.8 Çanlı Kilise boyuna kesitin restitüsyonu (Ousterhout, 2005)

Yapım Sistemi

Duvar konstrüksiyonu, Orta Anadolu'da genellikle standart olarak kullanılan tuğla ve taşın, moloz taş ve harç çekirdeğin kaplaması olarak kullanımınıdır. Duvar kalınlığı bir metredir. Duvarların iç yüzeyleri sıvalı düzgün kesme taştandır. Yapımında kullanılan taş, bölgesel olarak çıkarılan, sert volkanik tüftür (Rott, 1908:261). Kullanılan harç beyaz ve serttir. Kilisenin yakınlarında bulunan kireç taşı ve volkanik kum harca sertliğini vermektedir. Çatı kiremitleri, kaynağı halen tanımlanamamış sert vitrikle birleştirilmiş tüftendir (Ousterhout, 2005:19).

Yapı cephelerinin alt bölümleri iki sıra taş, dört sıra tuğla almaşıktır. Aynı zamanda tuğla, naosta yan duvarların alt pencerelerinin kemer taşlarında görülür; apsis ve üst pencerelerin kemerleri tek parça taş bloktandır. Tuğla, batı duvarının alt sıralarında, geniş harç derzli olarak kullanılmıştır. Güneybatı köşesinde iki tuğla sırası belirgindir. Ana apsisin pencerelerinde her iki uygulamada görülmektedir. Tuğlalar, genel Bizans tuğlası boyutlarında, 31-32 cm. ve karedir.

Duvar konstrüksiyonu ahşap hatıllarla güçlendirilmiştir. Hatılların çoğu iyi durumdadır ve güney cephe ile apsisdeki pencerelerde görülmektedir. Peter Kuniholm 1994'de aldığı ahşap örneklerin kestane ve ardıç olduğunu belirtmiştir.

Resim 3.126 Çanlı Kilise, güney yan apsis penceresinde ahşap hatıl

Bozulma ve Koruma Durumu

Kilise, parekklesion ve nartkeslerden oluşan yapı grubu üst örtüsünü bütünüyle kaybetmiştir. Toprak kayması ve üst örtü ile duvar başlarının çökmesi nedeniyle, mekanlar moloz ile doludur. Duvar resimlerinin çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Resim 3.127).

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve ulaşılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

Resim 3.127 Çanlı Kilise, güney yan apsis yarım kubbesi freskosu

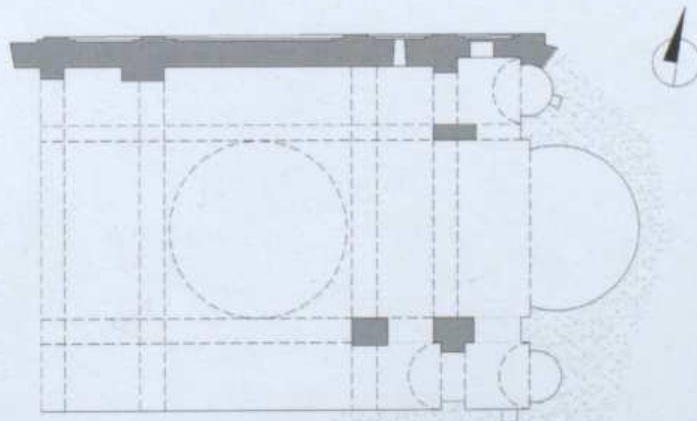
KARAGEDİK - HERMOLAOS KİLİSESİ

KATALOG No: KK-18

İLİ : AKSARAY İLÇESİ : GÜZELYURT KÖYÜ : BELİSİRMA

BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
BUGÜNKÜ KULLANIMI : BOŞ

Karagedik Hermolaos Kilisesi güney görünüşü

Karagedik Hermolaos Kilisesi planı

0 1 2 3 4 m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIS BÖLÜMLER

3.1.4.2 Belısırma, Hagios Hermolaos (Karagedik)

Kilise, Aksaray'a 42 km, Güzlyurt'a 11 km. mesafede yer alan Belısırma Köyü'nde, Ihlara (Peristremma) vadisindedir. Halk arasında Karagedik ya da Yılanlı Kilise olarak bilinir.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Kapalı yunan haçı plan şemasına sahip kilisenin apsisi içeride atnalı biçimli, dışarıda yedigendir. Apsis, iki kademeli nişli, yarım daire kemerli üç pencere ile aydınlanır (Resim 3.128). Çokgenin diğer iki kenarında ise iki kademeli kör nişler yer alır (Resim 3.129). Yan apsisler de içeriden atnalı şeklinde, ancak dışarıdan yuvarlaktır ve birer dar pencere açılmıştır.

Resim 3.128 Hagios Hermolaos Kilisesi apsisi

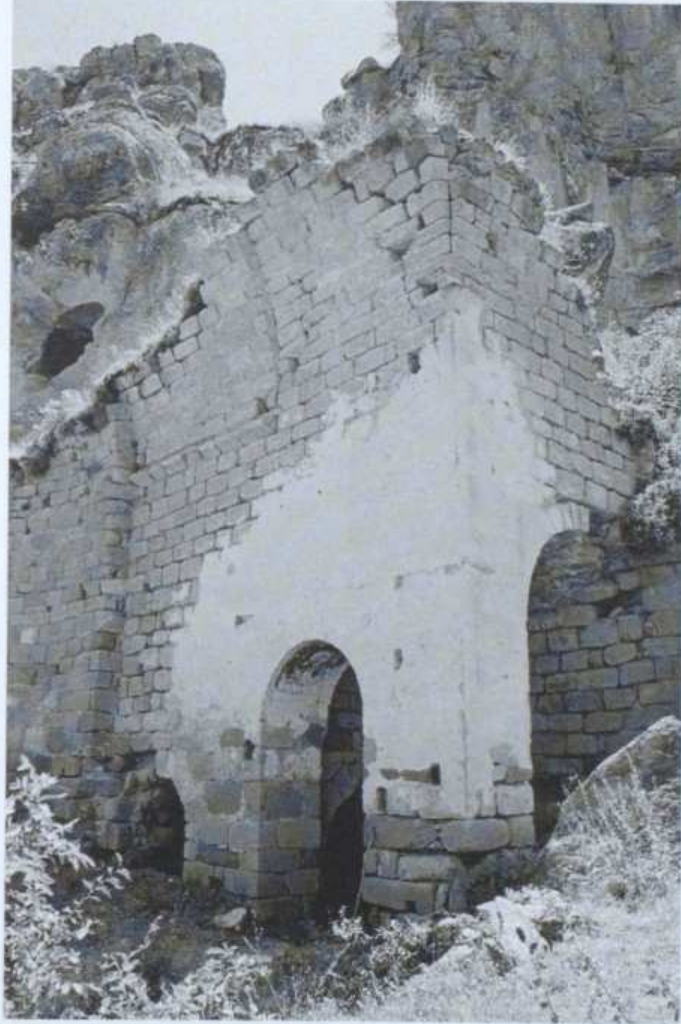
Resim 3.129 Hagios Hermolaos Kilisesi apsisinin kuzeydoğu görünüşü

Resim 3.130 Hagios Hermolaos Kilisesi apsisi ve kuzeydoğu köşe mekanı

Merkezde, haç kollarının kesişiminde, günümüze ulaşmamış kubbe ile örtülü kare planlı naos vardır. Kubbeyi taşıyan payelerden sadece güneydoğudaki ayakta kalmıştır (Resim 3.130). Naosun doğusunda, apsis ile arasında ise bema yer alır. Bemanın iki yanında, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı birer pastophorion hücresi vardır.

Resim 3.131 Hagios Hermolaos Kilisesi güneydoğu köşe mekanı ve kubbe payesi

Naosa ait kubbeden başka, apsisler yarım kubbe, diğer mekânlar beşik tonoz ile örtülüdür. Kubbenin ne zaman çöktüğü belli değildir, Ramsay-Bell'in XX. yüzyılın başında çektikleri fotoğraflarda da kubbe yer almaz (Resim 3.132). Apsis yarım kubbesinden bir taş sırası üst seviyede devam eden bema tonozu, pastophorion hücreleri hizasında bir taş sırası daha yükselerek kubbeye kadar devam eder. Ana kubbeye doğru köşe mekânları örten tonozlar da birer taş sırası yükselir. Kubbe pandantifler üzerinde yükselir ve pencerelerle aydınlatılan bir kasnağın olduğu tahmin edilir.

Resim 3.132 Hagios Hermolaos Kilisesi apsisi ve kuzey duvarı (Ramsay-Bell, 1909)

Günümüze ulaşabilen kuzey cephe düşeyde dört kemerle bölünmüştür (Resim 3.133). İç mekândaki bölümlenme dış cepheye yansımıştır: doğudan batıya doğru ilk bölüm prothesis, ikincisi kuzeydoğu köşe mekânı, üçüncüsü kuzey haç kolu, dördüncüsü ise kuzeybatı köşe mekânıdır. İkinci bölüm yarım daire kemerli bir pencere ile aydınlanır. Üçüncü bölümde, kuzey haç kolu kemerinin aksında, bir tuğla bir taş almaşık kemerli üç adet pencere yer alır. Dördüncü bölümde ise yine almaşık iki tuğla bir taş kemerli kör bir niş bulunur (Resim 3.134). Cepheye birçok yapı iskelesi kiriş deliği vardır.

Resim 3.133 Hagios Hermolaos Kilisesi kuzey görünüşü

Resim 3.134 Hagios Hermolaos Kilisesi kuzeybatı köşe mekânı kuzey cephesi

Bell'in planına göre kuzeybatı köşe mekânında günümüzde var olmayan küçük bir şapel yer alır. Bell, batı duvarında geniş kemerli bir giriş ve üzerinde bir pencere bulunduğunu da belirtir.

Taş derzlere halat bastırılarak şekil verilmiş ve kırmızı renktedir. Kuzey duvarın dış yüzünde oyma ve boyama sekiz noktalı yıldız madalyonlar vardır.

Bozulma ve Koruma Durumu

Kiliseden günümüze sadece doğu ve kuzey duvarları ulaşmıştır. Doğu ve güney yönlerinden gelen toprak kayması nedeniyle kilisenin büyük bir kısmı yıkılmış ve toprak altında kalmış,

batı ve güney duvarları tamamen çökmüştür.

Kilisenin iç mekânı sıvalı ve freskoludur. Yapının ayakta kalan duvarlarında freskolar bölgedeki diğer kiliselere göre daha iyi durumdadır (Resim 3.135).

Resim 3.135 Hagios Hermolaos Kilisesi kuzeybatı köşe mekânı duvarındaki fresko

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve ulaştırılması güç bir konumda yer alması göz önüne alınarak koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

GÜZELÖZ EUSTATHİOS KİLİSESİ

KATALOG No: KK-19

İLİ : KAYSERİ İLÇESİ : YEŞİLHİSAR KÖYÜ : GÜZELÖZ

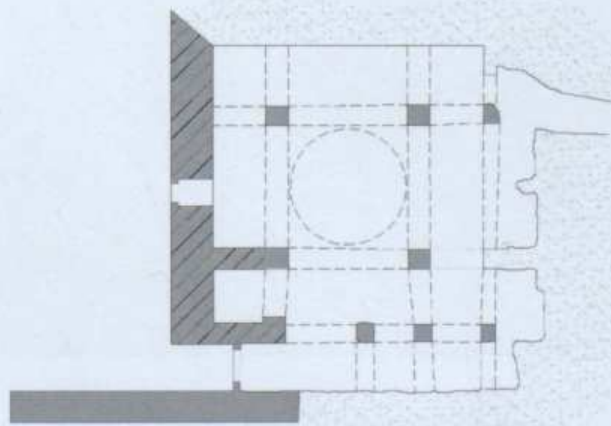
BUGÜNKÜ SAHİBİ : T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

YAPIM TARİHİ : ? - XIII YY. ÖNCESİ

BUGÜNKÜ KULLANIMI : CAMİ

Güzelöz Eustathios Kilisesi güneybatı görünüşü

Güzelöz Eustathios Kilisesi planı

0 1 2 3 4 5m

KRONOLOJİK ANALİZ

DURUM ANALİZİ

I. DÖNEM YAPISI

II. DÖNEM YAPISI

MEVCUT BÖLÜMLER

GÜNÜMÜZE ULAŞAMAMIŞ BÖLÜMLER

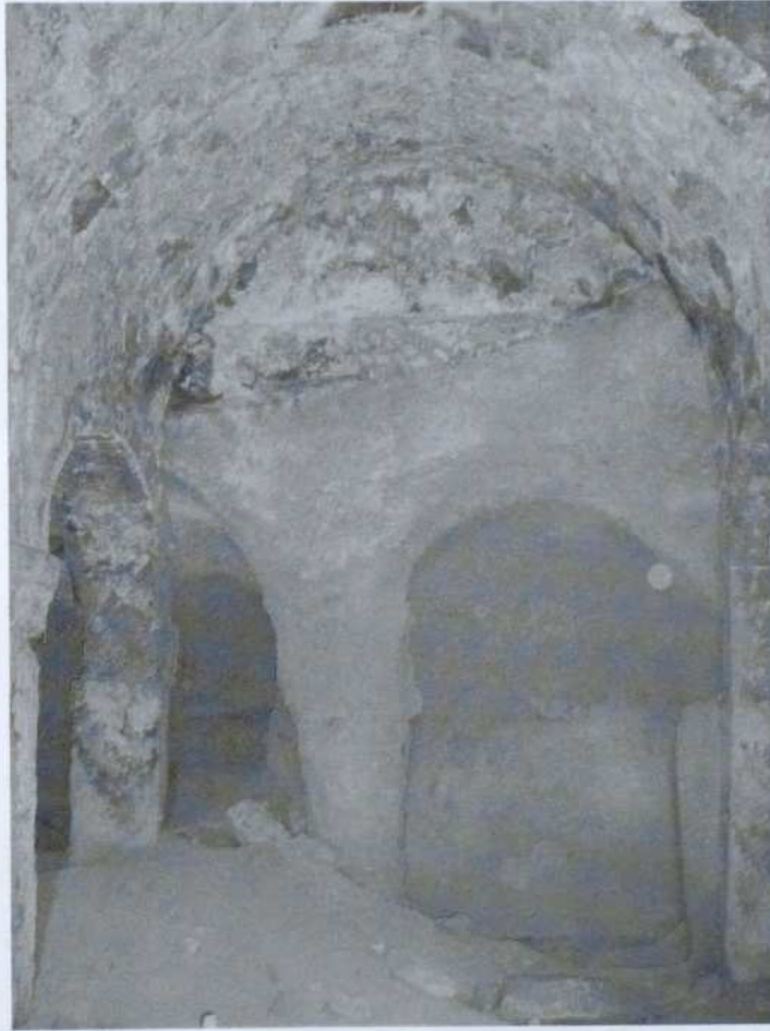

3.1.4.3 Güzelöz, Hagios Eustathios Kilisesi (Başköy)

Kayseri'ye 84 km., Yeşilhisar'a 17 km. mesafede yer alan Güzelöz Köyü'nde yer alır.

Tasarım ve Yapım Özellikleri

Camiye çevrilmiş olan kilise, dört serbest destekli kapalı yunan haçı plan şemasına sahiptir. Yapıya, batı cephesinden güney nefe açılan dar bir kapıyla girilir. Yapının batı duvarı ve örtü sistemi hariç, bütün duvarları kaya oymadır. Ana ve yan apsisler düzleştirilmiştir (Resim 3.136). Diakonikonun batısına bir geçiş açılmıştır. Naos, batı cephesindeki düz lentolu bir pencere ile aydınlanmaktadır.

Resim 3.136 Hagios Eustathios Kilisesi apsisi

Geç dönem restorasyonu sırasında eklenen örtü sistemindeki kubbe, tonoz kemerlerinin oluşturduğu merkez kare açıklığın üzerinde pandantifler aracılığıyla geçilen sekizgen bir kasnak ile yükselir (Resim 3.137). Kasnağın her yüzünde girintili bir niş, ve ana akslar üzerindeki kenarlarında birer dikdörtgen pencere yer alır. Pencere boşlukları üzerine

madalyonlar oyulmuştur. Profilli bir silme düz taş kiremitlerle örtülü kubbe çatısının altında dolanır. Kasnağın köşeleri, düz profilli sütun başlığı ve payeli sütunçalarla bezenmiştir (Resim 3.138).

Resim 3.137 Hagios Eustathios Kilisesi kubbesi

Resim 3.138 Hagios Eustathios Kilisesi kubbe kasnağı

Kilisenin haç kolları dik eksenler doğrultusunda uzunlamasına beşik tonoz, köşe mekânlar ise doğu-batı doğrultusunda beşik tonozlarla örtülüdür. Batı haç kolu ve güneybatı köşe mekânı arasına geç dönemde bir duvar örülmüştür (Resim 3.139). Yapının bütün payelerini, tonozların üzengi seviyesinde düz bir silme dolanır (Resim 3.140).

Resim 3.139 Hagios Eustathios Kilisesi güneybatı köşe mekânı

Resim 3.140 Hagios Eustathios Kilisesi kuzeydoğu köşe mekânı

Bozulma ve Koruma Durumu

Kilise Camii olarak bilinen H. Eustathios kilisesi, Rott ve Jerphanion'un da belirttikleri gibi, eski bir mağara üzerine inşa edilmiştir. Yapı, bilinmeyen bir tarihte camiye çevrilmiştir ve bir geç dönem restorasyonu sonucu büyük oranda yenilenmiştir. Yapının örtü sistemi ve batı cephesi bu restorasyona aittir (Ötüken, 1980:298).

Kubbe ve tonozlarda yapı içinde yakılan ateş nedeniyle kötü durumda olan fresko kalıntıları bulunur. Kilise camiye çevrildikten sonra da freskolar tahrip edilmiştir.

Kiliseye yapılacak müdahaleler;

- Detaylı bir arkeolojik inceleme yapılması,
- Kilise ve çevresinin bitki köklerinden temizlenmesi ve toprak altındaki bölümlerinin ortaya çıkarılması,
- Ayrıntılı bir rölöve ile restorasyon ve restitüsyon projelerinin hazırlanması, kullanılan taş ve harç malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılması, bozulmaların tespit edilmesi ve koruma amaçlı müdahale yöntemlerinin belirlenmesi,

konularını içermelidir.

3.2 Kiliselerin yapı malzemeleri

Bizans mimarlığının yapı karakteri doğrudan malzemelerin elde edilebilirliğinden etkilenmiştir. Konstantinopolis'in standart yapı malzemeleri taş, tuğla ve kireç harcıydı. Bu malzemeler çoğunlukla devşirme olan mermer ve diğer dekoratif taşlarla tamamlanıyordu. Duvar yapımında, tuğla, "opus mixtum"¹ tekniğinde küçük kesme taşlarla birlikte kullanılıyordu. Çatılar, seramik, taş kiremit ya da kurşun levhalarla kaplıydı. Pencere camları sadece küçük parçalar halinde üretilebiliyor ve taş, ahşap ya da alçı çerçevelerle kullanılıyordu (Ousterhout, 1999:128).

Kapadokya'daki kiliseler ise taş malzeme ile biçimlenmiştir. Ancak XI. yüzyıldan sonra genellikle süsleme amaçlı olarak tuğla kullanımı görülür.

Tuğla ve Tuğla Üretimi

İstanbul'daki yapılarda kullanılan tuğlaların bölgesel olarak üretildiği düşünülmektedir. Bu alanların, ihtiyaç duydukları büyük mekan ve fırınlardan çıkan duman sebebiyle, şehrin dışında ya da az nüfuslu yerlerde olduğu zannedilmektedir (Theocharidou, 1988:97-112). XIV. yüzyıl metni olan Konstantinos Armenopoulos'un *Exabiblos*'u² fırınların yerleşimi açısından bazı kuralları tanımlamaktadır: "evlerden, kuzey ve batı yönünde 12 metre, güney ve doğuda ise 10,5 metre uzakta olmalıdır". (Harmenopoulos, 1971:116). Üretim, çömleğine çok benzer ve büyük fırınlara ihtiyaç duyardı. Seramik kiremitler de aynı yöntemle üretilirdi (Ousterhout, 1999, s.129).

Tuğla üretim süreci karmaşıktır ancak Romalıların yerleştirdiği gelenek takip edilmiştir. Bu süreç; kilin taşınması, derin olmayan bir çukura dökülmesi, kazma veya ayakla, su ile karıştırılmasıyla başlar. Kireç daha sonra bir geceyle, bir hafta arasında değişen bir süre için sönmeye bırakılırdı (Theocharidou, 1988:100). Pişirilecek tuğlalara kili yumuşatmak ve pişerken çatlamasını önlemek için kum gibi bazı mineraller karıştırılırdı (Adam, 1995, 58-65). Pişirildikten sonra tuğla çukurdan çıkarılır, örtülür ve depolanırdı (Ousterhout, 1999:129).

Sürekli bir sertliğe ulaşmak için tuğlalar 800-950 derece arasındaki sıcaklıkta pişirilirdi. Bu süreç fırınla veya fırınsız tamamlanabilirdi. Alt katta odun veya kömür ateşi yanarken, bir çeşit ızgara sistemiyle üst odacıkta yığılmış olan tuğlalar pişirilirdi. Yükleme ve yalıtımın

¹ opus mixtum, almalı taş ve tuğla sıralarından oluşan Roma duvar yapım tekniği.

² Selanik yargıcı olan Armenopoulos'un 1345 tarihli *Exabiblos*'unda Bizans İmparatorluğu kanunları ele alınmaktadır (Rhee, 2004:380).

kolaylığı açısından, fırınlar çoğunlukla eğimli yerlere yapılıyordu (Ousterhout, 1999, s.130).

Tuğla boyutlarında tüm Bizans dönemi boyunca önemli bir değişiklik olmamıştır, bu yüzden yapıların tarihlendirilmesinde bir kriter olarak kullanılamaz (Kahya, 1996:171-82). Tuğlanın hacmi kuruma ve pişme esnasında yaklaşık %10 oranında azalır. Standart örnekler, kare şeklinde 32-36 cm, kalınlıkları da 3,5-5 cm'dir (Perkins, 1954:52-104). Yüzeyleri eğik olabilir ve harca daha iyi yapışabilmesi için çoğunlukla parmak izleriyle çentilmiştir. (Theocharidou, 1988)

Tuğla imalatı bir tür kontrol mekanizması olarak da çalışmıştır. IV.-VI. yüzyıllar arasında Roma döneminde olduğu gibi çoğunlukla damgalanmışlardır; ancak İstanbul ve Selanik dışındaki bölgelerde oldukça nadirdir¹. Tuğla damgalarının kullanımı geçiş döneminden sonra azalmıştır, çok azı X. ya da XI. yüzyıla tarihlenir. Daha sonraki dönemlerde ise hiç rastlanılmaz (Ousterhout, 1999:132).

Kapadokya'da tuğla kullanımı oldukça azdır. Bölgede tuğlaya, yalnızca Çanlı Kilise ve Karagedik Kilisesi'nde rastlanır (Resim 3.141-3.142). Tuğla için gerekli çamur Kızılırmak'da bulunmasına rağmen, kullanımı sadece süsleme amaçlı olmuştur.

---

¹ İstanbul için, Mango tuğlaların sadece %1'inin damgalı olduğunu iddia etmektedir (Mango, 1950:19-27).

Resim 3.141 Çanlı Kilise, tuğla kullanımı

Resim 3.142 Karagedik Kilise, tuğla kullanımı

Harç

Bizans yapım sisteminde, taş ve tuğlayı bir arada tutan kireç harcıdır. Kireç harcı kireç taşının yanarak toz hale gelmesinden oluşur. 1000 dereceye ulaştığında kireç taşı kimyasal değişime uğrar: CO₂ arkasında sönmemiş kireci bırakarak uçar. Bundan sonra bağlayıcı öge olan Ca(OH)₂ in oluşturulması için, suyun eklenmesiyle birlikte, kirecin söndürülmesi gerçekleşir. Suyu daldırılan sönmemiş kireç ayrışır ve agregalarla karışarak harcı oluşturmak için bir tür macun haline gelir (Adam, 1995:65-76).

Yapılarda kullanılacağı zaman kireç, harcı oluşturmak için farklı malzemeler veya agregalarla karıştırılır. Agregalar kirecin sertleşmesi ve kururken çatlamasını önlemek için gereklidir (Adam, 1995:73). Bizans harçlarının renkleri kum, tuğla tozu, çakıl taşı gibi, içerdikleri agregaların cinsine bağlı olarak, gri ve pembe arasında değişir. Oldukça sık kullanılan kırık tuğla ve tuğla tozu, Romalılarında kullandığı ve Vitruvius'un önerdiği gibi, harca pembemsi bir renk verir (Vitruvius, 1914: 2.5.1).

Erken Bizans harçları, Ayasofya'da test edildiği gibi tamamen sertleştiği zaman, Ortaçağ Batı harcına göre iki-üç kat daha fazla gerilme kuvvetine dayanabilir (Çakmak, Mark; 1994:277-79). Erken Bizans dönemi harçlarının analizi sonucunda kireç harcının, kırık tuğla ve tuğla tozu ile kimyasal reaksiyonu sonucunda beton gibi sert bir malzemenin oluştuğunu göstermiştir. Tuğla parçalarının harcı sertleştirip güçlendirdiği anlaşılmaktadır (Baronio vd., 1997:235-44).

Roma imparatorluk dönemi yapılarında derzler tuğladan daha inceyken, Bizans'da bunun tam tersi olmuştur. Tuğla ve derz arasındaki oran IV. yüzyılda 1/1 iken VI. yüzyılda 2/3 olmuştur. Bu durum büyük bir olasılıkla tuğladan tasarruf etme isteğinden doğmuştur (Mango, 1978:10). Tuğla sıraları arasındaki derzler yaklaşık olarak tuğlanın kalınlığında olurdu. 3,5-5 cm'lik tuğla için 5 cm harç kullanılırdı (Ousterhout, 1999:135).

Bölgede kaplama taşları arasında harç kullanımı sadece Çanlı Kilise, Karagedik Kilisesi ve Satı'da görülmektedir (Resim 3.143). Harcın az kullanılma nedeni Kapadokya'nın batı bölgesinde kirecin zor bulunmasına bağlı olabilir.

Kızıl Kilise'de sandık duvar içinde kullanılan harcın 2004'te analizi yapılmış, puzolanik parçacıklar içeren sönmüş kireç olduğu anlaşılmıştır.*

* Harç analizi, Paris'te bulunan LERM 'de (Malzeme Analizi ve Araştırma Laboratuvarı) yapılmıştır.

Resim 3.143 Çanlı Kilise'de tuğla / derz oranı

Taş ve Taş Ocakları

Marmara Denizi'nin çevresindeki bölgede ilk çağlardan beri varlığı bilinen taş ocaklarından sağlanan zengin çeşitlilikte doğal taşlar vardır. Konstantinopolis'in merkez olmasından dolayı çıkartılan taşların önemli bir bölümü buradaki yapılarda kullanılmıştır. Standart yapım sisteminde kullanılan taşların birçoğu üçüncü zamana ait kireçtaşı, bazen de kumtaşıdır. İkisi de Bakırköy yakınlarında Hebdomon'dan çıkartılır ve renkleri krem, kahverengimsi sarı ile gümüşü gri arasında değişir (Perkins, 1954:53-57). Bizans dönemi boyunca, Bakırköy ve Safraköy arasındaki bölge, yapı malzemesi olarak kireçtaşını sağlayan önemli bir alan olmuştur. En iyi yapı malzemesi olarak kullanılabilen kalın tabakalar (25-50cm), yerin yaklaşık olarak 6-7 m altında bulunur (Erguvanlı vd., 1988:631-38). XIX. yy sonlarında Bakırköy'de, taş ocakları için açılan çukurlar ve toprak yığınları hala görülmekteydi (Millingen, 1899:44).

Taşlar önemli bir yapının inşası için uzak bölgelerden getirilebiliyordu. Konstantinopolis'in kendi şehir sınırları içinde, yapı taşının çıkartılması imkânsızdı, çoğunlukla Trakya ve çevresinden getiriliyordu. Ancak başkent dışındaki uzak, ulaşılması zor yapılarda bölgesel taş kaynakları kullanılıyordu (Ousterhout, 1999, s.137).

Kapadokya'daki Çanlı Kilise yerleşiminde, birçok kilisenin yapımında kullanılmış yapı malzemelerinin hangi ocaklardan alındığı saptanmıştır. Taş blokların çıkartılması için, tüften oluşan düzlükte birçok basamak kesilmiştir (Resim 3.144) (Ousterhout, 1998:47). Yerleşimin altındaki düzlük iyi bir kalker kaynağı olmasına rağmen, yapıcılar daha yumuşak ve kolay şekil verilebilir olan, yaklaşık 1km uzaklıktan çıkarılan tüfü tercih etmişlerdir.

Resim 3.144 Çanlı Kilise yerleşiminde taş ocağı (Ousterhoot, 1999:137)

Örtü Malzemeleri

En kolay ve ucuz örtü sistemi, ilk çağlardan beri bilinen toprak kiremitlerdir. Roma mimarlığında kullanılan yassı ve eğri kapak kiremitlerine göre, Bizanslılar biraz konik olan, yarı silindir biçiminde tek tip kiremit kullanmışlardır (Adam, 1995:213-5). Kiremitler bazen düz olmuşlar, bazen de XII.yy ortalarından XIII.yy ortalarına kadar tarihlenen Bergama evlerinde olduğu gibi iki farklı boyutta kullanılmışlardır. Kiremitler yaklaşık 35-48cm uzunluğunda, 2-3cm kalınlığındadır (Rheidt, 1991, s.189-96).

Toprak kiremit üretimi yapılmayan bölgelerde, çatı kiremitleri taştan yapılabilirdi. Anadolu'da çatı örtüleri çoğunlukla taştır. Çanlı Kilise'de sugeçirmez süngertaşından oyulmuş yassı kiremitlerden oluşan bir sistem vardır. Bunlar genellikle trapezoidal biçimli ve suyun kolay akabilmesi için, üst yüzeylerinde sivri kemerli ve çentiklidirler (Resim 3.146) (Ousterhout, 1999, s.148).

Resim 3.145 Kızıl Kilise, kubbe kiremitleri

Resim 3.146 Çanlı Kilise çatı kiremitleri (Ousterhout, 1999:149)

3.3 Kiliselerin yapım sistemi

Temeller

Bizans temel sistemleri tuğla ya da taştan inşa edilirdi. Temelleri oluşturmak için var olan taş zemin şekillendirilirdi. Akhisar Çanlı Kilise ve Bithynia'da Seben yakınlarındaki kilisenin basamaklı temelleri taş yatağından oyulmuş ve naosun zemin seviyesini oluşturmak için duvar örgüsü ile yükseltilmiştir (Resim 3.147) (Ousterhout, 1996:165-80).

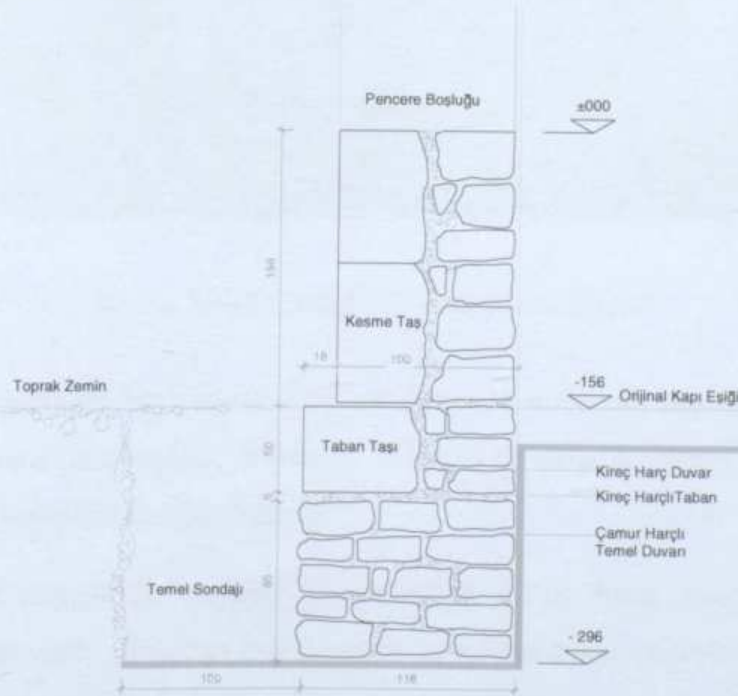

Resim 3.147 Akhisar, Çanlı Kilise temel seviyesi

Kızıl Kilise'de ise zemin kotundan 140 cm. derinliğe inilmiştir. Temel tabanına örülen 118 cm. genişlik, 85 cm. yüksekliğindeki kaba yonu taş duvar üzerine kireç harçlı bir taban katmanı oluşturularak, temel dış yüzey hizasına 50 cm. yüksekliğinde bir taban taşı yerleştirilmiş ve 100 cm. genişliğindeki yapı duvarı çıkılmıştır (Resim 3.148- Çizim 3.9).

Resim 3.148 Kızıl Kilise temel seviyesi (Ağaryılmaz, 2008)

Şekil 3.9 Kızıl Kilise temel detayı (Ağaryılmaz, 2008)

Duvarlar

Bizans duvar konstrüksiyonu iki kategoriye ayrılabilir. Birincisi Orta Asya, Ermenistan ve Gürcistan'ın sınır bölgelerinde rastlanan Suriye-Filistin tipi, kesme taş duvar; ikincisi Orta Asya'nın batısı, Balkanlar ve İtalya'da görülen İstanbul tipi, tuğla ve moloz taş duvardır (Millet, 1916:214).

Bizans yapılarının en karakteristik duvar konstrüksiyonu, Geç Roma'nın "opus mixtum" una benzer şekilde birbirini sırayla izleyen almaşık taş ve tuğla sıralarıdır. Kesme taşla duvarın iç ve dış yüzeyleri kaplanırken, aralarındaki alan harçlı moloz taşla doldurulmuştur (Resim 3.149).

Resim 3.149 Çardak Kilisesi duvar sistemi

Tuğlalar duvarın genişliği boyunca uzanan ve iki yüzü birbirine bağlayan sıralar şeklinde oluşturulmuştur. Genellikle toplam yüksekliği 2-3m ya da daha az olan 3-5 sıra taş, 1 ila 3m yüksekliğinde 3-5 sıra tuğla ile uygulanırdı.

Sistemdeki birçok değişikliğe rağmen, Konstantinopolis'in duvar konstrüksiyonunda her zaman bir bütünlük vardır. Standart uygulamada, iç ve dış duvar yüzeyleri birbirini yansıtır: cephedeki tuğla sırası iç mekânda da izlenir. İç ve dış silmeler de genellikle uyuşur ve dış cephedeki kemer düzeni içerideki kemer ve tonozların eğriliğine uyar (Ousterhout, 1999:170).

Konstantinopolis konstrüksiyonu, imparatorluğun diğer bölgelerinde de görülmüştür.

(Velenis, 1984, 1-12:45-49). Örneğin, Kapadokya'da Çanlı Kilise'de (XI.yy) Konstantinopolis' dekine benzer şekilde dış cephelerde taş ve tuğla sıraları kullanılmıştır. Tuğla yalnızca cephede süsleme amaçlı kullanılmamış, aynı zamanda strüktürel bir görev de üstlenerek hatıl olarak kullanılmıştır (Resim 3.150). Kaynaklar, Konstantinopolis'ten bir duvarcı ustasının Çanlı Kilise'nin yapımından sorumlu olduğunu göstermektedir (Krautheimer, 1986: 399).

Resim 3.150 Çanlı Kilise

Dış cephede taş-tuğla sıraları, içeride ise sadece taş kaplama olması Bithynia'da Seben yakınlarındaki X. ya da XI. yüzyıla tarihlenen kilisede de görülür (Ötüken, Ousterhout; 85-91). Tüm bu yapılar Konstantinopoliten dış görünümüne rağmen bölgesel atölyelerin varlığına yorulur. Bu tip örneklerde, konstrüksiyon tekniği ve mimari stil arasındaki fark, yapı ustalarını yerelleştirmede yardımcı olur.

Derzler

Bizans duvar konstrüksiyonunda taş ve tuğlanın düzensiz kullanılması nedeniyle, harcın uygulanması yapının dış görünümünde önemli bir etmendir. Standart uygulamada, derz yatakları yüzeyle aynı hizada ya da dışarı taşkın, çıkıntılı olarak biter.

Derzlerin köşeleri genellikle sivri, keskin bir aletle çizilir, çentilir, bazen de düz köşeli kullanılırdı. Birçok örnekte köşeler boyunca ip gerilir ve harçta izi bırakılırdı. İp gerilmesinin nedeni tuğla ve taş sıraları boyunca düz bir yüz elde etmektir. Konstantinopolis ve etkisi altındaki bölgelerde harç yatağında iz bırakmak için iki yöntem kullanılırdı (Ötügen, 1990:403). Yapıcılar her iki tekniği de, ipe oyarak ya da işaretleyerek, konstrüksiyona temiz bir etki vermek amacıyla uygulamışlardır. Belisırma'daki Karagedik Kilisesinde derz yataklarına halat gerilerek harçta iz bırakılmış ve kırmızı boya ile renklendirilmiştir (Resim 3.151).

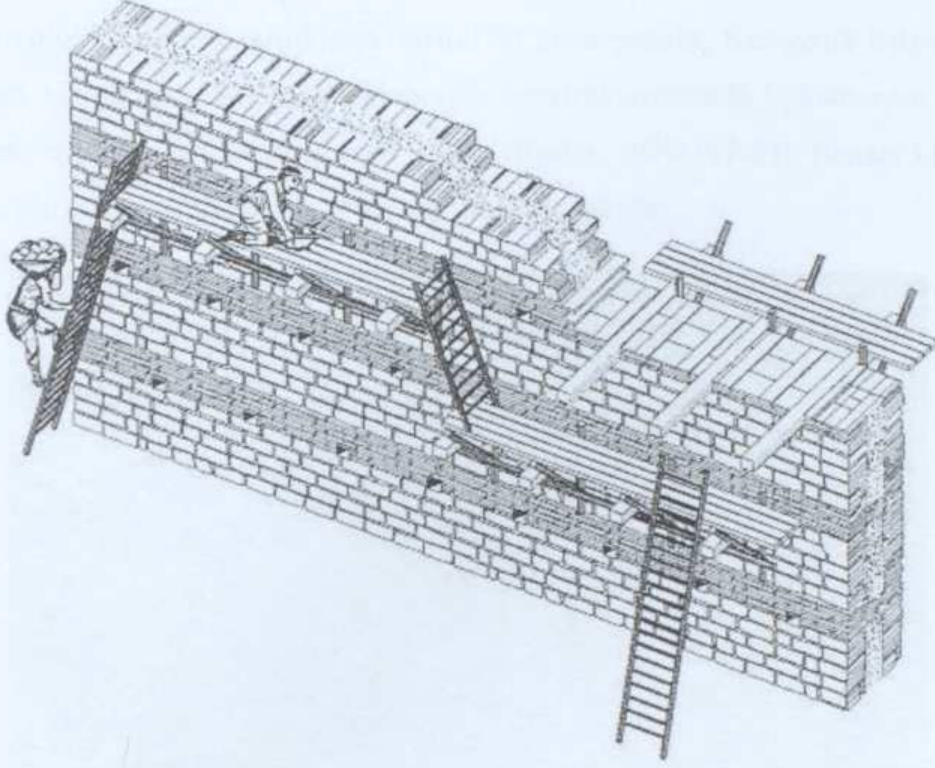

Resim 3.151 Karagedik Kilisesi'nde derzlerde görülen ip izleri

Yapı İskelesi ve Kiriş Boşlukları

Bizans mimarisinde, yüksek duvar ve tonozlar inşa ederken farklı seviyelerde işçilerin çalışması için platformlar gerekmiştir. Yapı iskeleleri genellikle yapı duvarlarının içine yerleştirilmiştir (Ousterhout, 1999:184). Yapı yükseldikçe çıkıntılı kiriş sistemi duvar sıralarının arasında yapılmıştır. Kirişler duvar boyunca uzayabilir ve her iki cephede de çıkıntı oluşturabilirlerdi (Çizim 3.10) (Adam, 1995:81-87). Kiriş boşluklarını doldurmak ve yerleştirmek bölgesel yapı uygulamalarına bağlıydı* (Velenis, 1984:13-44).

* Velenis bu durumun atölyelerin tanımlanmasında yardımcı olabileceğini ifade eder.

Şekil 3.10 İskele sistemini gösteren bir çizim (Ousterhout, 1999:185)

Bizans literatüründe sıklıkla yapı iskelelerinden bahsedilir. Yapım kazalarının azizlerin hagiyografilerinde genel bir yeri vardır. Azizler iskeleden düşen kurbanı veya iskelenin yıkılmasıyla oluşan kazaya müdahale eder ve ölenleri yaşama döndürür (Petit, 1904:39-40).

Sadece gömme iskele konstrüksiyonda izler bırakır. Kiriş boşluklarının duvardaki yeri ve nasıl dolduruldukları yöresel atölye uygulamalarına bağlıydı ve bazı örneklerde konumları diğer teknik bilgilerle birleştirilerek, bir yapıdan diğerine atölye ilişkilerini göstermektedir (Ousterhout, 1999, 186). Velenis Bizans İmparatorluğu'nda, özellikle Balkanlarda yirmiden fazla farklı model gözlemlemiştir (Velenis, 1984). Bu tip konstrüksiyon detayları restorasyonlar sırasında kaybolmuştur.

Konstantinopolis'te kiriş boşlukları çeşitlemeleri azdır. Kâgir kuşak uygulaması ve cephelerindeki tuğla dekorasyonun sınırlı kullanımına bağlı olarak taş ve tuğla sıralarının almaşık yapıldığı erken Hıristiyan ve Bizans duvarlarında kiriş boşlukları her bordürün en alt tuğla sırasında ortaya çıkar. Kiriş yüksekliği bir tuğla ve iki harç derzi yüksekliğinde, yaklaşık 10-12 cm'dir. Kirişin çıkartılmasından sonra boşluk duvar yapısına uygun bir malzemeye dikkatlice kapatılırdı ve günümüzde birçok örnekte yerlerini bulmak zordur (Ousterhout, 1999:188).

Konstantinopolis'ten etkilenen bazı yapılarda, örneğin Ihlara'daki Karagedik Kilisesi'nde giriş yuvaları atölyelerdeki farklılıkların önemli bir göstergesidir. Karagedik Kilisesi'nde bazı giriş yuvaları taş sıralarında, Konstantinopolis konstrüksiyonunda bulunmayan bir detayla çentiklenerek, oyularak açılmıştır (Resim 3.152) (Restle, 1979:147-53). Benzer giriş yuvaları Çanlı Kilise'nin güney cephesinde tek bir taş sırasında görülür.

Resim 3.152 Belisırma, Karagedik Kilisesi

Ahşap Hatıllar

Duvarcı ustaları harç sertleşinceye kadar konstrüksiyonun dengesini sağlayabilmesi için duvar kalınlığı boyunca, köşelerde birbirlerine çivilenmiş ya da tahta düğme ile birleştirilmiş bırakma kirişleri yerleştirmişlerdir (Resim 3.153). Ahşap, yapı temellerinde olduğu gibi, kubbe, kemer ve tonozlarda bırakma kirişi olarak kullanılmıştır. Son dönemlerde, mevcut ahşap elemanlar dendrokronolojistler tarafından incelenmiş ve anıtların tarihlendirilmesi konusunda çeşitli bilgiler edinilebilmiştir (Kuniholm, Striker; 1983:411-20). Bununla beraber, birçok örnekte, özellikle Konstantinopolis gibi nemli iklimlerde ahşap bozulmuş ve arkasında konstrüksiyondaki rolünü belirlemeye yardımcı olabilecek boşluklar bırakmıştır (Ousterhout, 1999:193). Kızıl Kilise kubbe kasağında yer alan ahşap hatılın radyokarbon testi yapılmış ve 391 ile 536 arasına tarihlendirilmiştir⁸.

⁸ Radyokarbon testi, Lyon I Üniversitesinde, "Radyokarbon Tarihlendirme Merkezi"nde yapılmıştır.

Resim 3.153 Çanlı Kilise, ahşap hatıl

Konstantinopolis'te ahşap kirişler taş sıralarının içinde de yer almaktadır ancak yapı yıkılmadıkça görmek imkânsızdır. Diğer bölgelerde, kirişlerin pozisyonu cephelerdeki malzemelerin değişikliğiyle fark edilebilir (Velenis, 1984:45-64).

Ahşap destekler yapının özellikle ilk yapım aşamasındaki dengesinde önemli bir rol oynar. Kullanılan çok miktarda harç sebebiyle, yapı "harcın plastik akışı" olarak bilinen etkiye maruz kalır. Harç donmuş, ancak yeterince sert değilken, üzerine gelen basınca ya da sıkıştırmaya dayanabilir; ancak yan baskılar ya da gerilim nedeniyle deforme olabilir. Plastik akış büyük bir olasılıkla Ayasofya'nın ilk kubbesinin de çökme nedenidir (Nigbor, Çakmak, Mark; 1992:44-47). Daha küçük bir yapı, harç deformasyonuna hızlı yapım nedeniyle maruz kalabilir. Ahşap takviye sistemi yapıyı güçlendirir. Aynı zamanda, ahşap kirişler yapının çatlaklar oluşmadan zemine oturması için gerekli elastikiyeti, esnekliği sağlar (Baronio, Binda, Tedeschi; Ancient Structures:244). Ahşap bozulmaya başladıktan sonra, harç iyice sertleşir ve ahşaba çok fazla gerek kalmaz.

4. BOZULMA NEDENLERİ VE MORFOLOJİSİ

4.1 Bozulmaya Neden Olan Etkenler

Ele alınan bölgede yer alan kiliselerde, bozulmaya neden olan etkenler yapım tekniği ve malzeme sorunları ile insana bağlı ve doğal nedenler olarak üç ana başlıkta toplanabilir. Bu etkenler yapıların konumlarına ve malzemelerine göre farklılık gösterir.

4.1.1 Yapım tekniği ve malzeme sorunları

İyi ya da harap durumdaki kâgir yapıların koruma ve onarımı en önemli yapı koruma aktivitelerindedir. Eğer onarımlar doğru ve dikkatli uygulanırsa, kâgir yapının ömrü süresiz olarak uzar.

Korunması gerekli kâgir yapıların onarımından sorumlu kişiler ve mimarlar problemi tanıyıp teşhis edebilmeli, değiştirilecek malzemeleri nereden temin edebileceğini bilmeli ve uygulama yapacak kişileri seçebilmelidir.

Çeşitli nedenlerle meydana gelen sorunların, bozulma ve parçalanma gibi belirtileri vardır. Yapım sistemine, detaylara ve kullanıma bağlı olanları kısa maddeler halinde belirlenebilir:

- a. Strüktürel hareket, yapının oturduğu alanın konumu ya da birleşim elemanlarının orantısız yapılması nedeniyle taş ve derzlerin çatlaması,
- b. Zayıflayan konstrüksiyona bağlı olarak çatlama,
- c. Duvar başlarının, silmelerin ve diğer çıkıntı yapan elemanların yetersiz korunması nedeniyle lekelenme ve bozulma,
- d. Derzlerin bakımsızlığı ve duvara suyun serbestçe girmesine bağlı sorunlar,
- e. Suyun aşındırması ve lekelemesi,
- f. Taş için geçirimsiz ve çok yoğun olan harç çevresindeki ileri derecede bozulma ve çatlama,
- g. Derz etrafında parçalanma ve diğer bozulmalar,

Taş malzeme bozulmalar

Tabakalar halinde dökülme

Kalınlıkları birkaç mm ile cm arasında değişen ve taş kaplamasına paralel tabakalar koparak dökülürler. Taş, tabaka altında toz halindedir. Bir tabaka düştüğü zaman, ikincisi oluşur ve taşın kalınlığı her defasında azalır. Tabakalar halinde dökülme genellikle kalkerler, tüfler, kumtaşları ve magmatik taşlarda görülür.

Plakalar halinde dökülmede, görünür bir katmanlaşma yoktur (Resim 4.1). Bozulmaya uğramış taş ya homojendir ya da kaplamaya paralel tabakalar düşey yataklarla taş yatağına dik koyulmuştur. Özellikle düşmekte olan tabaka ve moloz duvarın kalanı arasında, havasız yerde yaşayabilen bakteri topluluğu toz deposu içinde daha yoğundur.

Resim 4.1 Kızıl Kilise, taşın tabakalar halinde kopması

Toz halinde ufalanma ve peteklenme

Taşın tozlaşmış olan kısmı yapı duvarının dibine düşer. Bu ufalanma bütün bir alanda olabileceği gibi, peteklenme şeklinde de olabilir (Resim 4.2). Bu tip bozulmaların etkisi, genellikle yosun ve mantarlar nedeniyle artar. Toz halinde ufalanma genellikle ince taneli kalkerler ve grelerde görülür.

Resim 4.2 Kızıl Kilise, sütun başlığında peteklenme

Çözülebilir tuzların hareketi

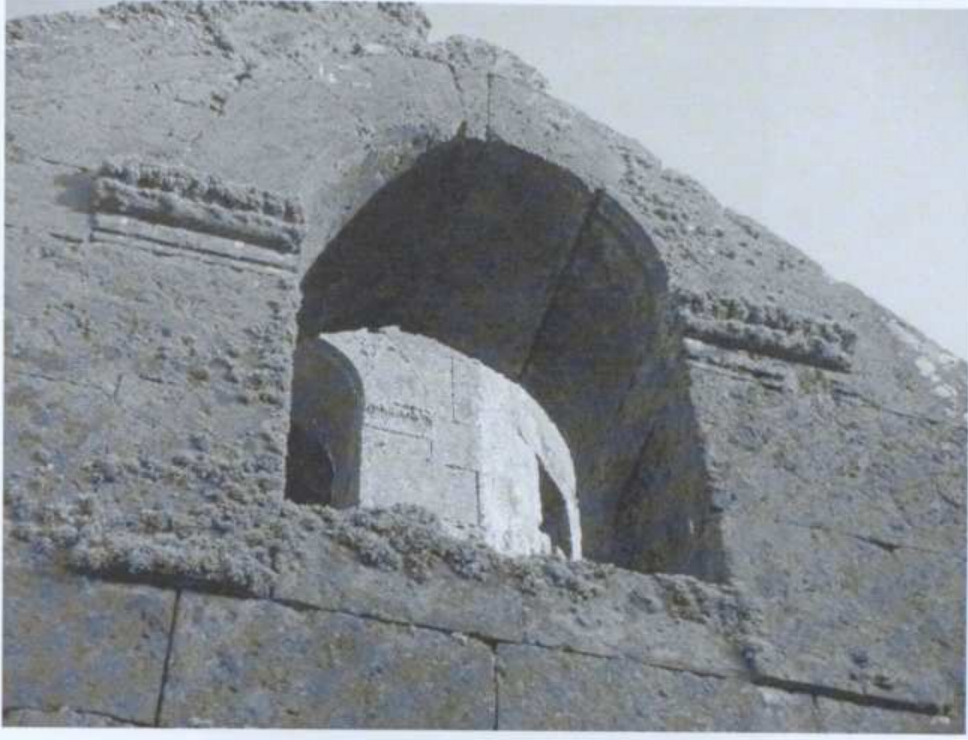
Çözülebilir tuzlar taştaki en önemli hasarların kaynağıdır. Bu tuzların oluşmasının birçok nedeni vardır: konstrüksiyon malzemelerinin kimyasal değişimi (taşlar ve bağlayıcılar), suyun kılcallıkla yükselmesi ile zemin, atmosfer ve bazı bakterilerin faaliyetleri. Birçok çeşitleri vardır, en önemlileri potasyum, sodyum nitrat ve kalsiyum sülfatlardır (cips). Kâgir duvarın içerdığı suyun buharlaşması sırasında, cips taşın gözeneklerinde kristalleşir ve parçalayarak, toz haline getirir.

Bakteri toplulukları, mantarlar ve yosunlar

Bakteri topluluklarının zarar verici rolü henüz tam olarak tanımlanamamıştır ancak nitrat ve sülfat gibi kimyasal reaksiyon katalizörlerinin etkileri bilinmektedir. Yapıya yerleşmeleri kılcal neme bağlıdır ve duvar kuruduğu zaman kaybolurlar.

Bakteriler, tuzların kristalizasyonu ve hareket etmesi ile ortaya çıkan bozulmaları artırırlar. Bakteri sülfatlar fiziksel ya da kimyasal bozulmanın başlamasından sonra kagire yerleşirler. Nemli ortamda, bir koruyucu kabuk altında, uygun yaşam ortamı bulurlar. Malzeme içindeki konumlarına ve bozulma alanlarına bağlı olarak, hava olan ya da havasız ortamda yaşayabilen mikro organizmalar olarak gelişirler.

Mantarlar ve yosunlar ise, dış duvar kaplamalarının eteklerinde, genellikle rüzgarın taşıdığı toprak parçaları ve dış zeminden sıçrayan suların etkisiyle gelişirler. Canlı renkleri (beyaz, sarı, kırmızı) ile tanınan likenler ve yosunlar, kalker yüzeylerde özellikle asidik maddeler salgılayarak parçalanmaya neden olurlar (Resim 4.3).

Resim 4.3 Kızıl Kilise, yosunlanma

Harç ve sıva sorunları

Homojen olmayan harçların emme kapasitesi, tek bir duvarda farklı olan bileşenlerine ve duvardaki yerine göre farklılaşır. Üzerine gelen yükler nedeniyle çok sıkışmış olan bir harcın geçirimsizliği, daha az ezilmiş harca göre düşük olacaktır.

Bir harcın bozulması, bağlayıcının zarar görmesi ve bileşimindeki taneciklerin serbest kalması ile ifade edilir.

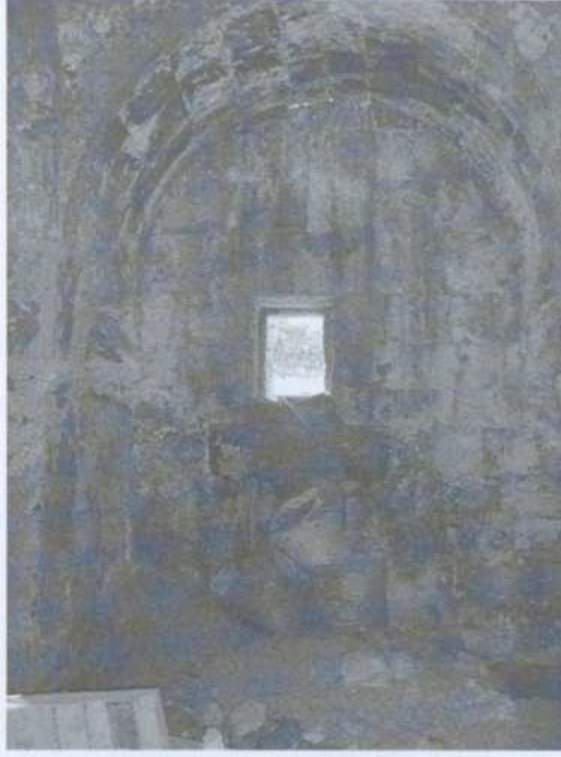
4.1.2 İnsana bağlı nedenler

İlgisizlik

Yangın, ateş

Birçok doğal taş türünün, ateşin neden olduğu yüksek sıcaklığa dayanımı düşüktür. Bölgede yer alan birçok kilisenin taş cinsi olan volkanik kül, pozolan ile sertleştiğinden sıcaklığı önemli bir değişiklik göstermeden barındırabilir. Diğer doğal taşların birçoğu yüksek sıcaklık altında çatlaklara ya da kimyasal değişime maruz kalırlar (Resim 4.4).

Resim 4.4 Hagios Eustathios Kilisesi, ateş isinin kararttığı duvarlar

- **Kalıntıların yağmalanması ve taş kaynağı olarak kullanılması, Vandalizm**

Zarar vermeye niyetli kişileri parmaklık veya başka bariyerler ile engellemeye çalışmak zordur ve koruyucu bariyerleri kendi bakış açıları ile bir meydan okuma olarak görürler. Böyle bir durumda tahribat artabilir, bu nedenle izleme sistemleri doğrudan korumadan daha etkili olabilir (Resim 4.5).

Resim 4.5 Buzluk Kilise yapı taşlarıyla oluşturulmuş su toplama havuzu

Kitle turizmi

Kitle turizminden iş ya da konferans turizmine kadar her türlü turizm, dünyanın en büyük endüstrilerinden biri olmuştur. Turist sayısı gün geçtikçe artmış ve en ücra bölgeler bile ulaşılabilir hale gelmiştir. Ziyaretçinin olanakları arttıkça, ziyaret edilen sit alanlarını tehdit eden faktörlerde çeşit ve zorluk olarak artar.

Sitin korumasından sorumlu olanlarla, çıkarı olanlar ortak yönetim stratejileri geliştirmeli ve riskleri minimuma indirmelidir. Uzun süreli stratejiler sürdürülebilir olmalıdır. Örneğin ziyaretçi sayısı belli seviyeleri geçmemeli; ziyaret ücreti ve diğer ticari kazançlar yatırım amaçlı kullanılmalı; yapılı ortam, flora ve fauna korunmalı ve bakımı sağlanmalı; eğitim imkanları artırılmalıdır.

Sürdürülebilir turizm

Harabe halindeki yapılar, strüktürler tektir ve yeri doldurulamaz kültür varlıklardır. Tehdit faktörlerine karşı, değerlerinin ve bütünlüklerinin geçen zaman içinde eksilmemesi için uzun süreli sürdürülebilir ziyaretçi yönetim stratejilerine ihtiyaç vardır. Stratejiler ziyaretçilerin sitlere getireceği yararı en üst seviyeye çıkartmalı ve negatif yönlerini mümkün olduğunca uzaklaştırmalıdır.

Harabe halindeki yapıyı ziyaret edenlerin sayısı ve türü harabenin özellikleri ile uyumlu olmalı, turizm ve koruma arasındaki sürdürülebilir denge kurulmalıdır. Bütün sitler, türleri ne olursa olsun, sınırlı sayıda ziyaretçi kabul edebilirler. Bu durum hem sit hem de ziyaretçinin konforu için gereklidir.

Harabeler, çok, az ya da hiç ziyaretçi çekmeyenler olarak sınıflandırılabilir. Genellikle az veya hiç ziyaret edilmeyenler ihmal edilirler ve ulaşılması zor, ücra yerlerde bulunurlar. Genellikle personelsiz ve giriş ücretsizdirler. Anıt tehditleri çok büyük olabilir zira az ziyaret edilen sitler vandalların, yağmacıların ve gayri resmi arkeologların ilgisini çeker. Uzun zaman aralıklı denetimlerde ziyaretçilerin faaliyetleri kontrolsüz kalır. Bu tür etkiler birbirini takip eder ve sonraki ziyaretçiler mevcut graffitiye ekler yaparak ya da hatıra amacıyla parçalar alarak vandalizme devam eder (Resim 4.6).

Resim 4.6 Kızıl Kilise batı cephesindeki graffitiler

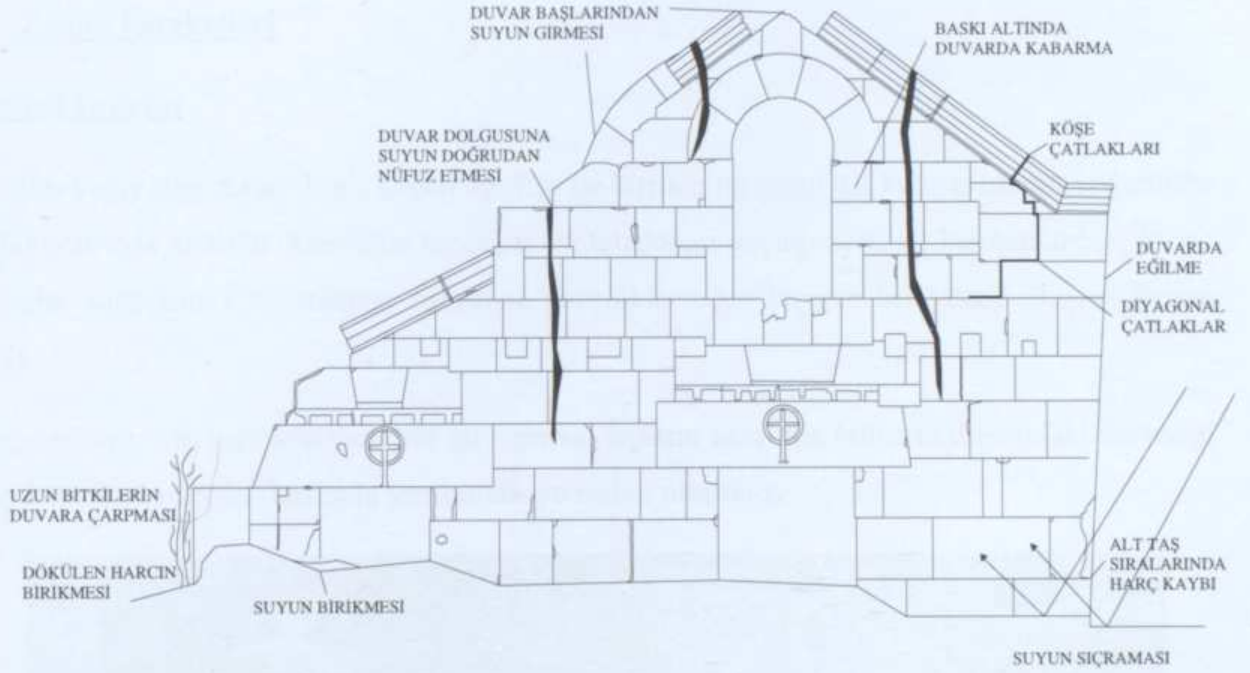
4.1.3 Doğal nedenler

Yağmur ve suyun etkisi

Bütün iklim tiplerinde, strüktürler için en büyük tehlikeyi su oluşturur. Atmosferdeki bileşenler nedeniyle asit taşıyan yağmur suyu, rüzgârında etkisiyle kuvvetle düşer ve kireç harcın boşluklarına girer. Aynı olay, bazalt, kireçtaşı ya da mermer üzerinde daha belli olur.

İlerlemiş bozulma durumlarında, çeşitli teknikler birlikte kullanılarak müdahale edilebilir, ancak göz önünde tutulması gereken nokta su kontrolünün sağlanmasıdır. Sadece çatıdan giren su değil aynı zamanda yağmur suyunun sıçraması, biriken su ve bitki örtüsünün ıslatması da değerlendirilmelidir. En kritik bölge duvarlar boyunca 45–50 cm yükseklikteki kısımlardır. Yağmur suyu, zeminden sıçrayan su, rüzgâr ve genellikle bitki örtüsünün vurması ile ıslanma gibi bütün etkiler birleşerek alt harç sıralarını aşındırır. Aşınmaya maruz kalan duvarın yana doğru yatması ve sonucunda dış yüzeydeki derzlerin çözülmesi ile duvarda eğilmeye neden olur. Bu iki etkinin birleşmesi ile duvarın en üst kısmında yana kayar. Duvar başları korunmasız kaldığı zaman, zıt kuvvetler duvarın içine doğru ilerleyen bir çatlak

oluştururlar. Genellikle saçak seviyesinde yağmur suyunun da girmesiyle duvarın üst kısmı tahrip olur ve su duvar içine sızarken taşıdığı partiküllerle birlikte duvar çekirdeğinin doğal havalanmasını da engeller. Bölgeselleşen nem artar ve basınçla zayıflayan derzlerle etki ederek dış yüzeyde kabarmalara neden olur (Şekil 4.1).

Şekil 4.1 Kızıl Kilise, yağmur suyunun neden olduğu bozulmalar

Yağmur suyunun etkisi ile bozulma aşağıdaki belirtiler görüldüğünde tanımlanabilir:

- Duvarın düşeyden yana doğru eğilmesi gözle seçilebiliyorsa
- Dışarı doğru bükülme ve duvarın tepesine doğru içbükeylik azalıyorsa
- Enlemesine, çapraz duvarların birbirlerine yakın bölümlerinde yukarı doğru genişleyen çatlaklar varsa
- Tamamen açılmış ya da bozulmuş derzler duvarın genellikle taban seviyesinde ise
- İç yatay çatlaklar duvarın tepe seviyesine yakınsa
- İç mekânda ıslak noktalar dış kabarmalarla eşleşiyorsa

Çatı problemine ek olarak birçok kalıntıya uygun olmayacak durumlarda, bazı temel yaklaşımlar sit alanının araştırılması için önem arz etmektedir.

- Zemin duvar tabanından en az 1–2 metre mesafede eğime başlamalı ve en az 50mm düşmelidir.

- Yukarı doğru eğimli arazide ayrı bir drenaj ya da basamaklı bir çukur yapılmalı ve yükü strüktürün dışına bırakmalıdır.
- Yapı çevresinde temiz çakıl ya da bakımlı çim yüzey oluşturulmalıdır.
- Su baskını, sel durumunda suyun yapıdan mümkün olduğunca çabuk uzaklaştırılması göz önüne alınmalıdır

Zemin hareketleri

Toprak kayması

Yoğun yağış alan dönemlerde suyun ağırlığı ile birlikte toprağın üst katmanlarının yoğunluğu %60 oranında artabilir. Özellikle toprağın üst tabakaları geçirgendir, alt katmanlardaki kil ve kayalar sugeçirmez bir katman meydana getirdiklerinden kaygan bir yüzey oluşur (Resim 4.7).

Yapılar tepelerin yamaçlarında yer alıyorsa, tepenin üzerinde bulunan drenajdaki herhangi bir değişiklik mevcut durumda ters bir etkiye neden olacaktır.

Resim 4.7 Çanlı Kilise, toprak kayması etkileri

- **Sıcaklık değişimleri ve don etkisi**

Rüzgâr, güneş ve don etkisi farklı yerlerde ve şekilde bozulmaya neden olurlar. Sıcaklık döngülerine bağlı genleşme ve büzülme kireç harçlı kâgir yapılarda oldukça nadir görülür. Duvarın içinde bir sıcaklık çukuru vardır ve kireç harcı elastiklik derecesi nedeniyle duvara göre daha hafif, yumuşaktır. Geniş yüzeylerde genleşme kuvvetlerini absorbe etmek için genellikle yeterlidir. Çimento harcı ise daha güçlüdür ve termal hareketler çimento harçlı kâgir yapıda ince çatlaklara, tuğla yapıda ise parçalanmaya neden olur. Volkanik esaslı kâgir elemanlar sıcak hava koşullarında çabuk ısınır ve zayıf ileticiliği nedeniyle sıcaklık gerilimlerini dış yüzeyin altındaki katmanlara iletir. Özellikle bazalt koyu renkli ve iyi bir yalıtkan olarak, yapraklanır ve çevresindeki derzlerde harçta azalmaya neden olur.

Taştta kabuklanmaya, yapraklanmaya neden olan sıcaklığa bağlı gerilmeler gece hava soğuyunca taşın içi hala sıcakken dış katmanlarının büzülmesi ile meydana gelir. Bu nedenle daha çok çöl iklimlerinde, güneşin çekilmesinden sonra yüksek sıcaklığın birdenbire düşmesiyle daha çok görülür.

Bazen yapı kalıntısının çevresindeki koşulları, doğru bitki örtüsü, gün içinde gölge sağlayacak bir eleman ya da bir örtü ile gece dışarıdan hafif bir sıcaklık sağlayarak iyileştirmek mümkündür.

Don etkisi

Kâgir taş kalıntılardaki su birikimi taş yüzeyinin parçalanmasına neden olur. Bu tip bozulmayı önlemek için, istinat duvarının arkasının doldurulması ve hemen arkasına serbest drenaj katmanı yerleştirilmelidir.

Benzer şekilde, çatıdan ve saçak seviyesinden suyun nüfuz etmemesine de dikkat edilmelidir. Nemin çatı seviyesinden girişle birçok malzeme suyun aşağı doğru ilerlemesine izin verir ve eğer tamamıyla kurumazsa strüktürlerin taban seviyeleri don etkisine maruz kalır.

Zemin seviyesinde gereken desteğin kaybına bağlı olarak bu durum kalıntılarda oldukça tehlikelidir ve strüktür yukarıdan gelen kuvvetleri yeniden dengelemek için çabalar, belli bir noktada maruz kaldığı gerilim nedeniyle üstteki taştta çatlak oluşur.

Dönemsel koşulların planlanması

Doğada denge bulunmadığından, gelişimini hesaba katmak ve kavramak zorunda olduğumuz sürekli döngüler serisi vardır: sel, kuraklık, yüksek sıcaklık ve şiddetli soğuk gibi. Denge

planlaması için ilk anahtar bütün yapıların ve kalıntıların üzerinde iklim döngüsünün etkilerini ve sonuçlarını bilmektir. Doğanın gücü hiçbir zaman ölçülemez ancak etkisini hafifletmek için önlemler alınabilir. Yeni yapıda olduğu gibi korunması gerekli kalıntılar için de iklim etkileri aynı özenle ele alınmalı ve kontrol ölçümleri yapılmalıdır.

- **Bitki örtüsü ve kemirici canlıların etkileri**

Bitkiler taşıdığı bazı avantajlara rağmen kalıntıların bozulma sürecinde aktif rol oynarlar. Bitki kökleri, sarmaşık gibi tırmanıcılar ya da ağaç kökleri kâgire yapışırlar ve yüzeyin asit oranını arttırmaları. Ağaç, olgun dönemde ulaştığı yükseklik kadar mesafede kâgirden uzakta olmalıdır.

Kuşlar ve kemiriciler bozulma sürecinde aktif işbirlikçilerdir. Fareler omnivor¹ oldukları için her iklim koşulunda gıda buldukça yaşamlarını sürdürürler ve duvar dolgusu gibi buldukları her boşluğa girerler.

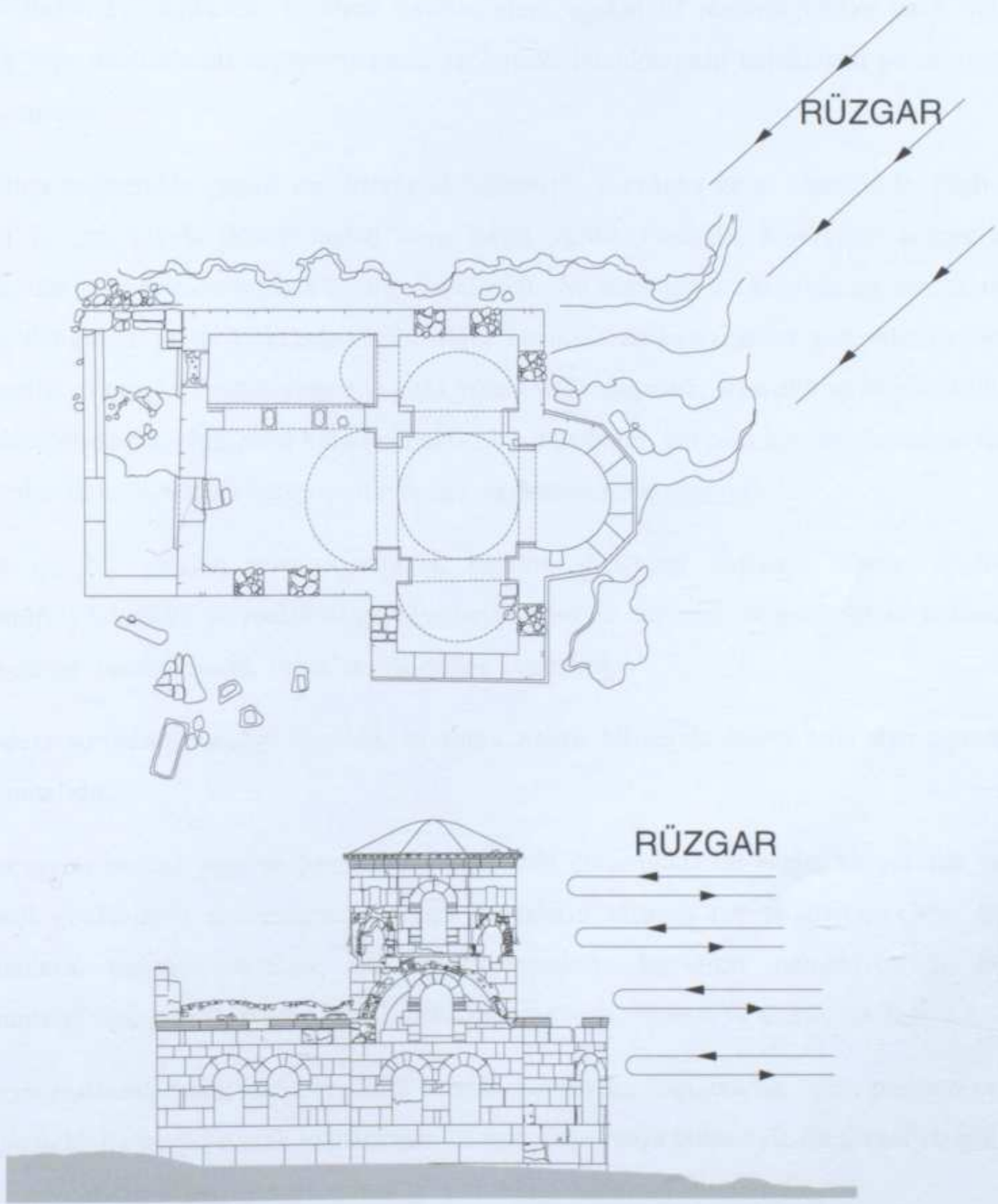
Finansal açıdan kuşların neden olduğu bozulmalar genellikle ulaşılamayan bölgelere girdikleri için daha önemlidir ve bu nedenle ulaşılması ve düzeltilmesi zor ve masraflıdır.

- **Rüzgârın aşındırması, erozyonu**

Rüzgârın sebep olduğu bozulma en çok rüzgâr alan yüzeylerde, özellikle sivri köşelerde görülür. Bunun nedeni sivri kenarlarda oluşan akım yönündeki anaforlardır. Anaforun şiddeti rüzgârın hızına ve çarptığı yüzeyin keskinliğine bağlıdır. Oluşan anaforun hızı rüzgârdan daha fazladır (Şekil 4.2).

Rüzgârın iki özelliği anafor etkisi göz önüne alınarak ele alınmalıdır. İlk olarak, yapının kenar ya da köşesinde rüzgâr yönünde ve akımın ters yönünde bir anafor oluşacaktır. Bu durum rüzgâr yönündeki cephede emme kuvvetleri geliştirecektir. Emme kuvvetleri derzlerdeki serbest harçları sürükleyecek ve bu nedenle sivri kenarlarda oluşan bozulmayı arttıracaktır. Dikkat edilmesi gereken bir noktada rüzgârın iklim ve atmosfer değişimlerine bağlı olarak sürekli olarak yön ve şiddetini değiştirmesidir. Sit alanı etrafında doğru bitki örtüsü ile rüzgârın şiddeti ve neden olacağı bozulma azaltılabilir.

İkinci etkisi, rüzgâr kanalının oluşmasıdır. Diğer duvarların, çatıların ya da objelerin etkileri, rüzgâr akımına uygun açıdaysa akımın yönünü değiştirebilir ve koruyabilir. Bu nedenle, strüktürün bazı kısımları rüzgâr yönünde geniş bir sınırdan aşınmaya neden olduğunda bozulma çok daha şiddetli olacaktır.

Şekil 4.2 Rüzgârın aşındırıcı etkisi (Kızıl Kilise)

¹ Hem et, hem de otlar beslenen canlılar.

5. KORUMA VE RESTORASYON METODOLOJİSİ

5.1 Fiziksel Yapının Korunması

“Bulunduğu şekilde ve en az müdahale ile korumak” kültürel mirasın korunmasında en sık tekrarlanan kavramlardır. Koruma müdahaleleri, spekülâtif restorasyondan uzak durmalı, özgün yapı özelliklerini değiştirmemeli, ve önceki bozulmaların karakterini ya da nedenini örtmemelidir.

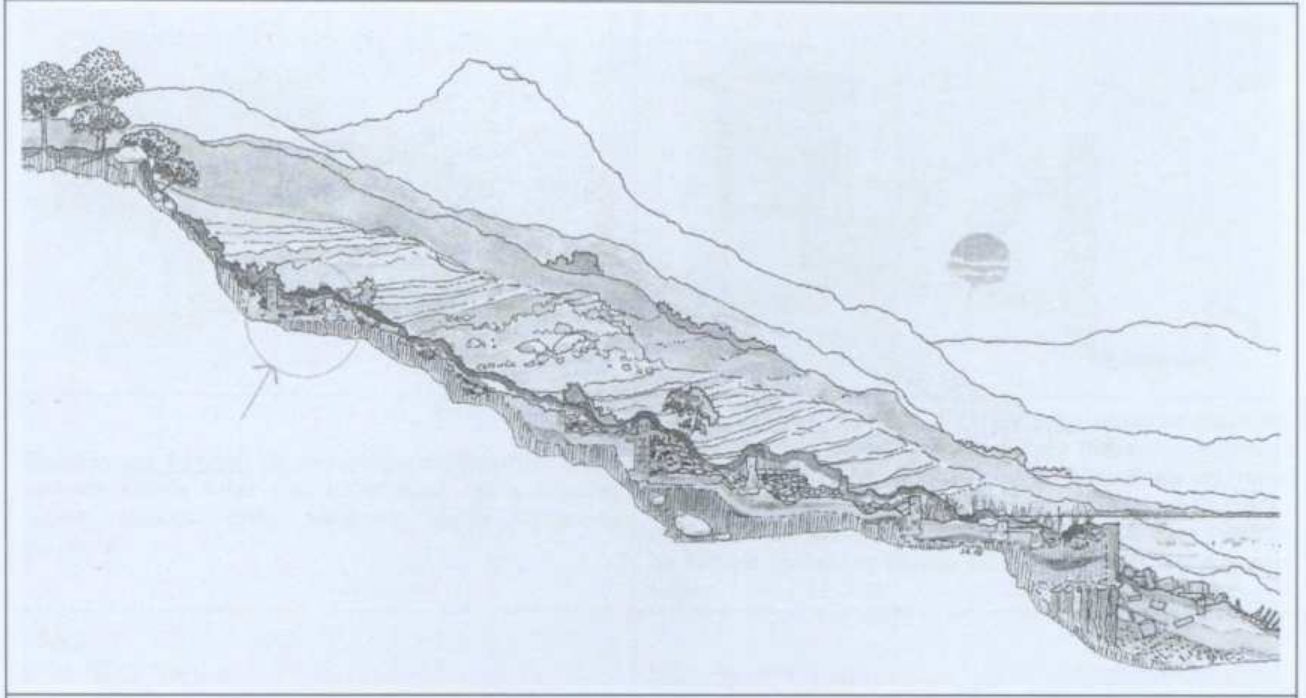
Bozulma çoğunlukla çeşitli faktörlerin birleşmesiyle meydana gelir. Genellikle, başlıca bir neden ve çok sayıda ikincil neden veya faktör vardır. Örneğin, kontrolsüz olarak suyun strüktürün içine girmesi başlıca bozulma nedenidir. Su olmadan tuz kristalizasyonu, donma ve erime döngüleri ya da bitkilenme gibi diğer bozulma mekanizmaları gerçekleşmeyecektir. Kontrollü su girişi, örneğin yoğun yağışta yüzey yoğunlaşması, normal koşullarda strüktürün dış kabuğunda gerçekleşmesi kabul edilebilir bir durumdur. Bu nedenle, ana bozulma faktörü çözümlendiğinde, ikincil faktörlerin birçoğu da düzenlenmiş olacaktır.

Kagir taş bir yapının restorasyonunda, yapının strüktürel durumu, mimari özellikleri, kullanılmış teknikler ve malzemeler, tasarlanan koruma derecesi ve gelecekteki kullanımına bağlı olarak yaşanabilecek sorunlar göz önüne alınmalıdır.

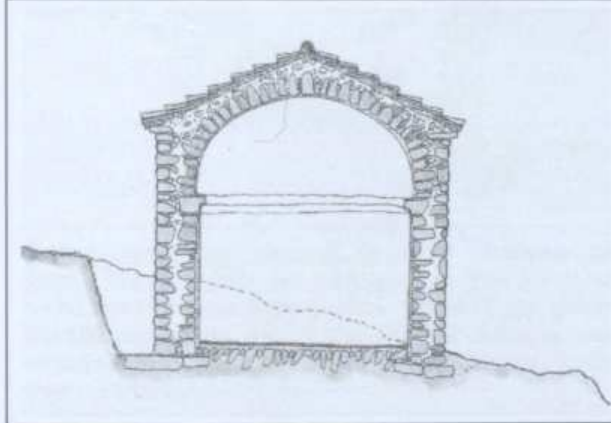
Yapıdaki sorunların analizi yapıldıktan sonra neden bilinerek doğru noktadan çalışılmaya başlanmalıdır.

Restorasyon projesi yapı ve çevresinin rölövesinin çıkarılması ile başlar ve yerinde yapılan dikkatli gözlemlerle tamamlanır: taşıyıcı duvarların düzeni, taş ve harcın cinsi, taşıyıcı elemanların mesnet noktaları, ana deformasyonların boyutları, nemin varlığı, taşıyıcı elemanların türü (tonoz, kubbe, vs...), deformasyonların rölövesi ve nemin etkileri.

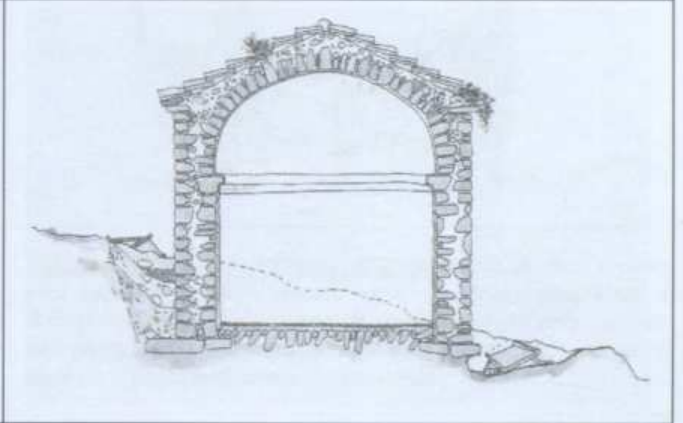
Yapının restorasyonuna karar verildiği zaman, çalışmalar başlamadan önce, pencere ve kapı gibi boşlukların geçici olarak kapatılması, çatının kısmi veya bütünüyle örtülmesi ve tehlikede olan yapı elemanlarının desteklenmesi gibi birtakım önlemler alınmalıdır.

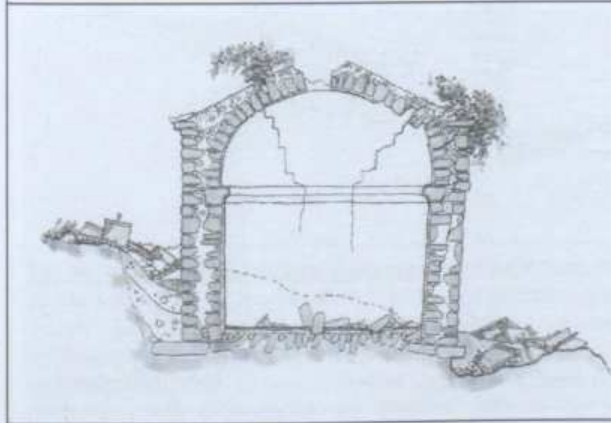
Terkedilmiş, ihmal edilmiş ve harabe haline gelmiş korunması gerekli yapı kalıntısının konumu

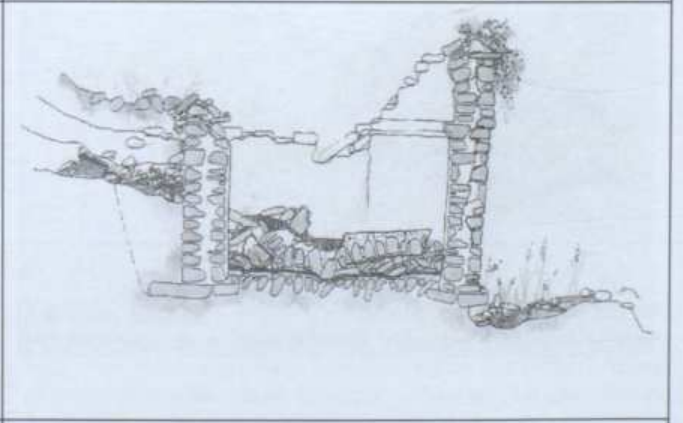
Yapının ilk hali, terkedilmiş bir yerleşmede yer alan ibadet mekânı

Bozulmanın 1.evresi: zaman içinde hava koşulları ve vandalizmin etkisiyle çatı kiremitleri düşmüş, bitkiler oluşmuş, eğim yönünde toprak dolgu birikmiş ve temel seviyesinde toprak kaybı olmuştur.

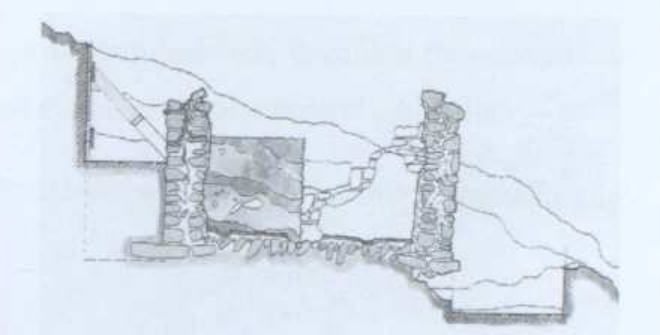
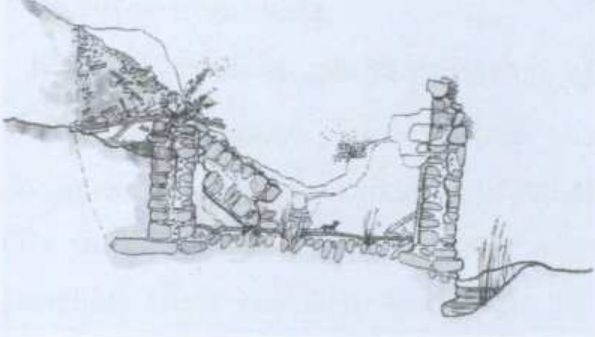
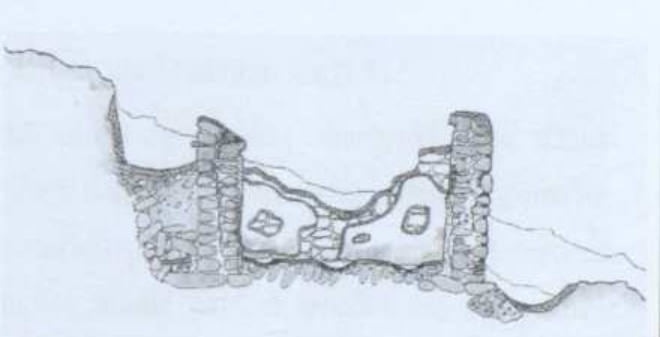
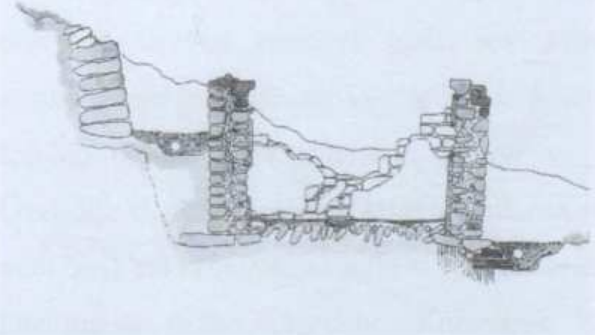
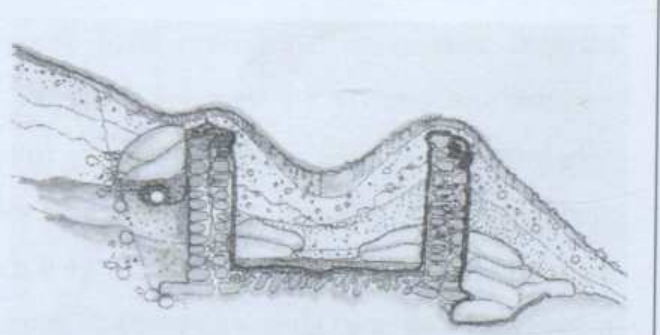

Bozulmanın 2.evresi: temel seviyesindeki toprak kaybı nedeniyle duvarda eğilme ve açılma, buna bağlı olarak tonozun çökmesi ve suyun yapıya girmesi

Bozulmanın 3.evresi: zayıflamış tonozun tamamen çökmesi, duvar başlarının hava koşullarına maruz kalması, eğim yönünden gelen suyun ve toprağın yığılmasıyla duvarın yıkılması

	
<p>Bozulmanın 4.evresi: taş ve toprağın yığılmasıyla, zemin seviyesi altında kalan yapı kalıntılarında sabit koşullar, toprak altındaki bitki köklerinin duvar dolgusunu patlatması</p>	<p>Kazı çalışmaları: sit alanı dikkatlice belgelenmiş ve sistematik olarak kazılması, kazı sonrasında yeterli finansman sağlanırsa çalışmaların bir sonraki seneye devam etmesi kararı, ancak geçici koruma için yeterli kaynak kalmamıştır, bir sene boyunca fazla bozulma olmayacağı tahmin edilmektedir. Alan tehlikeli bir koşulda bırakılır ve düzenli olarak hazine avcılarınca ziyaret edilir.</p>
	
<p>Kazı çalışmalarının varattığı bozulma: belgeleme için gerekli bütün bilgiler elde edilmiş ancak yapı kalıntıları tekrar terk edilmiştir. Eğim yönünde yapıya ek yük getiren toprağın tekrar birikmesi ve yapı içindeki moloz ve yapı malzemelerinin temizlenmesiyle duvarın çökmesi, suyun yapı duvarlarına nüfuz etmesi</p>	<p>Yok edici güç olarak bilinçsiz onarım: kazılarak ortaya çıkan yapı kalıntılarını güçlendirmek amacıyla, deneyimsiz koruma ekibinin çalışmaları; duvar başları ve derzlerin çimento harcı ile onarılması, düşen taşların bilinçsizce yerleştirilmesi, çimento harcı ile drenaj kanallarının oluşturulması.</p>
	
<p>En az müdahale ile doğru koruma: yapı kalıntılarının açıkta kalması gerekiyorsa, sürekli korumayı sağlama için yeterli kaynak bulunduğu takdirde doğru koruma uygulamaları kullanılmalıdır. Yerinde bulunan eksik taşlar tamamlanmalı, derz ve harç dolguları uygun kireç harcı ile güçlendirilmeli, bitki örtüsü temizlenmeli, eğilmiş duvar yüzeyleri desteklenmeli ve bütün çalışmalar deneyimli korumacılar tarafından uygulanmalıdır.</p>	<p>Yeniden gömme: koruma çalışmaları için yeterli kaynak bulunamadığında ve sitin geleceği belirsizse, en uygun seçenek belgeleme yapıldıktan sonra kalıntıları tekrar gömmektir. Ancak gömme işleminden önce kalıntılar jeo-tekstil bir mambbranla örtülmelidir.</p>

Şekil 5.1 Korunması gerekli yapı kalıntısının kısa hikâyesi (Ashurst, Shalom, 2007:xxx-xli)

5.1.1 Taş onarımları

Yapıda kullanılan taş elemanların onarımı veya değiştirilmesinde öncelikle tüm duvarların mevcut durumu, ikinci olarak tekil taşlar, üçüncü olarak ise derzler kontrol edilmelidir.

Eğer taşlar müdahale gerektirecek kadar bozulmuşlarsa, alınabilecek önlemler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Bölgesel olarak geçici örtüler sağlamak,
2. En az oranda derz boşaltmak,
3. Çatlamış taşları dikmek ve doldurmak,
4. En az oranda taş eklemek,
5. Taş değişimi,
6. Harç uygulaması,
7. Güçlendiriciler gibi yüzey onarımı uygulamalarıdır (Ashurst, 2005:8).

Özgün taş malzemeyi yerinde koruma öncelikli olmalıdır. Taşları onarmada daha önceki dönemlerde uygulanan teknikler; açık çatlaklara sıvı harç akıtma, ayrılmış parçaları gomlamak, tiriz ya da bakır şerit gibi kenet elemanlarıyla birleştirmedir. En düşük oranda değiştirme genellikle küçük boşlukları harç ya da taş sınırları içinde kalacak şekilde taş ya da tuğla kırıkları ile doldurmak, ya da dikmektir. Uygun harç tasarımı iyi su buharı geçirimsizliği, elastiklik, kuru ve ıslak iklimlerde uygun doku ve sabit renk özelliklerini taşımalıdır.

Onarım tekniği ise, bozulmuş kısmı murç ya da spatula ile küçük parçalar halinde çıkartmak, sağlam yüzeye ulaşıncaya kadar çürütmek ve onarım alanının çevresinde keskin kenarları önlemek, üzerine oturacak malzemeyi kilitleyecek hafif çentikler oluşturmaktır. Sonraki aşama onarılacak alanın küçük buhar kalemi ya da su spreylere ile yıkanıp arıtılmasıdır. İhtiyaç olunan dayanıklı, toz, kalıntı ve mikro organizmalardan arınmış bir yüzeydir. Özellikle sıcak, rüzgârlı ve kuru koşullarda yüzey spreylenecek ıslatılmalıdır. Onarılan alanda nem birikimi olmadıkça, tuğla ve taş yerleştirilen harçtan çok fazla miktarda suyu emecek ve büzülme neden olacaktır. Kuruyarak büzülme harç onarımında en sık karşılaşılan bozulmadır (Laurent, 2003:97).

Harcın bir, iki ya da üç katman halinde uygulanmasını takiben, her katman bir öncekine hala nemli iken sıkıştırılarak, pamuk yünü gibi malzemeler ıslak kütleler halinde onarılan bölgenin üzerine yerleştirilir ve aralıklı olarak el spreylere ile nemlendirilir. 3-7 gün arasında yavaş kuruma sağlanarak devam edilir.

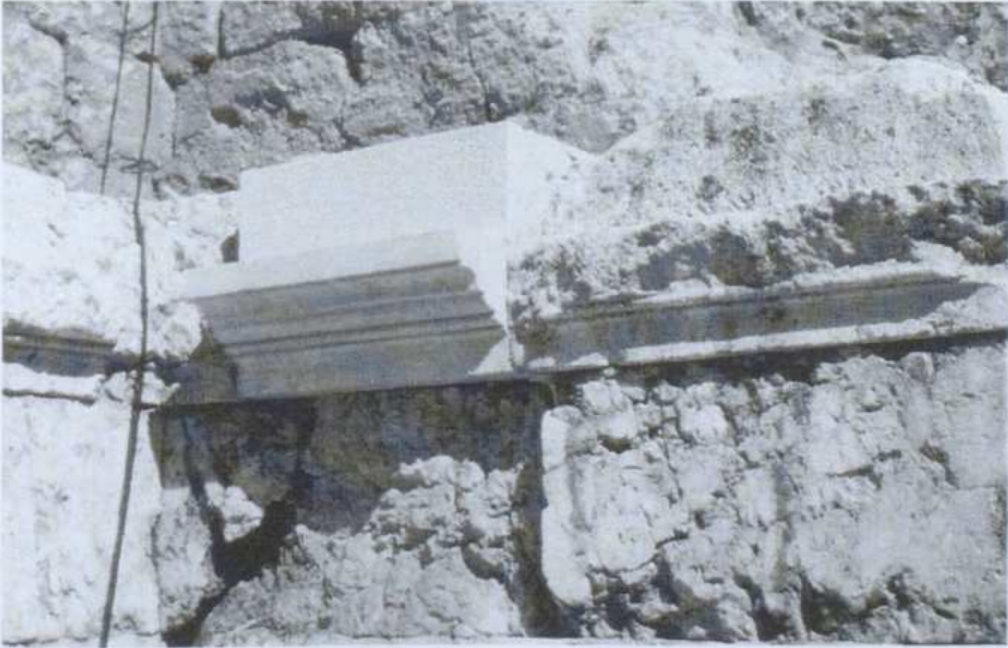
Tekil taşlardaki çatlaklara genellikle dikiş yöntemi uygulanır. Onarım çok küçük olmadıkça

sadece yapışkan malzemelerin kullanılması, suyun hareketi için bariyer oluşturacağından önerilmez ve tuzların bölgesel olarak yığılmasını teşvik edeceğinden hiçbir zaman 10 mm² yi geçen alanlarda kullanılmamalıdır.

Taşların değiştirilmesi

Değiştirilecek olan bütün taşlar, kaydedilmeli ve değerlendirilmelidir. Bütün türler petrografik olarak tanımlanmalı, taş kaynakları mümkünse tespit edilmeli ve kaldırma zivanaları, taşıyıcı işaretleri, alet izleri, tanımlayıcı işaretler gibi üzerlerindeki bütün izler ve yuvalar kaydedilmelidir. Konstrüksiyonda farklı türlerde taşların kullanılması, yapının tarihçesinde önemli değişimleri ya da diğer sitlerden alınmış devşirme malzemeleri işaret edebilir. Risk altındaki tarihi malzemeyi korumak ya da desteklemek için taşı değiştirmek gereken birçok durumda jeolojik uyum ifade edilmez, zira taş kaynakları uzun süre mevcut olmaz ve kullanılamazlar. Renk, gren boyutu ve dokunun uyuşması herhangi bir kâgir yapının onarımında önemli olarak düşünülmeyle birlikte, tarihi yapılarda göz önüne alınması gereken kâgirin strüktürel bütünlüğünü korumak amacıyla duvardaki konumunu değiştirmektir.

Resim 5.1 Özgün silme tamamlaması örneği (İsrail Beth Shean)(Ashurst, Burns 2007:124)

Uygun malzemenin seçimi için bazı genel ilkeler belirlenebilir; taş özgün olanla aynı türde, boyutlarda, özelliklerde, kesme ve yontma tekniklerinde olmalıdır. Değiştirilen taş özgüne yakın karakterde olsa bile, hava koşullarında vereceği tepki farklı olursa kullanılmamalıdır.

Uygun harçlarda bile yeni uygulama eskisine göre daha sağlam olacağından yapıda ek bölgesel gerilmelere neden olur (Orbaşlı, 2008:155).

Yeni taş ihtiyacı durum incelemesi sırasında saptanır. Yeni taşa gerekli boyutlarda şekil verilebilmesi için ihtiyaçtan daha büyük boyutlarda ısmarlanmalıdır (McLaughlin, 2008:14).

Taşın değiştirilmesi her zaman tanımlanabilir olmalıdır ve yeni taşa değiştirilme tarihinin kazınması geleneği vardır. Bazı koşullarda, kalıntılarda taş değiştirilmesi strüktürel olarak gerekli olabilir ve yeniyi eskiden ayırmak için biçimsel bir farklılık oluşturmak gerekebilir.

Resim 5.2 Kızıl Kilise’de düşmüş kaplama taşı

5.1.2 Harcın onarımı

Kalıntı halindeki yapılar bağlamında, harç çalışmaları için birçok doğrulama vardır. Eski harç, derz, açıkta kalan dolgu malzemesi ya da sıva, tuğla ve taşlar gibi strüktürün bir parçasıdır ve risk altındadır. Harç uygulandığı dönemin teknolojisi, malzemelerin bileşimi ve konumu açısından daha önemli bilgiler taşıyabilir. Taş ve harçtan oluşan dolgu malzemesini çevreleyen iki kagir kabuktan oluşan kompozit duvar, bölgede kullanılan geleneksel yük taşıyıcı duvardır, ancak konstrüksiyon olarak birçok çeşitlemeleri mevcuttur.

Örneğin, kaplama taşlarının kaliteli bir harçla örüldüğü, sağlam dolgu malzemesine de iyi

tutunduğu koşullarda, kısmi oluşan sorunlara dayanır. Ancak kaplamanın iyi harçla kullanıldığı, dolgunun kil esaslı kalitesiz bir malzeme olduğu durumlarda kısmi çökme veya bozulma bütün duvarın dayanımını azaltacaktır. Zayıf dolgulu kompozit duvarları korumanın önemli bir yöntemi de derzlerin uygun harç kullanarak gerektiği yerlerde tokmaklanarak, bastırılarak korunmasıdır. Çimento esaslı harç ıslak dönemlerden sonra duvarın kurummasını engellediğinden uygulanmamalıdır. Geçirimsiz harcın kullanımı bu tür konstrüksiyonların çöküşünü hızlandırır (Crocı, 2000:94).

Ele alınan kiliselerde kullanılan harçlar her sitte bölgesel agregaların kullanılmasına bağlı olarak çok çeşitlidir. Bununla birlikte, harçlar ve sıvalar için genel bir takım kurallar ve sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Karar alma ve uygulama aşamalarında takip edilmesi gereken husular şunlardır:

- Sitteki harçların görsel incelemesini yapmak; renk, doku, hava koşulları altında davranışları gibi özgün özellikleri ve farklarını tespit etmek; varsa daha önce yapılmış müdahaleleri; risk altındaki bölgeleri gözlemleyip, kaydetmek, analiz ve kayıt için hava koşullarına maruz kalmamış harçtan örnekler almak;
- Yeni bozulmalara yol açmayacak ve mevcut harçla görsel açıdan uyumlu olacak yeni harç tasarlamak. Örneklerde kullanılmış orjinal agregalar hesaba katılmalı, ancak analiz yeni tanımlama için esas alınmamalıdır. Kâgirin durumu her zaman ilk dikkate alınması gereken olgudur, harcın görünümü ikinci faktördür.
- Korunması gerekli yapı bağlamında harç örnekleri oluşturmak ve incelemek. Bu çalışmalar tamamlandığında, örnekler ve harç verileri, yapının düzenli kaydının bir parçası ve gelecekteki koruma ve onarımın esası olurlar.

Sıva ve harç, onarım sürecinde karbonlaşmanın oluşabilmesi için çabuk kurursa etkisiz olur. İlk dikkat edilmesi gereken harç ya da sıvanın yapışacağı yüzeyin nemli olmasıdır. Yeni malzemenin emme gücünü dengelemek için yeterli miktarda su yüzeye uygulanır. Yüzey su nedeniyle parlamamalıdır ancak daha fazla suyu da emmemelidir. Yeni harç uygulandıktan sonra üzeri plastik film ile nemi tutması için korunmalıdır. Yapı iskelesi ile çalışırken bu örtücülerin kullanılması uygun ortamı yaratmak açısından oldukça yararlıdır. Koruyucu örtüler, genellikle 2m yüksekliğinde, 1m genişliğinde, 15mm x 25mm lik çıtalarla oluşturulmuş, bir yüzünde plastik film, diğer yüzünde ise kendir, çuval bezi tespit edilmiş çerçevelerdir. Çuval olan kısım spreyleyle ıslatılıp, hava akımına izin verecek şekilde duvara yakın yerleştirilirler. Birçok çerçeve birbirine kopça, çengeller yardımıyla tespit edilerek kullanılabilir. Sadece plastik film kullanıldığında rüzgâr etkisi ile yırtılmayı önlemek için

delik halkaları kullanılmalıdır. Portatif çerçeveler genellikle akşam kullanılırlar ancak gün içinde de, güneş ya da rüzgârın etkisi ile kurumayı önlemek içinde yerlerinde tutulabilirler. 7-10 günlük süreç içerisinde yüzeyler nemli kalmalıdır. Bu özen gösterilmediği takdirde harç büzülüp çatlayacak ya da yüzeyde hızla karbonlaşarak kuvvetini hiçbir zaman kazanamayacaktır (Ashurst, Burns, 2007:133).

Sıva, bazen kagir için koruyucu olarak, bazen silmelerde küçük parça kaplama olarak, bazen de renkli ya da boyalı dekoratif düzenin son izleri olarak, yapının tarihini ya da bulunduğu mekanın işlevini gösterebilir.

Çatı kaybolduğunda bütün iç sıvalar, hatta haraplaşma sürecinde kırık köşeler oluştuğunda dış sıvalar bile risk altındadır (Resim 5.3). En hassas sıvalar özellikle sıcak iklimlerde kil-toprak ya da alçıtaşı (cips) esaslı olanlardır. İkisi de su nedeniyle bozulur, yüzeyleri yumuşar ve kagirden ayrılırlar. İyi karbonize olmuş kireç sıvalar önemli yapışkanlık ve sürekliliğe sahiptir ve çatlama ya da emilmiş suyun donması ile koparlar ve tuz kristalizasyonu da bozulmayı artırır.

Resim 5.3 Çanlı Kilise, iç sıva ve duvar resimleri

Harcın değiştirilmesi

Mevcut yapı duvarına yeni harç yerleştirmek çok önemli bir sorumluluktur. Kireç, toprak ya da alçı esaslı harç ve sıva kullanmak gereklidir.

Serbest kireç ile tepkimeyi destekleyen seramik tozu gibi pozolanlarla, hidrolik olmayan (hava kireci) ve hidrolik kireç (su kireci), derz harçları için en uygun bağlayıcı malzemelerdir. Kum ve diğer doğal taş agregalar, gözenekli türleri de kapsayarak, kırık tuğla parçaları, odun kömürü ve cüruf en çok karşılaşılan dolgu malzemeleridir. Eski geleneği takip ederek günümüzde de uygulanan harca pozolan eklemek diğerlerine oranla zayıf hidrolik etki sağlamaktadır (Ashurst, Burns, 2007:134).

Harcın bileşenlerinin tanımlanması

Kireç macunu. Hava geçirmeyen bir varil içerisinde ya da en az altı ay boyunca su altında bekletilmiş sönmemiş kireç ile hazırlanan bir macundur. Zayıf karışımlar için özellikle bir seneden daha uzun süre bekletilmiş macunlar tercih edilir.

Sert agregalar. Harcın görünümü ile uygun olması açısından iyi derecelendirilmiş, temiz, iri taneli kumu tanımlar.

Kaba, işlenmemiş, gözenekli agregalar. Harcın karbonlaşmasını destekleyecek, tuz kristalizasyonuna ve donma-çözülme bozulmasına dayanıklılığını geliştirecek gözenekli agregaları tanımlar.

Pozolan-seramik. Roma geleneğini devam ettirecek şekilde, düşük ateşte pişirilmiş tuğla ya da pişmiş kiremit tozu gibidir. Bağlayıcı ile 1/1 oranında kullanılır.

Doğal hidrolik kireçler. Bütün hidrolik kireç karışımları ilk önce kuruyken harmanlanmalı ve su ile karıştırıldıktan sonra dinlenmeye bırakılmalıdır. Islak karışımlar yağmur ve güneşten korunmalı, kullanmadan önce yeniden karıştırılmalıdır (Ashurst, Burns, 2007:134).

Korunması gerekli strüktür için yeni sorunlar yaratmayacak, amaçlanan işleve uygun harç seçilmelidir.

Enjeksiyon malzemeleri

Hidrolik olan ve olmayan kireçler, toz haline gelmiş volkanik kül ya da ince toz seramik, kil gibi pozolanlarla ve bentonit gibi geciktiricilerle birlikte enjeksiyonda en sık kullanılan katı malzemelerdir (Ashurst, 1998: 40).

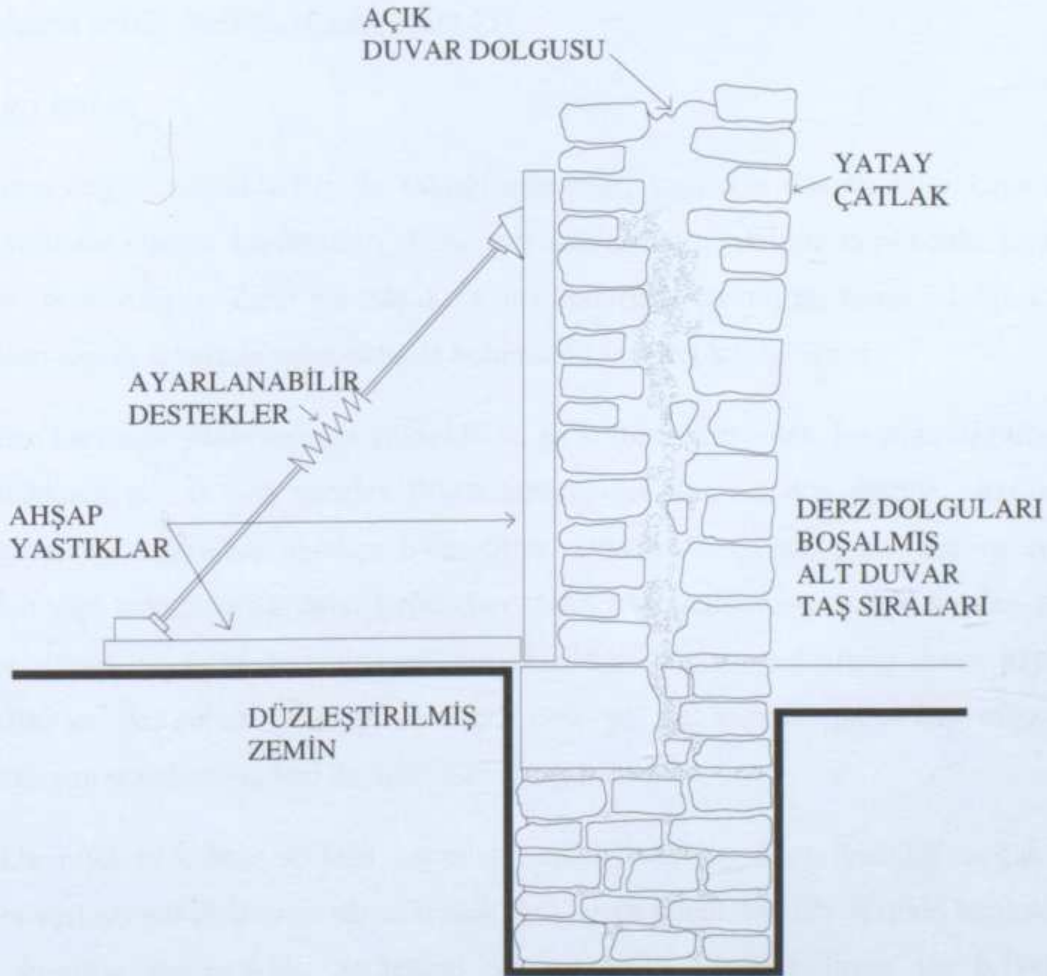
5.1.3 Strüktürel onarımlar

Geçici destekler ve koruma

Durum etüdü yapının ya da sit alanının hangi riskler altında olduğunu ve tehlike arz edip etmediğini tanımlar. Eğilmiş duvarlar, genişlemiş çatlaklar, yüzey kaplamasının şişmesi ve derzlerin açılması, üst kotlarda taşların yerinden oynaması veya önemli toprak kaymalarında, hem yapıyı hem de ziyaretçiyi korumak açısından acil müdahalelere ihtiyaç vardır.

Geçici koruyucu ve destekleyici strüktürleri tasarlayıp yerleştirirken, harap haldeki bu yapıları anlamak ve durumlarını tespit etmek dikkat edilmesi gereken başlıca kavramlardır.

Duvardaki eğilme ya da bükülme ayarlanabilen destek yöntemi ile düzeltilebilir. Büyük strüktürler, kriko güçleri de kullanılarak aynı yöntemle ele alınabilir (Orbaşlı, 2008:134).

Şekil 5.2 Yapı duvarına uygulanan geçici destek: kriko ile duvarın hizalanması, (Ashurst, 2007:14)

Payandalamanın uygulanabileceği durumlarda uygun desteklerle duvar yerine kaldırılabilir. Bu uygulama genellikle duvar çekirdeğine enjeksiyonu da gerektirir.

Bazı sitlerde bitki örtüsünün kaldırılması, kagirin incelenmesi gerekebilir. Bitki örtüsü kaldırılıp, ince, kolay ulaşılabilen ağaç gövdeleri kesilebilir. İyi gelişmiş bitkiler, örneğin sarmaşıklar, genellikle kagirin dayanıksız alanlarını sararlar, bu nedenle dikkatsiz bir sökme bölgesel çökmeye ya da zedelemeye neden olabilir. Bu bölgelere geçici destekler koymakta yarar vardır. Sarmaşığı sökmede en genel uygulama bitkiyi zemine yakın bir kısımdan kesmek ve köküne zehir enjekte ederek kurummasını sağlamaktır. Ancak geçen uzun zamanda duvarın tamamlanması ve korunmasına başlamak için de beklemek gereklidir. Bu süreç içerisinde topraktan beslenemeyen bitki duvarın strüktürüne nüfuz edecek ve besinlerini orada arayacaktır. Kagiri tehdit etmeye başlayacak ve duvarda gerilmelere, yerinden oynama ve bozulmalara neden olacaktır. Bu durumlarda çalışma programı ilerlemeden bitki zemin seviyesinden kesilmemelidir (Crocì, 2000:45).

Duvar üst kotları

Duvarların özgün yükseklikleri ile kaldığı durumlar, yapı için önemli bilgi kaynaklarıdır. Saçak silmeleri, duvar kaplamaları, hatta çatı kaplamaları yıkılmış durumdaki kagirin ana yapısını gösterebilirler. Zarar görmüş duvar üst kotlarının önemli bir kısmı yıkılmışsa, duvar elemanları toprak üzerinde yığın halinde bulunabilir ve birçok bilgi içerir.

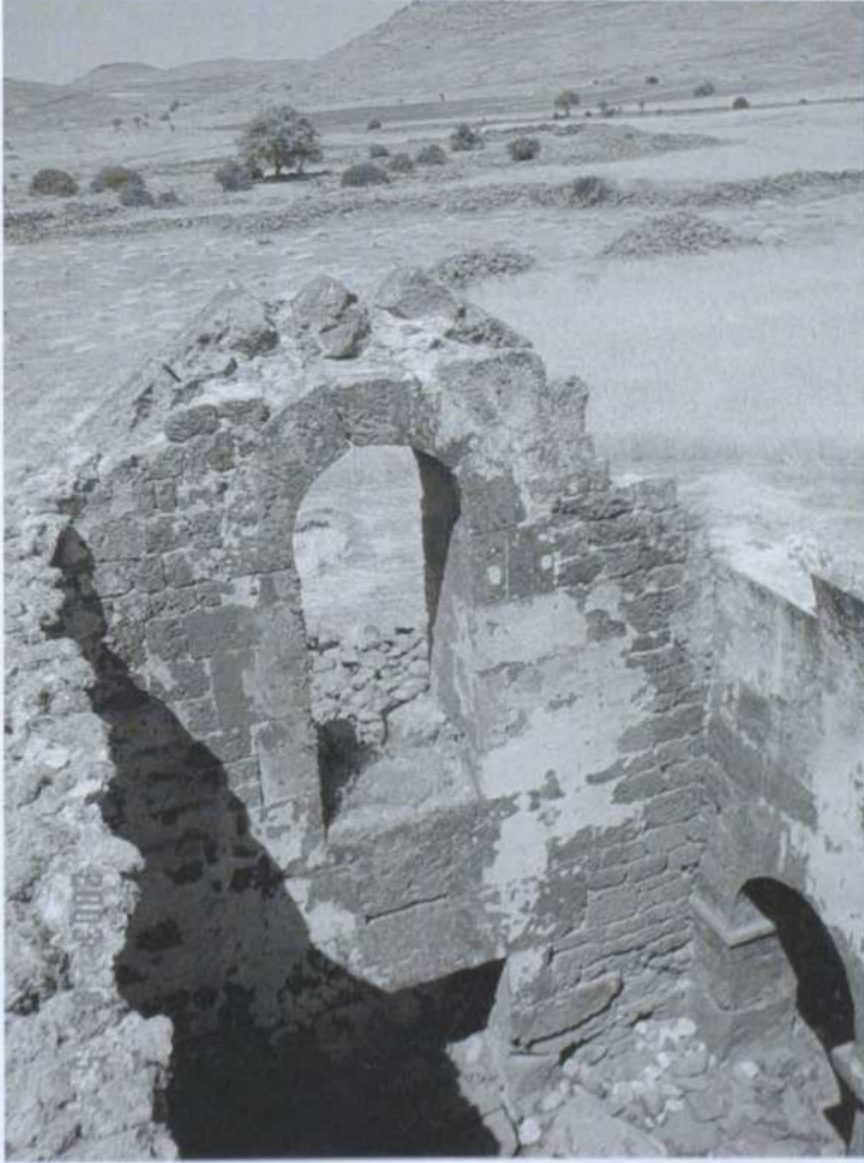
Zeminden bir metre ya da daha az yükseklikte, alt kotlara inmiş olan duvarlar, özgün ölçek ve biçim hakkında çok az bilgi verirler. Düşük kottaki duvarlar, sel, don, ezilme, bitki örtüsü ve taş yağmacılığı açısından oldukça hassastırlar. Dikkatli belgeleme, çalışma ve strüktürel arkeoloji, yapı hakkında son bilgi kaynakları olabilir ve sağlamlaştırma çalışmaları sırasında bu izler silinip, yanlış ifade edilmemelidir. Özellikle, kapı boşluklarının izleri, payandalar, değişiklik ya da ekleri gösteren derzler, sıva ya da kiremit parçaları, malzeme ve konstrüksiyon yöntemlerindeki değişiklikler korunmalıdır.

Öncelikle bitki örtüsünün olduğu kısımlar temizlenmelidir. Eğer özellikle doğal bitkisel harpuşta yerleştirme yaklaşımı varsa; toprak, kökler ve küçük bitkiler yerinde bırakılabilir ve uygun koşullar sağlanabilir. Strüktürel ve arkeolojik değerlendirme ile belgelemenin gerçekleştirilmesi için bitki örtüsü kaldırılmalıdır. Belgeleme, sürecin bütün aşamalarında çekilen fotoğrafları da içermelidir.

Bütün taşların yerleri ve çizgileri plastik bir filmin üzerine çizilmeli ve her biri numaralandırılmalıdır. Çözülmüş, gevşek haldeki taşlar yerlerinden alınıp yumuşak bir

fırçayla temizlenmeli ve numaralarla tanımlanmalıdır. En üst taş sırası hariç bütün taşların numaraları üst yataklarına işaretlenmelidir. Böylece, duvar yeniden örülürken bu rakamlar görülmeyecektir. En üst sıra alt yüzünden numaralandırılmalıdır. Taşların temizlenme sürecinde görülen bütün bitkiler kaldırılmalıdır (Ashurst, 2007:93).

Bir duvar başlığının sökülmesi, yapı elemanlarının boyutları ve düzeni, özgün harcın durumu, bitki köklerinin yayılması gibi birçok faktöre bağlıdır. Korumasız kalan duvar üst kotları, kaplama taşlarının ve dolgunun eski haline getirilmesi için hazırlanır, açıkta olan küçük malzemeler çıkartılır ve temiz su ile yıkanır. İşlem uygun harcın kullanılmasıyla ilerler. Her taşın konumu kontrol edilir.

Resim 5.4 Kızıl Kilise duvar başları

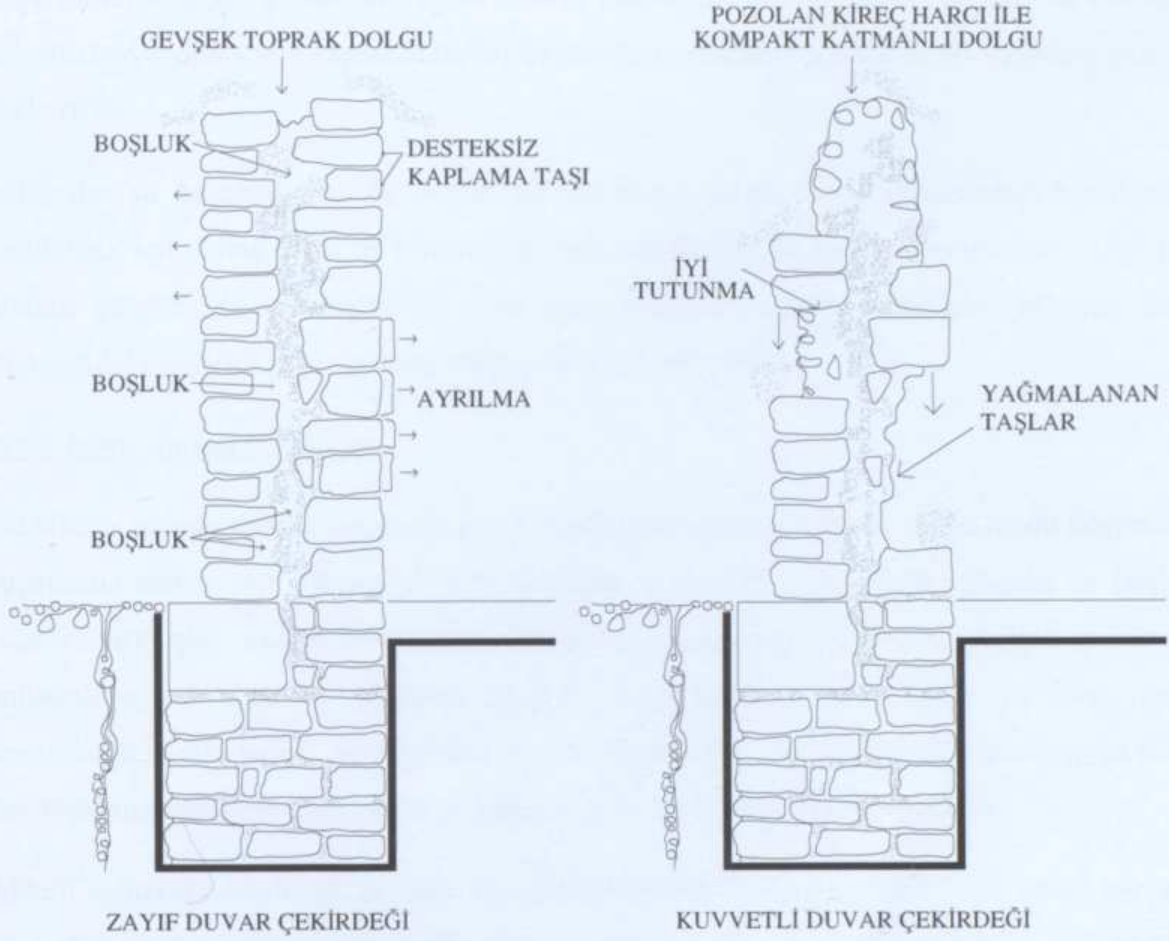
Kırık duvar bitişleri ve açıkta kalmış dolgu malzemesi

Duvarın çökmüş ya da zarar görmüş kısımlarına koruma amaçlı müdahaleler yapılmalıdır. Genel olarak, kompozit duvarda dolgu açıktadır ve kaplama taşları ayrılma açısından hassastırlar. Bozulmanın asıl nedeni genellikle kırılmış bölümde görülebilir: çökme, taş yağmalanması, kemer, lento ve payandalarda malzeme kaybı, ateşli silah izleri, şiddetli patlayıcılar önemli izler bırakırlar.

Açıktaki kalmış dolgu genellikle kaplama taşlarının yağmalanması ya da kaybolmasıyla ortaya çıkan malzemeyi tanımlar. Kırık kompozit duvarların bitişleri her zaman açıktaki kalmış dolguya yol açarlar. Ulaşılabilen yükseklikten taşın yağmalanması ya da üst sıraların çökmesi genel kayıp nedenidir. Açıktaki kalmış dolgu bu nedenle kagir korumada önemli bir unsurdur.

Resim 5.5 Çanlı Kilise kırık duvar bitişi

Şekil 5.3 Sandık duvarda farklı yapıdaki çekirdek dolgunun özellikleri ve bozulmalar

Özellikle kaplama malzemesi kesme taş ise, açıktaki dolgunun incelenmesi arka yüzlerinin işlenmemiş olduğunu gösterecektir. Bu tip duvarlarda dolgu, taş sıraları ile aynı hizada ilerler ve kaplama taşı kaybolduğunda duvarın yüksekliği tespit edilebilir (Laurent, 2006:67).

Duvar Çatlakları

Çatlaklar yapı tarihçesinin bir parçasıdır. Çatlakları oluşturan nedenler çeşitlidir ve genellikle yapının sorununun ve bozulma türünün göstergeleridir.

Bazı çatlaklar sabit, durağandır. Bazı çatlaklarda kısmen moloz ile dolmuşlardır. Aktif ya da aktif olmasından şüphelenilen çatlakların hareket sebeplerini öğrenmek ve doğru yöntemleri uygulamak için izlenmelidirler. Destek sistemleri, duvar başlarına giriş yerleştirmek ya da kireç harcı uygulamak gerekebilir. Uzun çatlaklarda dikiş sistemi uygulanır. Bütün dikişler gelecekteki hareketleri önlemek amaçlıdır. Dikişin türü sitteki özel koşullar dikkate alınarak seçilir. Örneğin, kompozit duvardaki dolgu harcının kalitesi düşükse dikişi çatlağın bitiş noktasından sonra da sürdürmek ve dolgunun her iki yanına tespit etmek gereklidir. Eğer

dolgu iyi kalitedeyse çubukların hatta taşların bile kullanılması uygun olabilir. Bu dikişlerin yerleştirilmesinden sonra kaplama taşları özgün konumlarına yerleştirilir (Beckmann, Bowles, 2004: 107).

Çatlak dar ya da geniş olsa da, suyun girişini engelleyerek duvar dolgusunun bozulmasını engellemek için, kireç harcı ile birlikte tıkamak, derzlemek ya da paketlemek önemlidir. Eski çatlakta gölgeli bir iz oluşturmak için, harç yüzeyden geride olmalıdır; böylece duvar dolgusundaki zayıflık giderildikten sonra görünüm değişmez.

Duvar bünyesindeki boşluklar

Çatlakların olduğu duvar başlarının uzun süreli açıkta kalması duvar dolgusunda boşlukların oluşmasına neden olur. Genellikle çatı örtüsünü kaybetmiş yapılarda karşılaşılar ve kuşlarla yılanlara yuva olur. Boşlukları doldurmak için seçilen malzeme, sorunları çözmek yerine yeni problemlere yol açabilir. Çimento harçları zayıf hareketliliğe sahiptir ve kireç harçlı konstrüksiyonlarda soğuk, su geçirmez alanlar oluştururlar. Soğuk iklimlerde donmaya neden olan yoğunlaşmalar meydana gelir ve kâgirden yeni çözülebilir tuzlar bırakırlar.

Şiddetli yağmurlardan sonra kuruma sırasında derzlerin etrafında oluşan koyu renkli parçalar, derzlerden ya da açıkta kalmış dolgu malzemesinden akan su ve dolgu dışında biriken kireç nedeniyle oluşan beyaz lekeler iç boşlukların göstergesidir (Resim 5.6). Uzun süre suya maruz kalındığında, kaplamaların şişmesi gözlemlenebilir. Eğer şişme çok ilerlememişse harç enjeksiyonu ile sorun çözülebilir; ancak ilerlemişse duvar açılır ve yeniden inşa edilir.

Resim 5.6 Kızıl Kilise, beyaz kireç lekeleri

Duvarlardaki boşlukların gözlem yoluyla anlaşılabilmesi çok zordur. Ancak suyun giriş ve çıkış noktaları tespit edilebilir. Duvar yüzeyini çekiçle yoklayarak çıkan sese göre boşlukların yerlerini tespit etmek gibi kolay bir yöntem, boşluklar yüzeye yakınsa sonuç verebilir. Daha gelişmiş yöntemler, gamma, X ışınları ya da ultrasonik testler de kullanılabilir (Ashurst, Burns, 2007: 117).

Özellikle dikey derzlerde bozulmuş ya da uygun olmayan harcın boşaltılması ile boşluklar tespit edilebilir. Bu durumlarda yeterli miktarda kaplama taşının sökülerek boşluğun duvar içindeki uzantısı görülebilir.

Daha derinde yer alan boşlukların yönünü ve kapladıkları alanı tespit edebilmek için, su bir hortum yardımıyla duvara gönderilebilir. Suyun bu şekilde akıtılmasının birçok avantajı vardır. Duvar yüzeyindeki boşluklardan su sızacak ve duvardaki boşlukların seviyelerini gösterecektir. Buralar harç enjeksiyon noktalarıdır. Bu uygulama sırasında artık parçalar yıkanacak, dolgu malzemesi ıslanacak ve enjeksiyona hazır hale gelecektir.

Bütün su kaçış noktalarına uygun çaptaki plastik tüpler tespit edilir. Enjeksiyon her zaman duvarın üst değil, taban seviyesinden yapılır. Bu yöntemin uygulanmasının nedeni hava boşluklarını önlemek ve molozun birikmesi nedeniyle delikleri tıkamamaktır. Böylece harç akmadan yeterli kuvveti kazanmış olur. Bazı durumlarda açık derzler köpük ile tıkanabilir ve enjeksiyon sonrasında yeniden derzlenir. Harcın enjeksiyonu itme ve çekme ile çalışan diyafram bir pompa ile yapılmalıdır. Basınçölçer pompaya yerleştirilir ve bu alet pompalama boyunca harcın yavaş ve yatay olarak duvarda yayılmasını sağlar ve pompalandığı noktada düşey bir tepe oluşturmasını ve bu hattı takip ederek duvar içindeki boşlukları doldurmasına engel olur (Crocì, 2000:93).

Enjeksiyon için yükselme ölçüsü yapıya göre değişir. Dar derzli, geniş düzgün kesme taş duvarlarda bir gün içerisinde 1,5-2 m yükselinebilir. Zayıf harçlı küçük taşlı duvarlarda, dolgudan kaplama taşını ayıran hidrostatik basınç riskini önlemek için günde 0,5 m yükselinir. Bu işleme yerinde deneme ile karar verilebilir.

Her enjeksiyondan sonra diğerine başlamadan önce, harcın suyunu çekmesi ve sabitleşmesi için, bir gün ara verilmelidir. Enjeksiyon duvar başına ulaşıncaya kadar bu şekilde devam eder. Duvarın üst seviyesine harcın ulaştığını tespit edebilmek için kontrol delikleri açılmalıdır. Her enjeksiyon noktasında verilen harç miktarı doldurulan hacimlerin göstergesi olarak kaydedilmelidir. Enjeksiyondan 3-4 gün sonra, plastik hortumlar kaldırılıp, delikler kapatılabilir (Ashurst, 1998:29).

5.2 Rökonstrüksiyon

“Önleyici koruma” kavramını tanımlamak ve mümkün olduğunca geniş bir şekilde uygulamak esas alınmalıdır. Bu kavram küçük obje korumasında iyi bilinmesine rağmen, yapılar için çok fazla kullanılmamıştır. Önleyici korumanın birincil amacı kültürel mirası oluşturan yapının uzun süreçli fiziksel varlığını devam ettirmeyi sağlamaktır.

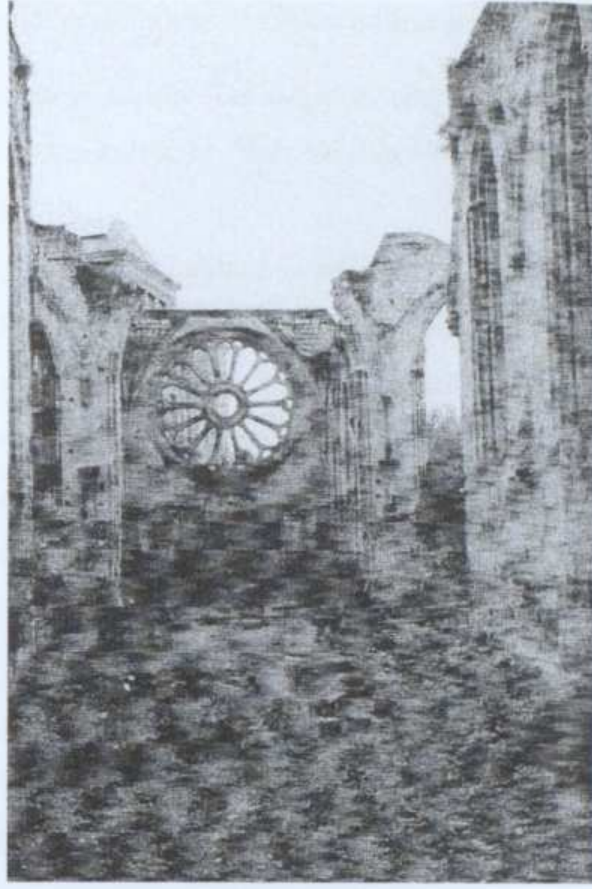
Rökonstrüksiyon önleyici korumada sınırlı ölçekte ve bazı koşullarda uygulanabilir. Kalıntıların artan oranlarda erozyona ya da malzeme kaybına uğraması durumunda, sıva gibi kayıp elemanların rökonstrüksiyonu ya da eski haline getirilmesi, koruyucu önlem olarak uygulanabilir. Yeniden sıva uygulaması önemli sayıda tarihi yapıda uygulanmış ve kagiri koruma açısından oldukça başarılı olmuştur. Yapı strüktürel açıdan dengede değilse ve yapı elemanlarındaki bozulma nedeniyle bütünlüğünü kaybetmişse, ya da çökme tehlikesi altındaysa, rökonstrüksiyon bir seçenek olabilir. Herhangi bir koruma ve müdahale için yapılacak öneriler sitin ve strüktürlerinin bütünlüğü ve asıl değerlerine saygı içinde olmalıdır.

Rökonstrüksiyonun ne zaman uygun ya da gerekli olduğu sorusuna kesin bir cevap vermek güçtür ancak bir takım genel yol gösterici ilkeler vardır. Kalıntıların rökonstrüksiyonu koruma amaçlı özel koşullarda uygulanabilir.

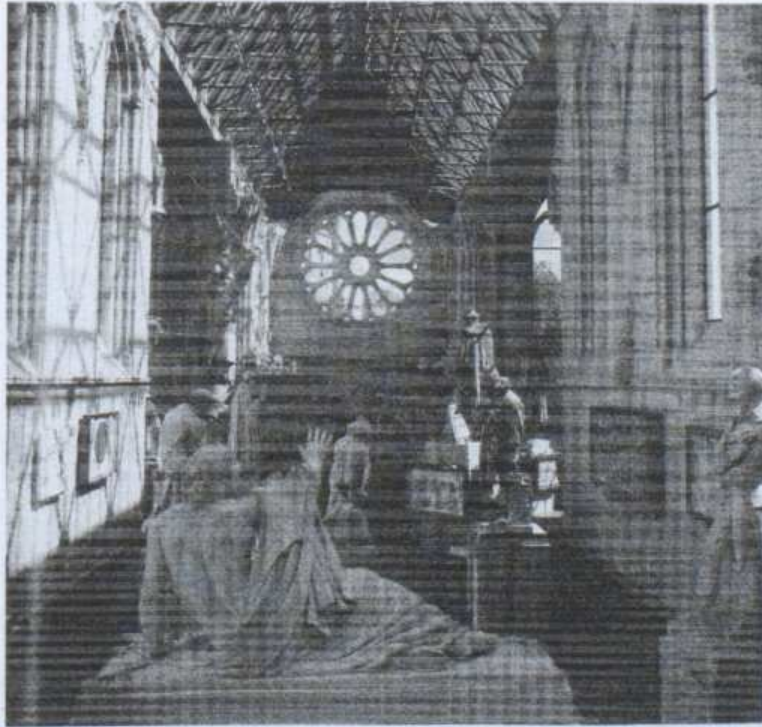
Örneğin savaş sırasında harabe haline gelen bazı yapıların anlamı ve önemi kalıntı halindeki durumlarında yatmaktadır. Savaşın felaketlerini hatırlatmak için “zaman içinde donmuş” olarak bırakılabilirler.

Kalıntı halindeki bir anıtın bölgesel rökonstrüksiyonu bazen özel kullanımını kolaylaştıracak ve izin verecek şekilde yapılmalıdır. Eski Yunan ya da Roma tiyatrolarında basamaklar ve oturma yerleri kısmen ya da tamamen modern performanslara girişi sağlamak için yeniden yerleştirilmiştir. Arkeolojik sitlerde rökonstrüksiyonun ilkelerinden biri de yeni çalışmanın görsel olarak orjinalden ayırt edilebilmesidir. Yeni kesme taşın görünümü ilk uygulandığında orjinaline göre oldukça farklıdır ancak hava koşulları nedeniyle zaman içinde fark daha az belli olur (Woolfit, 2007:151).

Kızıl Kilise ya da Çanlı Kilisede olduğu gibi, kalıntının orjinal çatı okunabilecek seviyede kâgir kabuğu mevcutsa, yeniden çatı oluşturma bir seçenek olabilir. Bu tip önlemler iç strüktürün ve diğer yapı elemanlarının hava koşullarından korunması gibi birçok yararı da beraberinde getirebilir.

Resim 5.7 Toussaint manastırının 1979'daki durumu (Rouillard, 2006:154)

Resim 5.8 Toussaint manastırının restorasyon çalışmaları sonrasında oluşturulan yeni çatısı (Rouillard, 2006:155)

Rökonstrüksiyonun uygulama safhalarında dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır:

- Özellikler ve malzeme seçimi. Taş değiştirilmesi durumunda orjinal taş kaynağı hala mevcut ise aynı tip taş kullanılır. Harç ve sıva için, benzer malzemeden yerine, uygun malzeme kullanılabilir.
- Uygulama ve iş kalitesi. Alandaki zayıf kaliteli işçiliği, ne planlama ne de diğer profesyonel çalışmalar telafi edemez. Uygulama yapacak ekibin, işin bütün safhalarında orjinal konstrüksiyon ve malzemeyi tanıması, özel teknikler ve malzemelerde deneyimli olması gerekir.
- Söküm sırasında belgeleme. Sökülmüş olan bütün elemanların orjinal konumlarına yerleştirilebilmeleri için söküm sırasında çizim ya da fotoğraflarla belgeleme yapılması çok önemlidir (Woolfit, 2007:160).

Rökonstrüksiyonun amacı kalıntıların, sadece fiziksel müdahaleler ile değil, aynı zamanda sitin grafiğini pozitif yolla yükseltmek, ulaşılabilirliği artırmak ve ziyaretçilerin deneyimlerini geliştirmek, sitin ve tarihçesinin anlaşılabilirliğini kapsayan müdahalelerin taşıdığı yararlarla korunmasını sağlamaktır. Rökonstrüksiyonun amaçları kalıntıların sadece fiziksel korunmasının ötesine geçer.

5.3 Yeniden gömme

Yeniden gömme, en basit, en az teknoloji gerektiren ve en etkili koruma yöntemidir. Aynı zamanda uzun süreçte, sürekli bakım gerektirmediği için de en ekonomik yöntemdir. Yeniden gömme işleminin uygulanabilmesi birçok faktöre bağlıdır. Eğer kalıntılar belli bir yükseklikte mevcutlarsa ya da hiçbir zaman toprak altında kalmamışlarsa bu yöntem uygulanamaz. Kısmi gömme (açıkta olan duvarların üst kısımlarının bırakılması), ve seçilen elemanların (özellikle mozaik döşemelerin) yeniden gömülmesi birçok sit alanında uygulanmıştır. Kısmi gömmenin bir avantajı da yapı planının okunur kalmasıdır. Gömülecek yüzeyin üzerine dolgu malzemesinden önce jeotekstil bir membran örtülür. Kum ya da başka bir malzemeden ara katman da bazen kullanılır, daha sonra toprak doldurulur. Ancak jeotekstil malzemeler kullanmak, özellikle mozaik kaplama gibi hassas yüzeylerde problem oluşturmaktadır. Yeniden gömme kalıntıların güçlendirilmesi ihtiyacını karşılamaz. Yeniden gömülmüş sitlerde gözlem ve bitki örtüsü kontrolüne ihtiyaç vardır.

Aşağıdaki koşullarda yeniden gömme en uygun koruma önlemi olabilir:

- Kaynaklar, fazla ziyaretçinin gelmediği, ilgi çekmeyen sit alanlarında, diğer önlemler (uzun süreli koruma ve onarım yöntemleri) uygulamak için yetersizse,
- Koruyucu örtü ya da etrafını çevirme gibi sürekli çözümlere karar verme safhasında geçici önlem olarak,
- Kalıntı halindeki yapı elemanları, özellikle toprak esaslı olanlar, hava ile temas halindeyken bozulma gösteriyorlarsa,
- Yapı kalıntıları, denetim ve korumanın zor olduğu, vandalizm riski altındaki ücra bölgelerdeyse,
- Mozaik gibi özel hassas elemanların korunması gerektiğinde,
- Don tehlikesi yüksek olduğunda, uygun derinlikte yeniden gömme en etkili koruma yöntemidir (Woolfit, 2007:164).

Yeniden gömme genellikle hava koşullarına maruz kalmaktan daha stabil bir ortam sağlar. Yüzeyde ya da doldurulmuş ara yüzeylerde sert ya da çözülmeyen minerallerin, topraktan nemin ya da çözülebilir maddelerin sızmasıyla birtakım problemler oluşabilirse de, dolgu malzemesiyle bu yakın temasın genellikle koruyucu bir etkisi vardır ve sağlanan koşullar sabit kalır. Taş, seramik, toprak, kireç harçları ve sıvaları gibi inorganik yapı malzemeleri için gömülü ortam değişken hava koşullarına göre daha uygun bir ortam sağlar.

Yapı kalıntısının kazı ile ortaya çıkarılması, gömülü ortamda yüzyıllardır ulaşılmış dengeyi değiştirecek ve çevre koşullarına bağlı olarak bazı malzemeler için sorunlar oluşturacaktır. Kazı sırasında bozulmayı ve malzeme kaybını önlemek için önlemler alınmalıdır. Strüktürün yüzeyindeki nem oranı ortaya çıkarıldıktan sonra malzemenin doğasına ve dış ortam koşullarına bağlı olarak hızla değişecektir. Yüzeyde kuruma gerçekleşecek ve bu süreç hızlı olduğu takdirde, özellikle toprak ya da zayıf kireç bağlayıcı esaslı harç ve sıvalarda bozulma gerçekleşecektir. Kuruma esnasında, çözülebilir tuzlar hareketlenirler ve yüzeylere sızarak sert, geçirimsiz çözeltiler oluştururlar, bu durum da malzemedeki ufalanma, dağılma, peteklenmeye neden olur.

Kazı öncesi planlama, kazının erken safhalarında koruyucu önlemler uygulanabilmesi için, malzeme türlerini, hassaslıklarını kapsamalıdır. Duvar resimleri, toprak sıvalar gibi dekoratif yüzeylerde, hızlı kuruma ve buna bağlı tuz ve çözülemeyen çözeltilerin oluşturduğu problemler için koruyucu olarak üzerinde toprak tabakası bırakmak gibi gerekli önlemler alınmalıdır.

Yeniden gömmede dikkate alınacak faktörler:

- Durum etüdü ve ön değerlendirme seçenekleri. Durum etüdü ve ön değerlendirme yapı elemanlarının cinsi, bozulmalara karşı hassasiyetleri, ve sit ortamının değişmesine bağlı olarak bozulma türlerini tanımlamak için esastırlar.
- Peyzaj tasarımı, kalıntıların yüksekliği ve morfolojisi.
- Yeniden gömme ya da örtme malzemesi. Pratik olarak en uygun dolgu malzemesi, kazı sırasında çıkartılandır. Kum kullanıldığı takdirde pas yapan demir oksitleri, çözülüp çökelti yapan kalker ve diğer malzemeleri içermemelidir.
- Yeniden gömme süreci. Dolgu malzemeleri ara yüzeyle mimari yüzeyler arasında oluşabilecek problemleri önlemek için yakın temas içinde olmalıdır. Dolgu sıkıştırılmalıdır.
- Örtü kalınlığı. Örtü sıcaklıktaki değişimlere ve neme karşı korumak, yapı kalıntılarında tehdit oluşturmayacak Resimde bitki örtüsünü sınırlayan bir koruma alanı oluşturmalıdır. Örtünün derinliği sit alanı ve malzemelere, tehdit oluşturan faktörlere, bitki örtüsü, hava koşulları, ısı ve nem değişimlerine göre değişir.
- Bakım. Yapı kalıntısının özelliklerine ve örtü malzemesine göre değişen aralıklarla inceleme ve gözlemler yapılmalıdır (Woolfit, 2007:165-166).

Özellikle kalıntılardaki duvar resimleri ve mozaik, seramik ya da diğer döşeme kaplamaları gibi dekoratif elemanlar hava koşullarına ve bozulmaya karşı oldukça hassastırlar ve özel ilgi gerektirirler.

Yeniden gömülen mozaik döşemede dikkat edilmesi gereken jeotekstil ya da plastik örtünün direkt olarak malzeme üzerine örtülmemesi, öncelikle ince bir toprak tabakası ile kaplanmasıdır. Bu örtü malzemeleri su buharına karşı geçirimsiz oldukları için, nem ve mozaik yüzeyde mineral çökeltiler oluşmasıyla problemler yaşarlar. Eğer mozaikler yeterli derinlikte örtülmezlerse bitki örtüsü ve kökleri de bozulma yaratabilir.

Kazı sırasında hava koşullarına ya da konstrüksiyondaki fiziksel zarara karşı kalıntıların geçici olarak korunması için gerekli malzemeler:

- Jeotekstil malzemeleri. Değişik türleri mevcuttur, polimerlerden oluşurlar ve farklı amaçlar için kullanılabilir: toprak için bariyer, arkeolojik kalıntıları dolgu malzemesinden ayıran yatay çizgi ya da dolgu malzemelerini içerebilir.
- Plastik örtüler ve brandalar. Polietilen esaslı su geçirimsiz örtüler, farklı kalınlıklarda mevcuttur, duvar veya diğer mimari elemanlarda kullanılabilirler.

- Takviyeli ya da yalıtkan örtüler. Özellikle don tehlikesine karşı tasarlanmışlarsa yararlı olurlar.
- Hasır örgü. Farklı boyut ve türlerde sentetik örgü, zemini güçlendirmek için kullanılanlarda yararlı olabilir.
- Kontraplak.
- Yarı rijit plastik oluklu kağıt. Kolayca kesilmesi ve Resim verilebilmesi, elastikiyeti nedeniyle kolayca uygulanabilir.
- Köpük ve diğer sentetik yastık malzemeler. Farklı köpük ürünleri piyasada tabaka, tablet ya da sprej şeklinde bulunabilir. Tabaka ve laminatlar farklı boyut, biçim ve elastikiyettedirler, polietilen ya da poliüretan esaslıdır. Genleşen köpük sprejlerde poliüretan esaslıdır ancak kullanmadan önce yüzeyleri yalıtıma dikkat edilmelidir.
- Kum. Genellikle torbalar içinde uygulanır. Ancak doğal iplik torbalar, hava koşullarında ve nemli koşullarda bozulmaya uğrarlar. Sentetik iplikli torbalar kullanılabilir, ancak bu malzemede dış ortam koşullarına uzun süre maruz kaldığında bozulacaktır.
- Vermikülit / Perlit. Bu malzemeler arkeolojik alanlarda sıva detayları gibi korunacak hassas yüzeylerde kullanılırdı. Doğal olarak içerdikleri mineraller ısınınca genişirler ve hafif, yüksek emiciliğe sahip olurlar.
- Toprak ve kireç esaslı malzemeler. Korunacak sıvalarda, farklı agregalarla (kum, kırık tuğla ve kalker, kireçtaşı gibi) ve dolgu malzemeleriyle kullanılırlar. Dekoratif yüzeylerde olduğu gibi kagirde de etkili olabilirler (Pollard, 1998:60).

5.4 Koruyucu örtüler

Ele alınan bütün kiliselerde üst örtü sisteminin kaybolması yapıyı büyük bir hızla harabeye çevirmiştir. Bu durumda kalıntıları koruma yöntemlerinden biri de serbest olarak ayakta duran modern bir çatı oluşturmaktır. Bu çatının birçok çeşitlemesi mevcuttur ve bölgesel koşullara göre adapte edilebilir. Kısa süreli, çalışma ya da kazı esnasında yararlanılan barınaklar olabileceği gibi, sabit strüktürler de kullanılabilir.

Mevcut örtü tasarımları, tekstil membran örtüler, yarı şeffaf ya da şeffaf polimerik (plastik, polikarbonat ya da akrilik) örtüler ve duvar kaplamaları ve ana strüktür için hafif çelik ya da alüminyum çerçeveler gibi modern konstrüksiyon malzemelerini ve teknolojisini kullanmaktadır. Uzay ya da üç boyutlu çerçeveler geniş alanları geçebildikleri, orta mekânda taşıyıcıya daha az ihtiyaç duydukları, prefabrik oldukları ve kısa sürede inşa edilebildikleri

için tercih edilirler. Örtüler için geleneksel kagir konstrüksiyonların kullanımından kaçınılmalıdır. Modern yöntemlerle karşılaştırıldığında pahalı ve yavaş olmaları, yeni konstrüksiyonun mevcutla karıştırılabilme riski ve şeffaf olmamaları nedeniyle ışık sorunu gibi problemler ortaya çıkar (Agnew, 2001: 7).

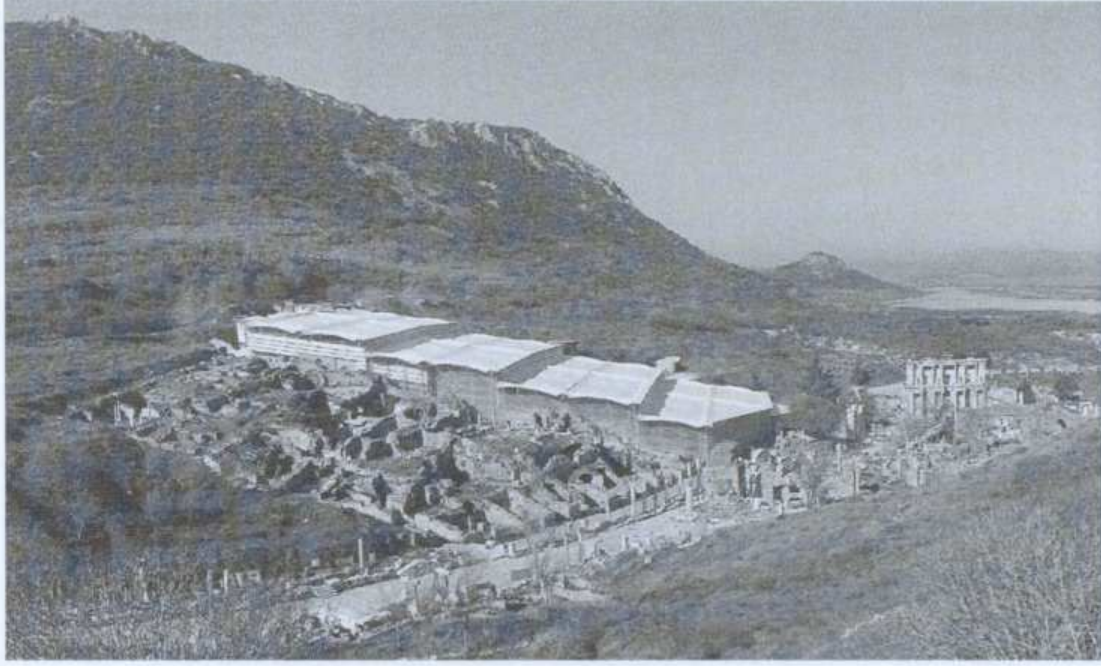
Resim 5.9 Konstantinos Bazilikası, koruyucu örtü ve çevre duvarı

Örtü tasarımında bütünsel bir yaklaşım gereklidir ve strüktür içinde yaratılacak yeni ortam ve yapıya etkileri tahmin edilmelidir.

Türkiye Efes'teki eski kentte bütün bir konut bloğunun üzerine yapılan örtü, geniş bir kalıntı alanının üzerinde çağdaş strüktürel bir tasarım uygulamasıdır. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün himayesinde tasarlanan ve inşa edilen örtü 1999'un sonunda tamamlanmıştır. Yaklaşık 4000 m²lik bir alanı örtmektedir. Yeni örtünün basamaklı çatı profili alanın topografisini ve orjinal strüktürün teraslarını izlemektedir. Strüktür hafif çelik çerçeve, gerilmiş çatı örtüsü ve polikarbonat yan cephe kaplamalıdır. Havalandırmayı sağlamak için panjurlu pencereler yerleştirilmiştir. Çatı örtüsü yarı şeffaftır ve iç mekân yapay ışıklandırmaya ihtiyaç duymayacak şekilde aydınlıktır. Efes'teki örtü bir in situ müze yaratarak, ziyaretçilerin rahatça dolaşmalarını sağlamaktadır (Krinzinger, 2000).

Örtü ile kapatılan kalıntılarda genel problem, nemin artması ve buna bağlı organik büyüme, çözülebilir tuzların yer değiştirmesidir. Zemin suyu yapıdan kuruyan yüzeylere kadar çizgi bırakır, sıva ve mozaik gibi dekoratif yüzeylerde bozulma ve şekil bozukluğu yaratarak nem hareketini gösterir. Zemin suyu seviyesinin yüksek olduğu yerlerde, yapıyı örtmek tek başına

çözüm oluşturmaz. Böyle durumlarda drenaj yerleştirilmelidir.

Resim 5.10 Efes'te konut bloğunun üzerine uygulanan koruyucu örtü (Ashurst, 2007:183)
(fotoğraf: Avusturya Arkeoloji Enstitüsü)

Çizelge 5.1 Koruyucu örtülerin tasarımında etki eden faktörler

Koruyucu Örtülerin Tasarımında Etki Eden Faktörler	
Çevresel Faktörler	Tasarım Faktörleri
Yağmur ve yağmur suyunun yapıdan uzaklaştırılması	Görsel etki
Sıcaklık ve ısı değişimleri	Güvenlik
Rüzgar ve aşındırıcı etkisi	Geri döndürülebilirlik
Işık	Geniş araştırma ve yayın
Havalandırma	Önerilen strüktürün malzemeleri ve tasarımı
Bağıl nem	Orjinal kalıntının hassasiyeti
Bölgesel flora ve fauna	Maliyet ve sürdürülebilirlik
Sit topografisi ve yer altı suları	Değerlendirme
Tuzlar	

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kappadokia, 60 milyon yıl önce; Erciyes, Hasandağı ve Güllüdağ'ın püskürttüğü lav ve küllerin oluşturduğu yumuşak tabakaların yağmur ve rüzgar tarafından aşındırılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Bölgede insan yerleşimi Paleolitik döneme kadar uzanmaktadır. Hititler'in yaşadığı topraklar daha sonraki dönemlerde Hıristiyanlığın en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Kayalara oyulan evler ve kiliseler bölgeyi putperestlerin zulmünden kaçan Hıristiyanlar için bir sığınak haline getirmiştir.

Kappadokia'nın yazılı tarihi Hititlerle başlar. Tarih boyunca ticaret kolonilerini barındıran ve ülkeler arasında ticari ve sosyal bir köprü kuran Kapadokya, İpek Yolu'nun da önemli kavşaklarından biridir.

M.Ö. XII. yüzyılda Hitit İmparatorluğu'nun çöküşüyle bölgede karanlık bir dönem başlar. Bu dönemde Asur ve Frigya etkileri taşıyan geç Hitit Kralları bölgeye egemen olur. Bu Krallıklar M.Ö. VI. yüzyıldaki Pers işgaline kadar sürer. M.Ö. 332 yılında Büyük İskender Persleri yenilgiye uğratar, ama Kappadokia'da büyük bir dirençle karşılaşır. Bu dönemde Kappadokia Krallığı kurulur. M.Ö. III. yy. sonlarına doğru Romalıların gücü bölgede hissedilmeye başlar. M.S. 17 yılında son Kappadokia kralı ölünce bölge Roma'nın bir eyaleti olur.

MS III. yy'da Kappadokia'ya Hıristiyanlar gelir ve bölge onlar için bir eğitim ve düşünce merkezi olur. 303-308 yılları arasında Hıristiyanlara uygulanan baskılar iyice artar. Fakat Kappadokia baskılardan korunmak ve Hıristiyan öğretiyi yaymak için ideal bir yerdir. Derin vadiler ve volkanik yumuşak kayalardan oydukları sığınaklar Romalı askerlere karşı güvenli bir alan oluşturur.

IV. yy, daha sonra "Kappadokia'nın Babaları" olarak adlandırılan insanların, dönemi olur. Fakat bölgenin önemi, III. Leon'un ikonları yasaklamasıyla doruk noktasına ulaşır. Bu durum karşısında, ikon yanlısı bazı kişiler bölgeye sığınmaya başlar. İkonoklazm hareketi yüz yıldan fazla sürer (726-843). Bu dönemde birkaç Kapadokya kilisesi İkonoklazm etkisinde kaldıysa da, ikondan yana olanlar burada rahatlıkla ibadetlerini sürdürdüler. Kappadokia manastırları bu devirde oldukça gelişir.

Yine bu dönemlerde, Anadolu'nun Ermenistan'dan Kappadokia'ya kadar olan Hıristiyanların yaşadıkları bölgelere Arap akınları başlar. Bu akınlardan kaçan birçok Hıristiyan bölgeye yerleşir. XI. ve XII. yüzyıllarda Kappadokia Selçukluların eline geçer. Bölgedeki son

Hıristiyanlar 1924-26 yıllarında yapılan mübadeleyle Kapadokya'yı terkederler.

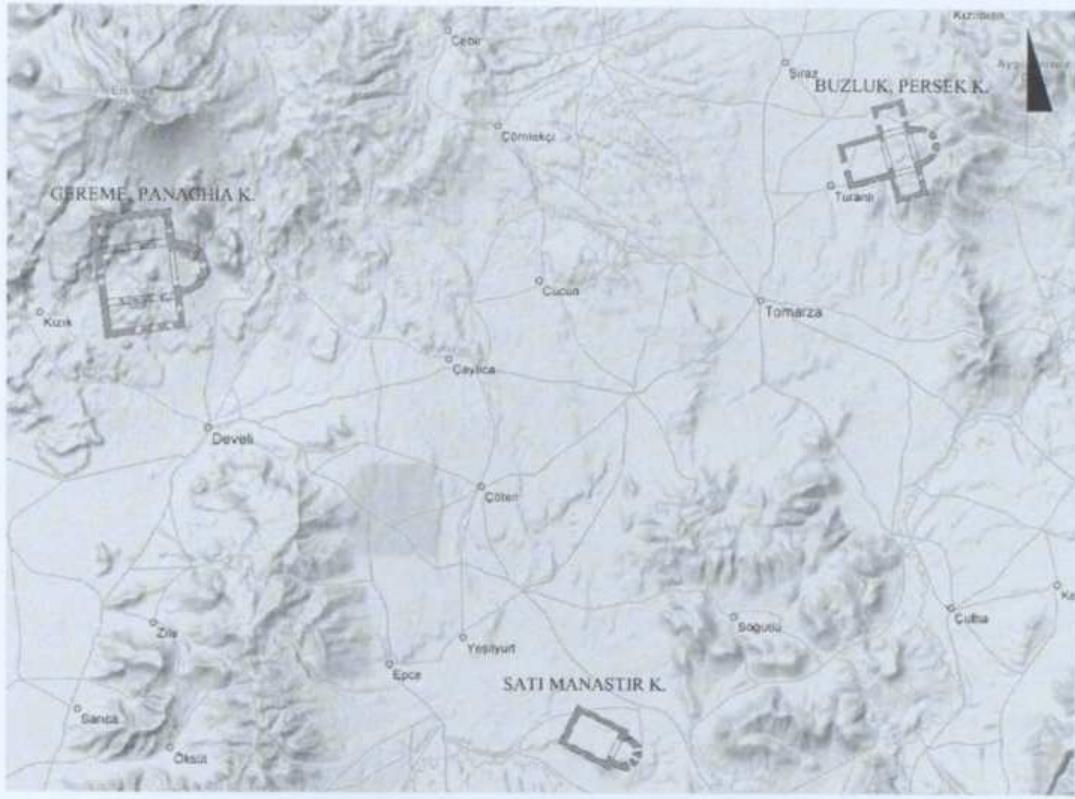
Teze konu olan kiliselerin yer aldığı bölge, Kapadokya'nın merkezini oluşturur ve batıdan doğuya doğru Aksaray'dan Kayseri'nin doğusuna, kuzeyden güneye doğru ise Avanos'dan Niğde'ye kadar olan alanı kaplar. Kiliseler genellikle Orta Anadolu'da yakın dönemlere kadar aktif olan volkanların, Erciyes Dağı (3916 m) ve doğuya Melendiz Dağları (2963m) ile uzanan Hasan Dağı'nın (3253 m) yamaç ve eteklerinde yoğunlaşmıştır.

İncelenen 19 kiliseden yedisi Hasan Dağı'nda, dördü Hasan Dağı'nın çevresinde, üçü Erciyes Dağı ve eteklerinde, üçü Nevşehir çevresinde, biri Niğde'de ve sonuncusu Avanos yakınlarındadır. Bu kiliselerden Satı, Sarıgöl, Andaval, Gereme Panagia, Viranşehir II.nolu, Çardak, Kızıl, Buzluk, Yağdebaşı ve Süt Kiliseleri VI. yüzyıla; Anatepe, Çavdarlık, Çukurkent, Viranşehir II.nolu kiliseler VII. yüzyıla; Çanlı, Karagedik ve Hagios Gregorios kiliseleri XI. yüzyıla tarihlendirilir. Güzelöz'deki Hagios Eustathios Kilisesi yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, duvar resimleri XIII. yüzyıl öncesine aittir. Başköy'de tahıl ambarı olarak kullanılan ve yazılı belgelerde adı geçmeyen tek nefli kilisenin ise, bölgedeki diğer tek nefli kiliseler dikkate alınarak, yapım sistemi ve plan özellikleri açısından VI. ya da VII. yüzyıla ait olabileceği saptanır. Kronolojik sıra ile ele alındığında, plan tiplerine göre tek nefli, üç nefli bazilika ve serbest haç planlı kiliselerin¹ VI. ve VII. yüzyıla, kapalı yunan haçı planlı kiliselerin ise XI. yüzyıla tarihlendiği görülür.

VI-XI. yüzyıllar arasında inşa edilen kagir kiliselerin bölgedeki konumları, planları, cephe düzenleri ve yapım teknikleri açısından değerlendirildiğinde ortak ve farklı mimarî özellikleriyle dönemlerini yansıtan önemli yapılar oldukları, ancak zaman içinde çeşitli koruma sorunları ile karşılaştıkları görülmektedir.

¹ Başköy'de bulunan serbest haç planlı (trikonk) Hagios Gregoios kilisesi XI. yüzyıla aittir.

Harita 6.1 Erciyes Dağı ve çevresindeki kiliseler

Harita 6.2 Nevşehir çevresindeki kiliseler

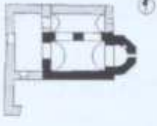
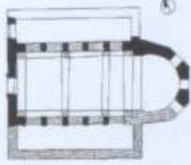
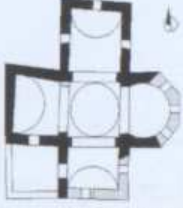
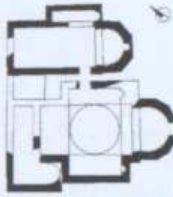
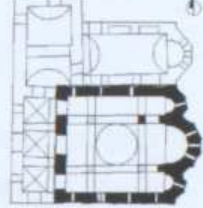

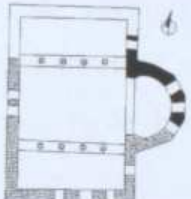
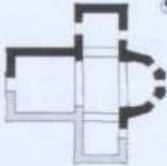

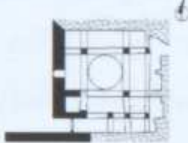
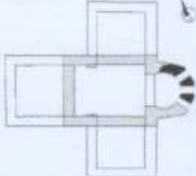
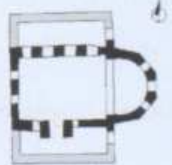
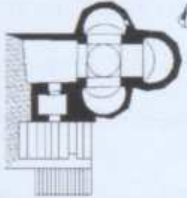
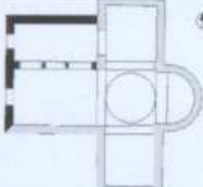
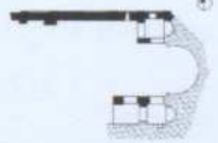

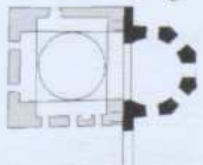
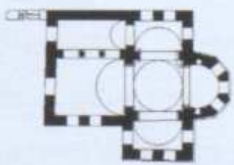

Harita 6.3 Hasan Dağı ve çevresindeki kiliseler

A) Plan:

Kapadokya bölgesi dini mimarisinin büyük çoğunluğunu oluşturan yumuşak tüfe oyulmuş manastır, kilise ya da şapeller dışında günümüze ulaşabilmiş az sayıda kâgir Hıristiyan dini yapıları da bulunmaktadır*. Bu yapıların ortak özelliği nartekslerinin ve pastophorion hücrelerinin olmayışıdır**. İmparatorluğun büyük şehirlerindeki kiliselere oranla boyutları oldukça küçük olan bu örneklerin plan tipolojisi saptandığında, dört ana tip oluşmaktadır.

TEK NEFLİ	ÜÇ NEFLİ BAZİLİKA	SERBEST HAÇ		KAPALI YUNAN HAÇI
				
ÇAYDARLIK KİLİSESİ	ANDAVAL KONSTANTİNOS K.	VİRANŞEHİR KEMER K.	SÜT KİLİSE	ÇANLI KİLİSE
				
ANATEPE K.	GEREDE PANAGHİA K.	BUZLUK, PERSEK K.	YAĞDEBAŞI K.	BAŞKÖY, EUSTATHİOS K.
				
SATI MANASTIR K.	VİRANŞEHİR İNOÇLUK K.	ORTAKÖY, H. GEORGHOS K.	ÇUKURKENT K.	KARAGEDİK K.
				
SARIGÖL K.	ÇARDAĞKÖY K.	KIZIL KİLİSE		

Şekil 6.1 Kapadokya'da VI-XI. yüzyıl kiliselerinin plan tipolojisi

* Kapadokya bölgesindeki bütün kiliselerin kataloğu için bkz. Yıldız Ötügen, 1981, "Kapadokya Bölgesinde Bizans Mimarisi Araştırmaları", H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, yayınlanmamış doçentlik tezi, Ankara.

** Geç dönemlerde kiliselerin birçoğuna narteks eklenmiştir. Sadece Sarıgöl'deki narteksin orjinal olduğu düşünülmektedir.

Tek nefli kiliseler:

Bölgede bulunan tek nefli kiliselerin tamamı ulaşımı zor bölgeler olan dağlık alanlarda yer alır. Tek nefli kiliseler, ana mekânın genellikle beşik tonozla örtülü olduğu bir dikdörtgenden oluşur. Tek nefli yapıların büyük bir bölümü doğu-batı aksında uzunlamasına dikdörtgen planlıdır ve doğu tarafındaki kısa kenarları bir apsisle son bulur. Çavdarlık Kilisesi dışında, tek nefli kiliselerin apsisi üç pencere ile aydınlanır.

Kiliselere ek olarak yapılan *parekklesion*lar bu plan tipine göre düzenlenmiştir. Bölgede günümüze ulaşmış en iyi örnek Akhisar'daki Çanlı Kilise'nin kuzey şapelidir.

Üç nefli bazilikalar:

Roma mimarlığında kamusal işlev yapıları olan bazilikalar, IV. yüzyıldan Bizans Ortaçağı'na kadar standart kilise yapıları olarak inşa edilmiştir. Kalabalık Hıristiyan toplulukları Doğu ve Batı Hıristiyan dünyasında yaygın olan üç nefli klasik bazilikal planı uygulamışlardır. Bu yapılarda uzunlamasına dikdörtgen plan, paralel sütun dizisi ile –ortadaki ana nef daha geniş ve yüksek olmak üzere- üç ya da daha fazla nefe ayrılır. Ana nef, doğu ucunda bir apsisle son bulur.

Kapadokya bölgesinde belirlenebilen en erken dönem bazilikaları, 363 yılında Kayseri'de inşa edilen Hagios Mamas ve Koimesis kiliseleriyle Ali Dağı'ndaki V.yy'a ait Hagios Basileios Kilisesi'dir. Ancak bu kiliseler de bütünüyle kaybolmuşlardır (Ötüken, 1980:257).

Bölgedeki duvar kiliselerinde, naos, enlemesine dikdörtgen planlıdır. Enlemesine naos, Anadolu'daki diğer bazilika planlı kiliselerde rastlanmayan bir özelliktir ve bu bölgeye özgüdür. Buna karşılık Suriye'de bu tip planlar yaygındır. Kapadokya bazilikalarının bir özelliği de tek apsisli olmasıdır. Dışarı taşkın olan bu apsis, içeriden atnalı biçiminde, dışarıdan beş cephelidir. Apsis, Eski Andaval'daki gibi genelde üç, ender olarak Çardakköy bazilikasında görüldüğü gibi beş yuvarlak kemerli pencere ile aydınlanır. Kapadokya erken devir mimarisine egemen olan beş cepheli apsis, Anadolu'daki aynı dönem yapıları incelendiğinde “yerel bir unsur” olarak nitelendirilebilir.

Bilinen bazilika örneklerinde nefler, paye ve sütunlardan oluşan destek dizileri ile ayrılır. Birleştirici öge yuvarlak veya atnalı kemerlerdir. Eski Andaval ve Viranşehir bazilikalarında, yassı ve iki tarafı yarım sütunlar halinde yuvarlatılmış payeler kullanılmıştır.

Kapadokya bazilikaları arasında, örtü sistemini günümüze kadar bütünüyle muhafaza etmiş örnek yoktur.

Serbest haç planlı kiliseler:

Kapadokya bölgesindeki serbest haç planlı kiliseler, özellikle Erciyes ve Hasan Dağı yörelerinde toplanırlar. Genel plan şemalarıyla Karadağ ve Karacadağ çevresindeki yapılarla benzerlikler gösterirler.

Serbest haç planlı kiliseler, Kapadokya bölgesinde erken dönemden başlayarak görülen yapılarıdır. Nyssalı Aziz Gregorios, bölgedeki haç planlı bir martiryonu tanımlarken, ondan "alışılmış tip" olarak söz eder. Taşdığı sembolik anlam nedeniyle, serbest haç planlı yapılar daha çok kutsal yerlerde ve *martirlerin* rölikleri üzerinde kurulan kiliselerde ve *martiryonlarda* kullanılmıştır.

Kapadokya bölgesindeki kagir haç planlı kiliseler, genellikle manastır yapılar topluluğu içinde yer almayan, bağımsız yapılar olarak görülür. Saptanan örneklerin büyük bölümü üç kollu haç biçimindedir ve dördüncü kolu apsis oluşturur. Bu gruba giren yapılarda haç kollarının kesiştiği noktada kalan merkez mekân, bir kubbe ile, haç kolları da dik eksenler doğrultusunda beşik tonozla örtülüdür.

Kubbeye trompla geçiş sistemi Doğu Anadolu'da, bilhassa Ermeni mimarisinde benimsenmiş ve farklı dönemlerde uygulanmıştır. Kesme taş malzeme ile inşa edilen geçişlerde tromp veya köşe taşı, tuğla ile inşa edilenlerde ise pandantifin tercih edilmesi, malzemenin yapısından kaynaklanır. Kızıl Kilise'de görülen sekizgen kasnak, Kapadokya'da 13.yüzyıl öncesine tarihlenen Güzelöz'deki H.Eustathios Kilisesinde de görülür.

Serbest haç planlı yapılarda iki farklı plan biçimlenişi saptanır: üç kollu haç veya T tipi kiliseler (Buzluk, Hagios Georgios, Çukurkent ve Kızıl Kilise) ile dört kollu haç veya yunan haçı kiliselerdir (Viranşehir I.nolu, Yağdebaş ve Süt Kilise) Bütün örneklerde batı haç kolu, kuzey ve güney haç kollarından uzundur. Sadece Viranşehir I.nolu kilisede kuzey kol uzundur, diğerlerinde kuzey ve güney haç kolları eşittir. Batı kolunun daha uzun olması, doğu-batı doğrultusunu vurgulama amaçlı olmalıdır.

Serbest haç planlı kagir kiliselerde, doğuda dıştan beş cepheli, içten atnalı biçiminde bir apsis yer alır. Süt Kilisenin tek pencereci apsisi dışındaki bütün örneklerde apsis, yuvarlak kemerli üç pencere ile aydınlanır.

Serbest haç planlı kâgir kiliselerde genelde birden fazla giriş vardır. Kızıl kilise, Çukurkent ve Buzluk'ta üç haç kolunun batıda birer giriş kapısı bulunur. Viranşehir I.nolu Kilisede ise batı haç koluna güneyden ve güney haç koluna batıdan olmak üzere iki kapı açılmıştır.

Kızıl ve Çukurkent'te kuzey ve batı, Viranşehir I.nolu Kilisede ise güney ve batı haç kolları arasında köşe mekânları vardır. Viranşehir I.nolu Kilisede kilisede naos ve köşe mekan arasındaki bağlantıyı, ortak duvarlara açılan kapılar sağlar. Kızıl ve Çukurkent Kiliselerinde ise, iki mekan iki sütun ve üç kemerden oluşan bir arkadla bağlanmıştır.

Kapalı yunan haçı planlı kiliseler:

Bizans Ortaçağı'nın genel kilise plan tipidir. Kapadokya'da bu plan tipinin yaygınlık kazandığı dönem XI. yüzyıl olmuştur. Bu yapı tipinde plan, zeminde kare (Çanlı ve Eustathios K.) ya da dikdörtgen (Karagedik K.) biçimindedir. Naosun merkezinde yer alan ve iç mekâna egemen olan kubbe, dört sütun ile taşınır. Kubbenin dört yanından naos duvarlarına uzanan tonozlar, yapının planını üstyapıda bir haça dönüştüren kolları oluşturur. Kare planın köşelerinde kalan mekânlar da tonozlarla örtülür.

Akhisar'daki Çanlı ve Belisırma'daki H. Hermolaos Kiliseleri, özgün görünüşleriyle günümüze ulaşabilmişlerdir. Hagios Eustathios Kilisesi farklı dönemlerde değişikliklere maruz kalmıştır.

Kapadokya'daki bütün kapalı yunan haçı kiliselerde kubbe dört paye üzerine oturmaktadır ve geçiş elemanı pandantiftir. Dört haç kolu dik eksenler doğrultusunda beşik tonoz ve dört köşe mekânı doğu-batı doğrultusunda beşik tonozlarla örtülüdür. Kapadokya bölgesinde yer alan kapalı yunan haçı kiliselerden bugün yalnız Eustathios kilisesinin kubbesi ayaktadır.

Kasnak cephe sayısının Bizans mimarisinde, bilhassa geç dönemlerde çoğaldığı tespit edilir. Tromplu yapılarda genelde sekizgen olan kasnak, pandantifin yaygınlaşması ile oniki, onaltı cepheli olmuştur. Kasnaktaki pencere sayısı da buna bağlı olarak dörtten onikiye veya onaltıya çıkabilir. Çanlı kilise kasnağı oniki cephesi ile geç dönem uygulamalarına yaklaşmakta, ancak geleneksel dört pencereyi tekrarlamaktadır.

B) Cephe Düzeni:

Bölgedeki kiliselerin dış cepheleri iç mekândaki zenginliği yansıtmazlar. İç cepheler genellikle sıvalı ve fresklidir. Günümüze sadece Kızıl Kilise, Çanlı Kilise ve Karagedik Kilisesi'nin fresklerinin çok az bir bölümü ulaşabilmiştir.

Genellikle sade ve basit cepheler, giriş ve pencere açıklıklarıyla düzenlenmiştir. Cepheler; saçak altında silmeli olup, pencere üzengi seviyesinde ve kemerlerinin çevresinde apsisi dolanan silmelerle hareketlendirilmiştir.

XI. ve XII. yüzyıldan itibaren cephede kemerlerin kullanımı genelleşmiştir ve bütün Avrupa'da farklı türleri görülür. Diğer birçok özellik gibi çıkış yeri eski Roma'dır.

Apsisin yönlenmesine daha çok Doğu İmparatorluğu'nda dikkat edilmiştir, Kapadokya'daki kiliselerin hepsinde apsis doğuya yönelir ve genelde üç adet geniş ve atnalı kemerli pencerelerle aydınlanır.

Kapadokya bölgesi erken devir yapılarında, örneğin Sivrihisar'daki Kızıl Kilisede, dış cephelere geniş ve yüksek boyutlu pencereler açılmıştır. Buna karşılık, Belisırma Hermolaos ve Çanlı kilisede pencere boyutları küçülmüştür. Orta Anadolu'nun sert iklimi için daha elverişli olan küçük dar pencerelerin ilk kez ne zaman ve neden benimsendiği bilinmemektedir. Ancak Orta ve Geç Bizans dönemi yapılarında bu tip pencerelerin tercih edildiği; Ortaköy'deki H. Georgios Kilisesinde de izlenebilir.

Çanlı Kilise ve Hagios Hermolaos Kilisesi dışında, bütün kiliselerin dış cepheleri düzgün kesme taştır. Çanlı kilisenin dış cepheleri, kesme taş ve tuğla dizilerinin alternatif olarak dizilmesiyle oluşan almaşık teknikle örülmüştür. Duvar örgüsünün yanı sıra tuğla, pencere kemerlerinde, kör kemerlerde ve kemerler arasındaki üçgen yüzeyleri kaplayan bezemelerde kullanılmıştır. Güney cephede üçgenler yelpaze motifleri, apsis cephelerinde ise bitki motifleriyle bezenmiştir. Belisırma Hermolaos Kilisesinde tuğla sadece pencere kemerlerinde uygulanmıştır.

C) Yapım Tekniği ve Malzeme:

Roma döneminden itibaren Anadolu mimarlığı taş konstrüksiyonlarla biçimlenmiştir. Bölgedeki kiliselerde genellikle yumuşak tuf ya da gözenekli ve sert trakit kullanılmıştır. Duvarlar Helenistik gelenekte olduğu gibi büyük parçalı ya da genellikle iki taş yüzey arasında harç dolguludur (sandık duvar). Romalılar tarafından antisismik özelliği ile oldukça iyi bilinen ikinci yöntem, Ermenistan'da da yoğun olarak uygulanmıştır. Sandık duvar, Kapadokya çevresindeki birçok bölgede, Lykaonia doğusunda, Karadağ Binbirkilise, Karacadağ'da, Kilikya ve İsaoria'da uygulanmıştır*.

* Kilikya ve İsaoria'da, daha hızlı üretilip uygulandığı için kaplama taşları daha küçüktür.

Resim 6.1 Viranşehir I.nolu Kilise, sandık duvar tekniği

Vitruvius'un "emplekton" olarak tanımladığı bu duvar örgü sisteminin kullanılma nedeni sadece geleneksel değil, aynı zamanda yöresel malzemenin de kaynaklanmaktadır. Tuğla için gerekli çamur Kızılırmak'da bulunmasına rağmen, kullanımı sadece süsleme amaçlı olmuştur.

Kapadokya'da sandık duvar tekniği Helenistik dönemden Selçuklu'ya kadar sürmüştür. Kaplama taşları arasında harç kullanımı sadece Karagedik Kilisesi ve Satı'da görülmektedir. Harcın az kullanılma nedeni Kapadokya'nın batı bölgesinde kirecin zor bulunmasına bağlı olabilir.

D) Koruma Sorunları:

Ekonomik ve sosyo-politik koşullardaki değişimler ve dünya ekolojisindeki hızlı bozulma birçok uluslararası topluluğu geçmişin tanıkları olan kültür varlıklarına sorumluluk adına önlemler almaya yöneltmiştir. Envanterlerin hazırlanması ve finansal kaynakların öngörülmesinin önemi kavranmıştır. Tıp biliminde olduğu gibi önleyici tedbirler her zaman için onarım çalışmalarına göre daha az masraflıdır. Sit ve anıtların korunma koşullarının durum analizi şarttır. Aynı zamanda bozulma sürecinin analizi de yapılmalıdır.

Bozulma nedenleri her yapıda farklı olmakla birlikte, birçok ortak faktör vardır. Kapadokya'da, VI-XI. yüzyıla ait Hıristiyan dini yapılarında görülen en önemli bozulma nedenleri doğal ve insana bağlıdır. Türkiye'deki arkeolojik mirasın özel durumu, bu anıtların bakımının belediyelere bırakılmış olmasıdır. "Geçmişin belleği, hafızası" olarak "tarihi anıt" kavramı yetki sahibi yerel yönetimlerde herhangi bir çağrışım yapmamakta, işlevi olmayan

bir yapıyı koruma gerekliliği görmemektedirler. Korunmuş kiliselerin birçoğu cami ya da ahıra çevrilmiş olanlardır. Yerleşim alanlarına uzak olanlar ise taş kaynağı olarak kullanılmıştır. Turizm sayesinde toplumun bu konuya dikkati çekilebilecekken, “kitle turizm”inin önemli bir bozulma faktörü haline geldiği görülmektedir. Nüfusun artmasıyla yerleşim alanlarının genişlemesi sonucu bozulmalarda çoğalmıştır. Son yıllarda, Kapadokya gittikçe genişleyen turistik bir alan haline gelmiş ve özellikle kaya oyma mekânlar otele ve el sanatları ya da halı satılan dükkânlara çevrilmiştir. Koruma planlarına rağmen, işgaller devam etmiştir. Gün geçtikçe artan turist sayısı da dolaylı ya da dolaysız etkilerle bozulmayı hızlandırmaktadır. Doğal çevrenin sınırları dikkate alınmaksızın kitle turizmi gelişmektedir.

Köylerde ise yapı taşları okul, cami ya da yeni konutların yapımında kullanılmıştır. Karadağ Binbirkilise’de, mevcut yerleşimde birçok yeniden kullanım görülebilir. Kaya oyma anıtlara göre kâgir kiliseler, yapı taşlarının kullanılması nedeniyle daha çok bozulmuştur.

Niğde yakınlarındaki Eski Andaval Kilisesi yapım tarihi olan V. yy.’dan, komşu yapısının inşa tarihi olan 1983’e kadar korunmuştur. Çalışmalar 1985’te durdurulmuş, sit alanı temizlenmiş ve kalıntılar 1988-89’da güçlendirilmiştir. Sivil toplum örgütleri harekete geçmiş ve kişisel girişimlerin yıkıcılığına son verilmiştir. Bir yandan da, 11.yy resimleriyle bezeli iç mekân hava koşulları nedeniyle yok olma tehlikesi altındadır (Ötüken, 1987:24). Duvar resimleri için en büyük tehlike taşa nüfuz ederek sıvanın kopmasına neden olan su sızıntıları ve fanatik Müslümanların aziz figürlerinin özellikle gözlerini ve yüzlerini oyarak zarar vermesidir.

Yüzyılın başından itibaren, Kayseri’nin güneyindeki altı adet erken dönem kilisesinden üçü yok olmuştur (Sivasa, 1923’te Tomarza, 1954’te Skupi). 1970’te küçük bir gölcük etrafında set yapmak için Persek’teki Buzluk Kilisesi yapı taşları kullanılmış ve günümüze sadece apsisi ulaşmıştır. Nevşehir’in güneyinde bulunan Soğanlı ve Tilköy Kiliseleri de benzer şekilde yok edilmiştir. Tomarza kilisesi 1920’lere kadar bütünüyle ayakta iken, kısa bir süre içinde tamamen yıkılmıştır. Subaşı’ndaki 40 Martirler kilisesi ise, 1950’lerden sonra bir okul inşaatı için tahrip edilmiştir; bugün yapının sadece kriptası mevcuttur.

Anıtları tehdit eden diğer bir faktör olarak “hazine avcıları” yapıların çökmesine neden olmakta ve korunması için önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Kızıl Kilise ve Anatepe Kilisesi’nde olduğu gibi, derin çukurlar çoğunlukla temellerin hizasında açılmakta ve kagirin strüktürel bütünlüğünü tehdit etmektedir.

Çizelge 6.1 Kapadokya'da VI-XI. yüzyıllar arasına tarihlenen kiliselerin durum analizi

	ULAŞIM DURUMU			BOZULMA NEDENİ			KORUNMUŞLUK DURUMU				KULLANIM DURUMU
	YERLEŞİM İÇERİSİNDE	TALI YOL	DAĞLIK ARAZI	DOĞA	İNSAN	İYİ DURUMDA	AZ BOZULMUŞ	ÇOK BOZULMUŞ	HARAP		
ANATEPE			X	X	XX			X			BOŞ
SATI			X	XX	X				X		BOŞ
SARIGÖL			X	XX	X				X		BOŞ
BAŞKÖY	X			X	XX			X			TAHİL DEPOSU
ANDAVAL	X			X	XX				X		BOŞ
PANAGİA			X	X	X				X		BOŞ
VİRANŞEHİR I			X	X	X				X		BOŞ
VİRANŞEHİR II			X	X	X		X				BOŞ
KIZIL		X		X	X		X				BOŞ
ÇANLI		X		X	X		X				BOŞ
ÇARDAKKÖY		X		X	XX			X			CAMI
PERSEK			X	X	XX				X		BOŞ
H.GEORGİOS		X		X	X		X				BOŞ
ÇUKURKENT	X			X	XX				X		KONUT
YAĞDEBAŞ			X	X	X				X		BOŞ
SÜT			X	X	X				X		BOŞ
H.HERMOLAOS			X	X	X			X			BOŞ
H.EUSTATHİOS	X			X	XX						BOŞ (cami)
KARACAÖREN			X	X	XX				X		BOŞ
	% 21	% 21	% 58	% 11	% 42	% 5,3	% 21	% 21	% 52,7		% 84,2 BOŞ

AZ BOZULMUŞ : Taşyıcı sistemi sağlam, örtü sistemini kısmen veya tamamen kaybetmiş kiliseler

ÇOK BOZULMUŞ : Taşyıcı ve örtü sistemi bütünlüğünü kaybetmiş kiliseler

HARAP : Taşyıcı ve örtü sistemi bütünüyle tahrip olmuş ve yapı elemanları dağılmış kiliseler

Diğer anıtlar, ulaşımı zor konumları nedeniyle hava koşullarına ya da depreme maruz kalmışlardır (Çanlı Kilise). Anadolu'da rüzgârın ve suyun erozyonu ile don etkisi oldukça şiddetlidir. Yarlar kısmen ya da tümüyle çökerek kiliseleri sürüklemektedir.

Aşındırıcı harekete karşı savaşmak oldukça zordur ancak yeni kaya oyma yerleşimlerin kazılması, yolların açılması ve geniş otopark alanlarının oluşturulmasıyla bu etki artmıştır. Koruyucu önlemler deneyimsel ve rastlantısaldır. Zemin altı sularına karşı yapılan drenaj ancak hidrografik su havuzlarının genel etüdü sonucu uygulanabilir.

Kapadokya'daki Hıristiyan dini yapılarının korunması çalışmalarında öncelikle doğru belgeleme ve planlama çalışmalarının yapılması gerekir. Bu araştırmada tez kapsamında incelenen yapılarla ilgili, mevcut birkaç adet kaynak dışında yeterli bilgi, belge bulunmadığı, mevcut çizim ve krokilerin günümüzdeki durumu yansıtmadığı ve nitelikli olmadıkları tespit edilmiştir. Koruma amaçlı yönetim planları ve stratejileri tasarlanmalı, uzun süreçli bakım ve onarım programları oluşturulmalıdır. Yapının sürekliliğini sağlamak için, özelliklerini ve durumunu belgeleme, istikrarını sağlama, güvenlik, koruma, kontrol, denetim ve izlemeyi kapsayan uzun süreçli bir yönetim planına ihtiyaç vardır. Belirtilen çalışmaları içeren alan yönetim planının hazırlanması gerekir. Dikkatlice tasarlanmış sit planlama ve yönetimi, uzun vadeli koruma sağlayarak, zarar veren etkenleri ortadan kaldırır ya da en aza indirger. Yapının durumunu kontrol etmek amaçlı periyodik alan ziyareti programları, rutin korumayı destekleyen ve bozulma durumunu tanımlayan, uzun süreçli sit koruma programlarında esastır. Düzenli insan varlığı ve sürekli bakım vandalları ve yağmacıları sitten uzak tutabilecek faktörlerdir ve oluşabilecek herhangi bir zarar ciddileşmeden önlem alınabilir. Ancak bu etkinlikler, uzun vadeli sorumluluk ve tecrübeli ekibe ihtiyaç duyacağından, maliyeti yüksek olup, uzun zaman alabilir.

Tez çalışmasında, Kapadokya dini mimarî mirasında önemli bir yere sahip olan kiliselerin, tarihsel geçmişleri, mimarî özellikleri ve bugünkü durumları ile değerlendirerek, günümüzde mevcut olanların daha fazla tahrip olmadan korunmaları konusunda çabaların artırılmasına katkıda bulunmak ve alınması gereken önlemlere dikkat çekmek amaçlanmıştır (Çizelge 6.2). Türkiye'nin coğrafi ve tarihi öneme sahip, günümüzde önemli bir turizm merkezi olan Kapadokya'nın sınırları içinde halen mevcut olan dini yapılar şüphesiz incelenmeye değer nitelikte ve zenginliktedir. Kapadokya bölgesi ve VI-XI. yüzyıllar ile sınırlandırılan bu çalışma kapsamında, arşiv belgeleri ve kaynaklardan ulaşılabilen özgün mimarî bilgilerin, gelecekte konu ile ilgili yapılacak diğer çalışmalarda, karşılaştırmalı değerlendirmelerde ve özellikle koruma uygulamalarında fayda sağlayarak yönlendirici olması umulmaktadır.

Çizelge 6.2 Kapadokya'da VI-XI. yüzyıllar arasındaki kiliselerin temel koruma ilkeleri önerisi

VI-XI. YÜZYILLAR ARASINA TARİHLENEN KAPADOKYA KİLİSELERİ TEMEL KORUMA İLKELERİ ÖNERİSİ		
İYİ DURUMDA VE AZ BOZULMUŞ KİLİSELER	ÇOK BOZULMUŞ KİLİSELER	HARAP DURUMDAKİ KİLİSELER
% 75 i tali yol üzerinde bulunmaktadır	% 50 si dağlık arazide %25 i yerleşim bölgesinde % 25 i tali yol güzergâhında yer almaktadır	% 72 si dağlık arazide bulunmaktadır
% 80'i boş ve kullanılmamaktadır	% 50 sinin işlevi değiştirilmiştir (cami, depo)	% 90'i boş ve kullanılmamaktadır
Uygun tekniklerle destek sistemleri ve konsolidasyon uygulanabilir	Uygun tekniklerle destek sistemleri ve konsolidasyon uygulanabilir	Harabe estetiği ile bırakılmalıdır
Örtü sistemi tamamlanabilir	"Koruyucu örtü"ler oluşturulabilir	"Yeniden gömme" yöntemi uygulanabilir "Koruyucu örtü"ler oluşturulabilir
KORUMA AMAÇLI ORTAK ÇALIŞMALAR		
<ul style="list-style-type: none"> Deneyimli bir ekibin kurulması Gerekli araştırma, belgeleme ve koruma amaçlı envanter çalışmaları Yeterli kaynak sağlanması durumunda yapı ve çevresinde arkeolojik kazılar Duvar resimlerinin bakım ve onarımı Koruma programlarının geliştirilmesi En az müdahale ve en uygun maliyetli bakım ve onarım çalışmaları programlanması Uzun ve kısa süreçli durum etütleri 		

KAYNAKLAR

- Ahrweiler, H., (1975), *L'idéologie Politique de l'Empire Byzantin*, Paris.
- Ainsworth W.F., (1842), *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaidea and Armenia, I-II*, John W.Parker, London,.
- Agnew, N., (2001), "Methodology, conservation criteria and performance evaluation for archaeological site shelters", *Conservation and Management of Archeological Sites*, 5:7-18.
- Akurgal, E., (1961a), *Die Kunst der Hethiter*, München.
- Akurgal, E., (1961b), *Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander*, Berlin.
- Akyürek, E., (2000), "MS IV.-XI. Yüzyıllar: Kapadokya'daki Bizans", *Kapadokya*, İstanbul, 227-395.
- Aldehuelo N., (2003), "Le monastère byzantin d'Erdemli, Mystérieuse Cappadoce", *Dossiers d'Archéologie* 283:72-79.
- Ashurst, J., Ashurst, N., (2005), *Practical Building Conservation*, Ashgate Publishing, Great Britain.
- Ashurst J., (2007), *Conservation of Ruins*, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Barker E., (1957), *Social and Political Thought in Byzantium*, Oxford.
- Beckmann, P., Bowles, R., (2004), *Structural Aspects of Building Conservation*, Elsevier, Great Britain.
- Beckwith J., (1970), *Early Christian and Byzantine Art*, Penguin Books, Great Britain.
- Beldiceanu-Steinherr I., (1982), "La Géographie historique de l'Anatolie centrale d'après les registres ottomans", *CRAI*, 443-503.
- Belfour F.C., (1836), *The Travels of Macarius, Patriarch of Antioch*, London.
- Berger A., (1995 (1996), "Survey in Viranşehir (Mokissos) - Viranşehir (Mokissos) Yüzey Araştırması", *AST* 13, (1996), II:109-126.
- Berger A., (1996 (1997), "Survey in Viranşehir (Mokissos) - Viranşehir (Mokissos) Yüzey Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 14, I :27-41.
- Berger A., (1997 (1998), "Survey in Viranşehir (Mokissos) - Viranşehir (Mokissos) Yüzey Araştırması", *AST* 15, I :219-237.
- Berger A., (1998), "Viranşehir (Mokissos). Eine byzantinische Stadt in Kappadokien", *İstanbul Mitteilungen*, 48:349-429.
- Berger A., (1999), "Kappadokia. II C. Spätantike und byzantinische Zeit, in: *Der Neue Pauly VI*", 264-265.
- Berger A., (2000), "Letzte Zuflucht. Eine frühbyzantinische Fluchtsiedlung in Kappadokien", *Antike Welt* 31:273-279.
- Berger A., Winfried H., (2000), "Eine byzantinische Berghütte in Kappadokien, in: Birgitt Borkopp/Thomas Steppan, *Lithostroton: Studien zur byzantinischen Kunst und Geschichte. Festschrift für Marcell Restle*", Stuttgart, 17-23.

- Bernardini L., (1992), "Les Donateurs des Eglises de Cappadoce", *Byzantion* 62: 118-140.
- Bidez, J., (1965), *La Vie de l'Empereur Julien*, Paris.
- Blanchard R., (1981), "Archéologie et Topographie sur Quatre Eglises Inédites de Cappadoce", *J Sav*, 351-395.
- Bon A., (1972) *Byzance, Archaeologia Mundi*, Nagel, Genève.
- Bréhier L., (1950), *La Civilisation Byzantine*, Paris.
- "Bizans Sanatı", (1995), *Türk Ansiklopedisi*, Maarif Basımevi, Ankara.
- Cabrol F., Leclercq H., (1907-53), *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, 15vol.
- Calder, W.M. (1928), *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, I.
- Chadwick H., (1967, 1978) *The Early Church*, Penguin.
- Choisy A., (1883), *L'art de Batir Chez Les Byzantins*, Paris.
- Coignet, J., Coignet, L., (2007), *Maçonnerie de Pierre*, Eyrolles, Paris.
- Cross F.L., ed. (1957), *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, London.
- Cuneo P., (1971), *Le Milieu Cappadocien: L'architecture, Arts de Cappadoce*, Les Editions Nagel, Genève, 85-112.
- Cuneo P., (1988), *Architettura Armena I-II*, Deluca Editore, Italia.
- Cutler A., Spieser J.M., (1996), *Byzance Médiévale 700-1204*, Gallimard, Italie.
- Dagron, G., (1974), *Naissance d'une Capitale. Constantinople et ses Institutions de 330 à 451*, Paris.
- Dalton O.M., (1911), *Byzantine Art and Archaeology*, Oxford.
- Davies E.C., (1946), *The Early Christian Church*, Barnes & Noble, New York.
- Davies J.G., (1952), *The Origin and Development of Early Christian Church Architecture*, SCM Press, London.
- De Beylié L., (1902), *L'habitation Byzantine*, Paris.
- Debord, P., (1982), *Aspects sociaux et économiques de la vie religieuse dans l'Anatolie gréco-romaine*, Leiden.
- Debord, P., (1999), *L'Asie Mineure au IVe siècle (412-323 AC). Pouvoirs et Jeux Politiques*, Bordeaux.
- Demus O., (1970), *Byzantine Art and the West*, New York.
- Diehl C., (1925-26), *Manuel d'Art Byzantin*, 2d ed., 2 vols., Paris.
- Donabedian P., Thierry J.M., (1987), *Les Arts Arméniens*, Citadelles&Mazenod, Paris.
- Ebersolt J., (1934), *Monuments d'Architecture Byzantine*, Les Editions d'Art et d'Histoire, Paris.

- Endoğru M., Kara D., (1998 (1999), "Aksaray Akhisar K y  anlı Kilise Kurtarma Kazısı", M ze Kurtarma Kazıları Semineri 8, 585-606.
- Eskioğlu, M., (1991), "Kaisareia'da Bulunan Bir Bizans Kilisesi", TAD 29:133-152.
- Eyice S., Türkiye'de Bizans Sanatı, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi.
- Eyice S., Karadağ (Binbirkilise) ve Karaman evresinde Arkeolojik İncelemeler, İ. . Yayınları, İstanbul.
- Eyice S., (1968), "La Ruine Byzantine Dite " ayak" pr s de Kırşehir en Anatolie Centrale", CA 18:137-155.
- Eyice S., (1973), Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul,.
- Fliche A., Martin V., (1942-48), The History of the Primitive Church, 4 vols., London.
- Frend W.H.C., (1991 (1965), The Early Church. From the Beginnings to 461, SCM Press.
- Gain, B., (1985), L'Eglise de Cappadoce au IVe siècle d'après la Correspondance de Basile de C sar e (330-379), OCA 225, Roma.
- Gain, B., (2001), Kaisareia, Reallexicon, col.992-1026.
- Gibbon, E., (1993 (1996), The Decline and Fall of the Roman Empire (1776-88), Penguin Classic and Library of America.
- Giovannini L., (1971), II. Territorio E Gli Insediamenti Rupestri, Arte Della Cappadocia, Cenevre.
- Giovannini L., ed. (1971), Arts de Cappadoce, Genf, Paris/München.
- Gough M., (1973), The Origins of Christian Art, Thames & Hudson, London, Geneva.
- Grabar A., (1956), Byzantine Architecture and Decoration, B.T. Batsford Ltd..
- Grabar A., (1963), Byzance, L'Art Byzantin du Moyen Age, Albin Michel, Paris.
- Gregoire H., (1909), "Rapport Sur un Voyage d'Exploration Dans le Pont et en Cappadoce", BCH 33:1-170.
- Haldon J., (2007), Bizans Tarihi Atlası, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Hamilton J.A., Hild F., (1956), Byzantine Architecture and Decoration, 2d ed., London.
- Harmenopoulos, K., (1971), Procheiron Nomon e Exabiblos, Athens.
- Hild F., (1977), Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien, Akademie Der Wissenschaften, Wien.
- Hild F., (1977), Das Byzantinische Strassensystem in Kappadokien, Veröffentlichungen der Kommission für die T B 2, Wien.
- Hild F., (1998), "Jerphanion und die Probleme der Historischen Geographie Kappadokiens. Neue Forschungen und Deren Ergebnisse", Mélanges de l'Ecole Française de Rome, Moyen Age 110: 941-951.

- Hild F., Restle M., (1981), *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, TIB 2, Kappadokien, Wien.
- Hill S., (1975), *The Early Christian Church at Tomarza, Cappadocia*, DOP 29: 149-164.
- Hill, S., *Early Byzantine Churches (Kilikia)*".
- Honigmann, E., (1970), *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Hussey J.M., (1937), *Church and Learning in the Byzantine Empire*, Oxford.
- Jerphanion G., (1912), "Les Eglises de Cappadoce", *Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 320-326.
- Jerphanion G., (1914), "Une Chapelle Cappadocienne du Xème siècle", *Revue de l'Art Chrétien* 57: 153-157.
- Jerphanion G., (1942), *Une Nouvelle Province de l'Art Byzantin, la Cappadoce*, Paris.
- Jokiletho, J., (2004), *A History of Architectural Conservation*, Elsevier, Great Britain.
- Jolivet-Levy C., Öztürk E., (1987), "Nouvelle Découverte en Cappadoce: Les Eglises de Yüksekli", *CA* 35:113-141 = 2002a, 168-219 (VI).
- Jolivet-Levy C., (1998), "La Cappadoce après Jerphanion. Les Monuments Byzantins des Xe-XIIIe siècles", *Mélanges de l'Ecole Française de Rome, Moyen Age* 110, , 899-930 = 2002a, 51-92 (II).
- Jolivet-Levy C., (2002), *Etudes Cappadociens / Studies in Byzantine Cappadocia*, Londra.
- Kazhdan A.P., ed. (1991), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford.
- Kitzinger E., *Byzantine Art in The Making*, Harvard University Press, Cambridge.
- Koch G., (1996), *Early Christian Art and Architecture: An Introduction*, SCM Press.
- Konyalı İ.H., (1967), *Abideleri ve Kitabeleri ile Karaman Tarihi*, İstanbul.
- Köroğlu G., (1997), "Kapadokya'da Çok Tanınmayan Bir Kaya Kilisesi: Hagios Basileos", *Arkeoloji ve Sanat* 79:28-32.
- Krautheimer R., (1986), *Early Christian and Byzantine Architecture*, Pelican History of Art Series, Yale University, London.
- Krautheimer R., (1939), "The Beginnings of Early Christian Architecture", *Review of Religions*, 127.
- Krinzinger, F. (ed), (2000), *A Roof for Ephesos: The Shelter for Terrace House 2*, Austrian Archaeological Institute, Vienna.
- Lafontaine D, J., (1959), "Note sur un voyage en Cappadoce(été 1959)", *Byzantion* 28:465-477.
- Lafontaine D, J., (1963), "Nouvelles notes Cappadociennes", *Byzantion* 33:121-183.
- Lassus J., (1967), *The Early Christian and Byzantine World*, London.

- Laurent V., (1968), "Note additionnelle. L'inscription de l'église Saint-Georges de Belisırma", REB 26, 367-371.
- Lebides A.M., (1899), *Hai en Monolithois Monai tes Kappadokias kai Lykaonias*, Konstantinopel.
- Leclercq H., (1907), *Manuel d'Archéologie Chrétienne*, Macon-Protat Frères, Paris.
- Lemerle, P., (1971), *Le Premier Humanisme Byzantin*, Paris.
- L'Orange H.P., (1965) *Art Forms and Civic Life in The Late Roman Empire*.
- Macdonald W., (1968), *Early Christian and Byzantine Architecture*, Studio Vista, London.
- MacMullen, R., (1998), *Christianisme et Paganisme du IVe au VIII siècle*, Paris.
- Mango C., (1976), *Byzantine Architecture*, Electa/Rizzoli, New York.
- Mango C., (1972), *Art of The Byzantine Empire 312-1453*, Englewood Cliffs, N.J.
- Mazenod J.L., (1981), *L'art de Byzance*, Lucien Mazenod Yay., Paris.
- Milburn R., (1988), *Early Christian Art and Architecture*, University of California Press, Berkeley.
- Millet G., (1916) *Recherches sur l'iconographie de l'évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles, d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont-Athos*. Paris.
- Mitchell, St., (1993), *Anatolia. Man and Gods in Asia Minor I, The Celts and the Impact of Roman Rule; II. The Rise of the Church*, Oxford.
- Neri U., (1971), "Les Communautés Cappadociennes: Les Chrétiens Des Premiers Siècles en Cappadoce, Arts de Cappadoce", *Les Editions Nagel*, s. 121-129, Genève.
- Nervi P.L., (1987), *Architettura Bizantina*, Electa, Italy.
- Orbaşlı, A., (2008), *Architectural Conservation*, Blackwell Pub., Oxford.
- Ostrogorsky G., (1956), *Histoire de l'Etat Byzantin*, trad. J. Gouillard, Paris.
- Ostrogorsky G., (1981), *Bizans Devleti Tarihi, Türk Tarih Kurumu*, Ankara.
- Ousterhout R., (1995 (1996), "The 1994 Survey at Akhisar-Çanlı Kilise", *AST 13, II:165-180*.
- Ousterhout R., (1996 (1997), "The 1995 Survey at Akhisar-Çanlı Kilise", *AST 14, I:435-452*.
- Ousterhout R., (1997), "Questioning the Archaeological Evidence: Cappadocian Monasticism, in: Margaret Mullett / Anthony Kirby (Hrsg.), *Work and Worship at the Theotokos Evergetis 1050-1200*", Belfast, 420-431.
- Ousterhout R., (1997), "Survey of the Byzantine Settlement at Çanlı Kilise in Cappadocia: Results of the 1995 and 1996 Seasons", *DOP 51:301-306*.
- Ousterhout R., (1997 (1998), "The 1996 Survey at Akhisar-Çanlı Kilise", *AST 15, I:45-57*.
- Ousterhout R., (1999), "The Acıözü Churches near Çeltik in Western Cappadocia", *CA 47:67-76*.

- Ousterhout R., (1998 (1999), "The 1997 Survey at Akhisar-Çanlı Kilise", *AST* 16, I:49-59.
- Ousterhout R., (1998), "The Holy Space: Architecture and The Liturgy", *Heaven On Earth Art and The Church in Byzantium*, Ed. Linda Safran, The Pennsylvania State University Press, Washington, 81-121.
- Ousterhout R., (2003), "L'Architecture Construite en Cappadoce Byzantine, in: *Mystérieuse Cappadoce*", *Dossiers d'Archéologie* 283:66-71.
- Ötüken Y., (1981), *Kapadokya Bölgesinde Bizans Mimarisi Araştırmaları*, H.Ü. Sosyal ve İdari Bilimler Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, yayınlanmamış doçentlik tezi, Ankara.
- Ötüken Y., (1983), "Kapadokya Bölgesi Çalışmaları", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, I. AST, İstanbul, 89-103.
- Ötüken Y., (1987), "L'Eglise Saint Mamas", *HistArch* 121:60-61.
- Painter, K., ed., (1994), "Churches Built in Ancient Times", Volume 16 of *Occasional Papers from The Society of Antiquaries of London*, London.
- Petropoulos S.D., Andreadis H., (1970), *La Vie Religieuse Dans La Région d'Akseray-Ghelveri*, CEAM, Athènes.
- Pekak M.S., (2001), "Die Kreuzförmige Kirche von Güzelöz (Mavrucan)", *IstMitt* 51:415-433.
- Peña I., (1996) *The Christian Art of Byzantine Syria*, Garnet Publishing, Spain.
- Planhol, X., (1981), "La Cappadoce: Formation et Transformations d'un concept Géographique", *Le Aree Omogenee Della Civiltà Rupestre nell'ambito dell'Impero Bizantino: La Cappadocia*, Congedo Editore, 25-38, Italy.
- Pollard, M., (1998), "The chemical nature of the burial environment", *Preserving Archeological Remains in Situ Conference*, Molas, 60-65.
- Porter A.K., (1909), *Medieval Architecture Its Origins and Developments*, The Baker and Taylor Company, New York,.
- Ramsay W.M., Bell G., (1909), *The Thousand and one Churches*, London,.
- Ramsay W.M., (1961) *Anadolu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Reinach, Th., (1890), *Mithridate Eupator*, Paris.
- Restle M., (1967), *Die Byzantinische Wandmalerei In Kleinasien I-III*, Recklinghausen.
- Restle M., (1978), *Studien zur Frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, Wien.
- Restle M., (1982), "Les Eglises Construites Dans l'Architecture Médiévale", *HistArch*, Les Dossiers 63:32-37.
- Rhee, C.H., (2004), *The Law's Delay: Essays on Undue Delay in Civil Litigation*, Intersentia Pub.,
- Robert, L., (1963), *Noms Indigènes Dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, Paris.
- Rodley L., (1994), *Byzantine Art and Architecture an Introduction*, Cambridge University Press, New York.

- Rodley L., (1985) *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*, Cambridge University Press, New York.
- Rott H., (1908), *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien Kappadokien und Lykien*, Leipzig.
- Rouillard, D., (2006), *Architectures Contemporaines et Monuments Historiques*, Le Moniteur, Paris.
- Runciman S., (1962) *Byzantine Civilization*, New York.
- Runciman S., (1975,1981) *Byzantine Style and Civilization*.
- Schweinfurth P., (1943) *Die Byzantinische Form, ihr Wesen ihre Wirkung*, Berlin.
- Sevin, M., (2000), "Tarihsel Coğrafya", *Kapadokya*, İstanbul, 46-61.
- Sönmez N., *Kilise Mimarisi ile İlgili Bazı Notlar, Ders Notları*.
- Söylemezoğlu H.K., (1950), *Altıncı Yüzyıl Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul.
- Sözen M., (2000), *Kapadokya*, İstanbul.
- Sözen M., Tanyeli U., (2007), *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi*, İstanbul.
- Sullivan, R.D., (1980), *The Dynasty of Cappadocia*, ANRW, II, 7, 2:1125-1168.
- Strzygowski J., (1903) *Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte, Kirchengruppen*, Leipzig.
- Talbot, A.M., (1999), "Bizans Manastır Sistemine Giriş", *Cogito*, 17:161-176.
- Talbot Rice D., (1959), *The Art of Byzantium*, London.
- Talbot Rice D., (1959), *Art Byzantin*, Elsevier, Bruxelles.
- Talbot Rice D., (1963), *Art of the Byzantine Era*, Thames and Hudson, London.
- Talbot Rice T., *Bizans'ta Günlük Yaşam, Özne Yayıncılık*, İstanbul.
- Tekçam T., (2007), *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Temple R., der. (1990) *Early Christian and Byzantine Art*, Element.
- Teteriatnikov N.B., (1998), "A Group of Early Churches in Cappadocia: Evidence for Dating", *Vizantijskij Vremennik* 55 (80), 2:232-237.
- Thierry N., (1963), *Nouvelles Eglises Rupestres de Cappadoce Région de Hasan Dağı*, Paris.
- Thierry N., (1969), *Monuments Inédits des Régions de Göreme et Mavruca. Notion de Centres Ruraux et Monastiques en Cappadoce Rupestre*, Paris, Sorbonne.
- Thierry N., (1969), "Quelques Monuments Inédits ou Mal Connus de Cappadoce, centres de Maçan, Çavuşin et Mavruca", *l'Information d'Histoire de l'Art* 14:7-17.
- Thierry N., (1975), "L'Art Monumental Byzantin en Asie Mineure du XIVe siècle au XVe", *DOP* 29:75-111 = 1977a, VII.
- Thierry N., (1975), "Etudes Cappadociennes. Région du Hasan Dağı. Compléments pour 1974", *CA* 24:183-189 = 1977a, XIII.

- Thierry N., (1982), "Les Pères de l'Eglise de Cappadoce", *HistArch* 63, France.
- Thierry N., (1982), "La Cappadoce Depuis l'Antiquité", *HistArch* 63, France.
- Thierry N., (1989), "Erdemli. Une vallée monastique en Cappadoce: étude préliminaire", *Zograf* 20:5-21.
- Thierry N., (1990), "L'Eglise Paléochrétienne de Hanköy, Monument Inédit de Cappadoce, Monuments et Mémoires", *Fondation E. Piot* 71:43-82.
- Thierry N., (1995), "De la Datation des Eglises de Cappadoce", *BZ* 88:419-455.
- Thierry N., (1998), "La Cappadoce de l'Antiquité au Moyen Age, Mélanges de l'Ecole Française de Rome", *Moyen Age* 110:867-897.
- Thierry N., (2002), *La Cappadoce de l'Antiquité au Moyen Age*, Paris.
- Thierry N., (oct.1966-Janv.1967), "Voyage archéologique en Cappadoce de la fin de l'Iconoclasme a l'invasion Turque (843-1082)", *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1-27.
- Thierry N., (1984), *Kapadokya ile İlgili Konferans Notları*, İstanbul.
- Thierry N., (1964), "Haçlı Kilise, l'Eglise à la Croix en Cappadoce", *JSav*, 241-254.
- Ünsal B., (2001), *Mimari Tarihi II*, YTÜ Yay., İstanbul.
- Van Der Meer F., Mohrmann C., (1958) *Atlas of the Early Christian World*, London.
- Vasiliev A.A., (1952), *History of the Byzantine Empire*, Madison.
- Vryonis, S., (1971), *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, Berkeley, Los Angeles, London.
- Wessel K., Restle M., (1963), *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst*, Stuttgart.
- Wulff O., (1914), *Altchristliche und Byzantinische Kunst*, Berlin.
- Wallace S., (1991), *Byzantine Cappadocia: the Planning and Function of its Ecclesiastical Structures*, Canberra.
- Wessel K., Restle M., (1963), *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, Stuttgart.
- Will, E., (1992), *Les Palmyréniens. La Venise des Sables*, Paris.
- Woolfit, C., (2007), "Preventive conservation of ruins: reconstruction, reburial and enclosure", *Conservation of Ruins*, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Wulff O., (1918) *Altchristliche und Byzantinische Kunst*, 2. vols., Berlin.

EKLER

- Ek 1 Terimler
- Ek 2 Kızıl Kilise Zemininde ve Çevresinde Araştırma/Sondaj Kazıları-2008
(Prof. İsmet Ağaryılmaz)

Ek 1 Terimler

Açık Yunan Haçı Plan Tipi: Eşit kollu bir haç biçiminde plan tipi. Haçın kolları tonoz ya da çatı örtülüdür. Kesişme alanında ise genellikle bir kubbe yer alır.

Apsis / Apsis: Kiliselerde nefin ucunda yer alan ve camilerdeki mihrabın karşılığı olan; çoğunlukla beden duvarından çıkıntılı, yarım daire veya yarım çokgen Resimli mekân.

Apsidiyol: Ana apsisin iki yanında bulunan küçük, ikincil apsis.

Arkad: Ayak ya da sütunlar tarafından taşınan kemer sırası ile sağır bir duvar arasında kalan üzeri tonoz, kubbe ya da çatı ile örtülü önü açık geçit.

Ayazma: Ortodokslarcakutsal sayılan su kaynağı ve onun üzerinde yaptırılan küçük yapı.

Bazilika: Uzunlamasına gelişmiş mekân düzenine sahip, sütun dizilerince taşınan bir yapı türü. İlk bazilikalar Romalılar tarafından din dışı-kamusal işlevlere hizmet eden yapılardır. Paralel sütun sıraları ile uzunlamasına neflere ayrılmıştır. Ahşap çatılı yapılardır.

Bema: 1. Erken Hıristiyan kiliselerinde ruhban sınıfı için ayrılmış yüksekçe bölüm. 2. Bizans kiliselerinde sunağı içeren, kilisenin en kutsal bölümü.

Fresk: Islak sıva üzerine toprak boyalarla yapılan duvar resmi.

Haçvari Plan: Bizans mimarlığında dört kolu tonozla, bunların kesişme noktası ise, kubbeyle örtülü haç biçiminde plan düzenine sahip kilise plan tipi. Orta Bizans döneminde yaygınlaşmış ve kullanımı geç dönemlere kadar sürmüştür.

Hagiyografi: Yunanca "hagios" (aziz) ve "grafein" (yazmak) sözcüklerinden oluşan hagiyografi, Hıristiyan azizlerinin yaşam öykülerini yazmak anlamına gelir.

Harabe: Eski yapı yıkıntısı.

İkonoklazma: "İkon kırıcılık" anlamında Yunanca sözlük. Bizans tarihinin her tür dinsel tasvirin kaldırılması için girişilen çatışmalarla geçen dönemi (8.yy).

Kapalı Yunan Haçı Plan Tipi: Bizans mimarlığında kullanılan bir kilise planı tipi. Merkezi bir kubbeli mekâna dört yünde açılan tonozla örtülü dört kolla köşelere yerleştirilmiş dört tane kubbeli ya da tonozla örtülü mekândan oluşur.

Kathedra: Erken Hıristiyanlık döneminde synthrononun orta eksenini üzerindeki kısmı.

Kripta: Eski Roma'da Hıristiyanların gizlice tapınmak için kullandıkları yeraltı kilisesi. Daha sonraki dönemlerde anlamı değişerek kilisenin bodrum katına verilen ad haline dönüşmüştür. Burasına tapınma işlevine hizmet edebileceği gibi, sadece mezarların yer aldığı bir mekan da olabilir.

Martyrion: Azizlerin buldukları ya da din uğruna şehit oldukları şehit oldukları yerde, olayın anısına yapılmış mezar yapısı ya da kutsal yer. Çoğunlukla dairesel ya da çokgen bir plana sahiptir.

Naos: Kiliselerde neflerden oluşan tapınma mekânı.

Narteks: Bizans kiliselerinde naosa girilmeden önce gelen, sütunlarla ya da duvarla esas mekândan ayrılmış giriş bölümü. Erken Hıristiyanlık kiliselerinde revak şeklinde, Bizans kiliselerinde ise genel olarak kilisenin batı tarafında, ana eksene dik olarak ve dışa kapı ile açılan bir mekan olarak yapılmıştır.

Nef: Bazilika ve kiliselerde apsise dik, birbirinden sütun veya ayaklar ile ayrılan, uzunlamasına alanların her biri.

Parekklesion: Bizans mimarisinde bir kiliseye bitişik veya ayrı olarak inşa edilen şapel.

Pastophorion hücreleri: Apsisin iki yanında bulunan ve dini eşyaları koymak için kullanılan odalar. Bunlardan kuzeydekine **prothesis**, güneydekine **diakonikon** denir. Diakonikonda, kutsal kaplar ve giysiler gibi dinsel tören eşyası saklanmaktaydı. Prothesiste ise kutsal şarap ve kutsal ekmek korunurdu.

Portiko: Küçük sütunlarla taşınan giriş sundurması.

Rölik: Hıristiyanlıkta Hz. İsa, aziz ve azizelerle ilişkili ya da onlardan artakalan kutsal eşya veya parçalar.

Satrap: Pers imparatorluğunda belli bir bölgenin yönetiminden sorumlu yönetici-vali.

Sepetkulpu Kemer: İki küçük ve bir büyük daire yayından oluşan yarım elipsi andırır şekildeki üç merkezli kemer.

Stel: Antik çağda, yekpare taştan yapılmış, mezar taşı, adak, resmi yazıt ya da sınır taşı.

Strategos: *Thema*'ların başında, bölgelerinde en yüksek askeri ve sivil kudretleri uygulayan askerler.

Sütunçe: Küçük sütun.

Synthronon: Bizans ve Doğu Hıristiyan kiliselerinde din görevlilerinin oturması için yapılmış sıralar.

Şapel: 1. Tüm cemaatin kullanımına açık olmayan, özel ve küçük kilise. 2. Kiliselerin yan neflerinde bulunan hücrelerdeki tapınma köşeleri. 3. Büyük kiliselerin içinde bir azizin adına ayrılan ibadet yerleri.

Thema: Kolordu manasına gelmekte olup, sonradan askeri bölgelere ad olarak kullanılmıştır.

Tribelon: Bizans kiliselerinde exonarteksi naosa birleştiren ve yan yana üç açıklıktan oluşan kapı dizisi.

Trikonk: Üç tane yarım daire planlı, yarımkubbe örtülü mekanın bir merkezi ana mekana eklemelendirilmesiyle oluşmuş yapı tipi.

Ek 2 Kızıl Kilise Zemininde ve Çevresinde Araştırma/Sondaj Kazıları-2008

KONU:

Aksaray İli, Güzelyurt İlçesi, Sivrihisar Köyü sınırları içinde bulunan KIZIL KİLİSE'nin restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanmasına esas olması nedeniyle, kilise mekanı zemininde ve yakın çevresinde bulunan, özgün yapıya ait mimari elemanların ve yapı malzemelerinin belgelenmesi ve geçen zaman içinde yapı zemininde oluşan her türlü dış etkenli sorunların yarattığı tahribatın saptanabilmesi için Aksaray Müzesi uzmanları ile birlikte yapılan sondaj çalışmalarını içeren rapordur.

KİLİSENİN KONUMU:

Aksaray ili, Güzelyurt ilçesi, Sivrihisar köyünde, mülkiyeti hazineye ait L32-b-24-c pafta, 207 parselde bulunan tescilli Kızıl Kilise, Aksaray'dan 51 km. Güzelyurt ilçesinden 6 km. ve Sivrihisar köyünden 1km. uzaklıkta ve çevresi dağlarla çevrili 1700 m. rakımlı bir ova içindedir. M.S. 6. yüzyılın ortalarında yapıldığı belgelenen Kızıl Kilise bu alanda tek başına görkemli bir anıt gibi yaklaşık 1500 yıldır ayakta durabilmektedir.

İLGİ:

Kızıl Kilise ile ilgili olarak (araştırma, projelendirme ve sondaj gibi) yapılacak her türlü çalışma T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu hükümlerine uygun yapılmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak 10.03.2004 gün ve 0053686 sayılı kararı ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünden alınan yetki belgesi ile 31.08.2006 gün ve 1165 sayılı kararıyla Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararı ile onaylanan rölöve ve belirtilen koşullar doğrultusunda çalışmalarımızı sürdürmekteyiz.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün bana verdiği yetki ve sorumluluk bilinci ile Aksaray Valiliği İl Özel İdaresi mülkiyetinde olan "Kızıl Kilise" ile ilgili olarak hazırlanan rölöveler ve rapor Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunca 31.08.2006 tarih ve 1165 sayılı kararı ile olumlu bulundu ve onaylandı. Bölge Kurulu kararında özetle; "Rölöve ve raporun onaylanmasına, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanabilmesi için kilise içinde ve çevresinde Müze Müdürlüğü uzmanları denetiminde kazı yapılmasının uygun olduğu, kilisenin koruma alanının yeniden tespit edilebilmesi amacıyla ilgili Müze uzmanlarınca gerekli araştırmaların yapılarak kurulumuza iletilmesine karar verildi." denilmektedir.

Konya Bölge kurulunun 18.6.2007 gün ve 1730 sayılı kararında “Aksaray İli, Güzelyurt İlçesi, Sivrihisar Köyü sınırları içerisinde bulunan Kızıl Kilise'nin etrafının sit alanı ilan edilmesi isteminin ilgili Müze Müdürlüğü uzmanları tarafından söz konusu alana ilişkin sondaj kazısı yapılarak hazırlanan raporun kurulumuza iletilmesinden sonra değerlendirilmesine karar verildi” denilmektedir.

Konya Bölge Kurulunun 26.11.2007 gün ve 2007 sayılı kararı gereği ilgili müze müdürlüğü uzmanlarınca yapılan sondaj kazısına ilişkin rapor ve diğer belgeler ilgili bütün kamu kurumlarına iletili. İlgili kamu kurumlarının görüşleri incelendi ve yapılan görüşmeler sonunda; Konya Bölge Kurulu, “Aksaray ili, Güzelyurt ilçesi, Sivrihisar köyü sınırları içerisinde taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli Kızıl kilise çevresinin 3386 ve 5226 sayılı yasa ile değişik 2863 sayılı yasada belirtilen özellikleri taşıması nedeniyle III. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmesine, sit sınırlarının ekli 1/5000 ölçekli haritada işaretlendiği şekilde belirlenmesine, bu alanda Yüksek Kurul'un 05.11.1999 gün ve 658 sayılı ilke kararının geçerli olduğuna karar verildi” denilmektedir.

Konya Bölge Kurulu tarafından 31.08.2006 gün ve 1165 sayılı kararı doğrultusunda Kızıl Kilise ile olarak hazırlanan rölöve ve rölöve raporu onaylandı. Kurul kararında ifade edildiği gibi restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanabilmesi için kilise içinde ve çevresinde Aksaray Müze Müdürlüğü uzmanları denetiminde kilisenin içinde ve çevresinde üç ayrı tarihte araştırma ve sondaj kazısı yapılmıştır. Bu kazıları kısaca özetleyecek olursak:

1. 08-16 Ağustos 2007 Tarihleri Arasında Yapılan Kazı Çalışmaları

Kilise'nin içinde ve narteks bölümünde müze uzmanları denetiminde restorasyon ekibi elemanları ile zeminde araştırma ve sondaj kazıları yapılmıştır. Aynı tarihlerde Aksaray Müze Müdürü Yücel Kiper ve müze uzmanları tarafından kilisenin kuzey batısında bulunan taşlık alandaki üç açmada 6 gün süresince sondaj kazıları yapılmıştır. Aynı tarihlerde müze elemanları tarafından kilise etrafında bulunan antik dönem köy yerleşmesinde sondaj çalışmaları üç ayrı alanda yapılmıştır. Şapelde ve diğer açmalarda elde edilen bulgulara göre yerleşmenin Geç Roma – Erken Bizans döneminden itibaren başlamış olduğu müze uzmanlarınca ifade edilmektedir. Bu yerleşmenin Kızıl Kilisenin çevresinde yer alması, kilisenin önemini daha da arttırmıştır.

04-16 Temmuz 2008 Tarihleri Arasında Yapılan Kazı Çalışmaları

Aksaray Müze müdürü arkeolog Yücel Kiper denetiminde, Prof. İsmet Ağaryılmaz, sanat tarihçisi Bizans uzmanı Gülgün Köroğlu, Arş. Gör. Y.Mimar Banu Çelebioğlu'nun katıldığı kazı ekibi ile Kızıl Kilise'nin iç zemini ile çevresinde sondaj çalışmaları yapılmıştır. 13 işçi ile sürdürülen sondaj kazıları 10 iş günü sürmüştür.

04.07.2008 Cuma günü kazı ekibi ile narteksin batısında ve kuzeyinde yığın halinde bulunan, yapıya ait olmayan taşların temizlenmesiyle çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışma 10.08.2007 tarihinde narteksin zemininin bir bölümünde yapılan zemin kazılarının devamı niteliğindedir. Bu çalışmada narteksin zemininde sondaj kazıları güvenlik açısından kısmi olarak yapılmıştır. Yapılan kazılarda zeminin daha önce definciler tarafından kaçak olarak kazıldığı, taşların yerinden oynatıldığı ve toprakla karışık olduğu saptanmıştır. Ancak nartekte yapılan kısmi kazılar restorasyon ve restitüsyon projeleri için yeterli olmamıştır. Bu nedenle kazıların devamına karar verilmiştir (Resim 1).

Resim 1. Narteks kazısı esnasında ortaya çıkarılan yapı taşları

05.07.2008 Cumartesi günü yine narteksin batısındaki yapıya ait olmayan taşların yapı yerinden uzaklaştırılmasına devam edilmiş ve tarlanın bugünkü kotuna inilmiştir. Bundan sonra devam eden zemin çalışmalarında kazma ve kürek kullanarak 30 cm.lik katmanlar halinde çalışmalara devam edilmiştir. – 0,60 cm. kotundan sonra toprakla karışık olarak narteks döşemesine ait olduğu tahmin edilen döşeme taşları ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapıya ait taşlar ayrılarak yapı içinde düzenli biçimde korumaya alınmıştır (Resim 2, 3, 4, 5, 6).

Resim 2. Narteks kazısı esnasında ortaya çıkarılan moloz taşın istiflenmesi

Resim 3. Narteks çevresinin kazılması

Resim 4. Narteks çevresinin kazılması

Resim 5. Narteks çevresinin kazılması

Resim 6. Narteks kazısı esnasında ortaya çıkarılan yapı taşları

06.07.2008 Pazar günü çalışma ekibimizden Bizans uzmanı Doç. Dr. Gülgün Köroğlu ile Arş. Gör. Rest. Mimar Banu Çelebioğlu da kazıya katıldı. Dört işçi narteksin batısında kazı çalışmalarını sürdürürken üç işçi de kuzey haç kolunda zemin araştırma kazısı çalışmalarına başlamıştır. Narteksin batısında yapılan kazılarda - 1.82 m. kotuna gelindiğinde yoğun şekilde nartekse ait değişik ebatlarda döşeme taşları atık toprak içinde çıkmıştır.

Resim 7. Narteks ve çevresinin kazılması

Resim 8. Narteks zemin kazısında ortaya çıkarılan yapı taşları

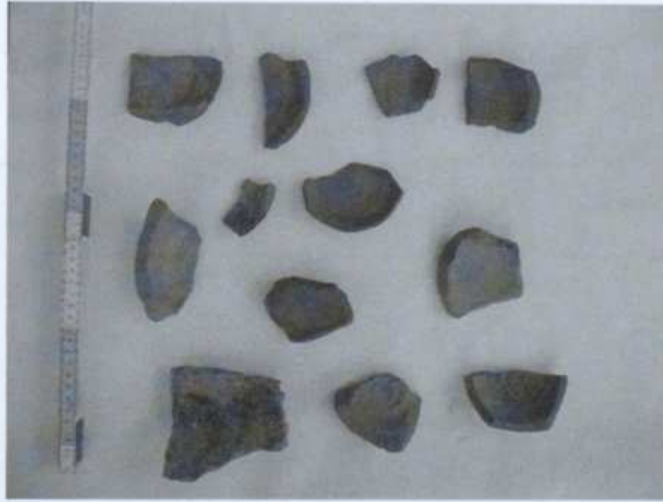
Resim 9. Narteks zemin kazısında ortaya çıkarılan yapı taşları

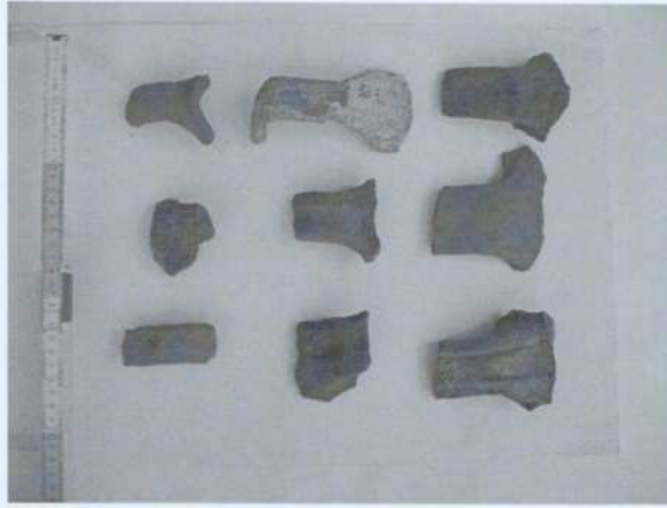
Ayrıca erken Bizans dönemine tarihlenen yerleşmede günlük ihtiyaçlarda kullanılan mutfak kaplarına benzer seramik buluntular narteksin batı bölümünde çıkmaya başlamıştır. İlk olarak kuzey haç kolunun zemininde yapıya ait olmayan taşlar temizlenmiş, yapıya ait olan mimari elemanlar da iç mekânda korunmuştur. Yapı zemini orijinal döşemedan yaklaşık 25 cm. inilerek düzeltilmiştir. Ancak kilisenin zeminini oluşturan büyük ebatlı andezit taşların birçoğu yok olmuştur.

Resim 10. Kazı sırasında ortaya çıkan pişmiş toprak buluntular

Resim 11. Kazı sırasında ortaya çıkan pişmiş toprak buluntular

Resim 12. Kazı sırasında ortaya çıkan pişmiş toprak buluntular

07.07.2008 Pazartesi günü üç işçiyle narteks batısındaki kazılara devam edilmiş ve (-147) kotuna inilmiştir. Kilisenin narteks bölümünde yapılan sondaj kazılarında açığa çıkan (-1.47 m.) kotundaki temel duvarının güneye doğru yapılan kazıda, narteks temelinin batı haç kolunun güney duvarının dış hizasına kadar devam ettiği ve bu duvara dayandığı görülmüştür. Narteksin içinde (-1.82 m.) kotuna kadar yapılan kazılarda, resimlerde görüldüğü gibi ortaya çıkan büyük boyutlu, işlemeli mezar taşları ile diğer taşlar düzeltilen toprağın üzerine düzenli bir şekilde yatırılmıştır (Resim 13, 14, 15, 16). Narteksin batısında (-1.47 m.) kotunda çıkan taşların bir bölümü yerinde korunmuş, bir bölümü de düzeltilen zeminin üzerine düzenli bir şekilde yatırılmıştır.

Resim 13. Narteks kazısı esnasında ortaya çıkarılan yapı taşları

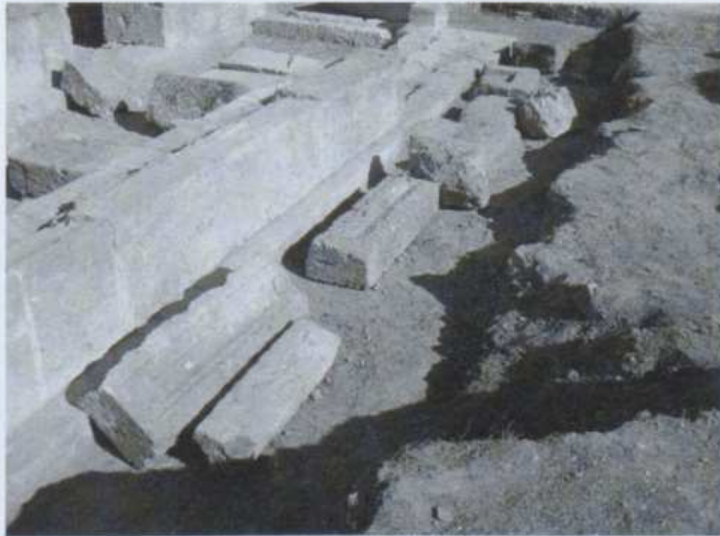

Resim 14. Kazı sonrası narteksin güneybatı köşesi

Resim 15. Nartesk batı duvarı

Resim 16. Narteks batı duvarı ve kazı esnasında ortaya çıkarılan yapı taşları

Narteksin kuzey duvarı arkasında (-1.82 m.) kotuna göre yapılan sondaj kazılarında narteksin ve kilisenin duvarının yaklaşık bir metre kadar olduğu, kuzey haç kolunun kuzey duvarının bitiminde (-1.82 m.) kotuna kadar yapılan sondaj kazısında ortaya çıkan kiliseye ait profilli taştan anlaşılmaktadır. Kilisenin kuzey duvarının yağmurla akan toprak tarafından olduğu açıkça görülmektedir.

Resim 17. Kuzey haç kolu kuzeydoğu köşesi

Resim 18. Kuzey haç kolu kuzeydoğu köşesi

08.07.2008 Salı günü 12 işçi çalıştırılmıştır. Kazı çalışmaları, narteksin güney bölümünde ve *parekklesion*'da olmak üzere iki alanda yapılmıştır. Narteksin güney bölümünde ortaya çıkan temelde kullanılan taşların bir bölümü kuzey bölümünde de olduğu gibi sütun tabanı olabilecek profilli taşlardır.

Resim 19. Narteks kazısı esnasında ortaya çıkarılan yapı taşı

Ayrıca bu taşlardan üç adeti kilisenin güney bölümünde ayazmanın çevresinde bulunmuştur. Bu durum ise nartekse değişik zamanlarda müdahale edildiğini göstermektedir. Ayrıca narteksin içinde ve dışında ortaya çıkan büyük boyutlu taşların da temelle ilişkilerinin kurulması olanaklı görülmemektedir. Narteksin güney temel duvarını oluşturan temel taşlarının üzerinde kireç harcı kalıntısı vardır. Temelin hemen yanında bulunan ve boyutları uygun olan 235x66x52 cm. ölçülerindeki taşın buradan çıkartıldığı tahmin edilmektedir.

Resim 20. Narteks güney duvarı ve kazı esnasında ortaya çıkarılan yapı taşları

Nartekse batı yönünden, batı haç koluna açılan kapı ile aynı aksta bulunan açıklıktan girilmektedir.

Resim 21. Narteks

Narteksin iç ve dış zemin taşlarının büyük bir bölümü toprakla karışık durumda bulunmuştur. Kare ve dikdörtgen biçiminde değişik ölçülerde olan bu taşlar, Gelveri taşı diye bilinen kum taşı niteliğindedir. Taşların büyük bir bölümü bulunmuş ve kilisenin içine düzenli bir şekilde bir vaziyette konulmuştur.

Resim 22. Narteks

Resim 17. Batı haç kolu ve parekklesion'u ayıran arkad ve yapı taşları

Resim 18. Batı haç kolu ve parekklesion'u ayıran arkad ve yapı taşları

Resim 19. Batı haç kolu kapısı

Temelden yaklaşık 25 cm. inilen narteksin zemininde kazılara, güvenlik sorunları dikkate alınarak restorasyon çalışmaları sırasında devam edilecektir. *Parekklesion*'da orijinal (-1.57 m.) zemin kotundan 25 cm. derinliğinde zemin düzeltilmesi yapılmıştır.

Narteks bölümünde çıkan taşların bir bölümü de burada korumaya alınmıştır. Bu mekanda da daha kapsamlı sondaj kazıları, restorasyon çalışmaları sırasında yapılacaktır.

Resim 206. Batı haç kolu ve *parekklesion*'u ayıran arkad ve yapı taşları

09.07.2008 Çarşamba günü kazı çalışmaları, narteksin çevresinde, batı haç kolu ve güney haç kolu zemininde yapılmıştır. Narteks bölümünün batısında ve güneyinde yapılan kazı çalışmalarında, (-1.57 m.) toprak kotundan (-1.82 m.) kotuna inilmiş, zemin düzeltilmiş, meydana çıkan büyük taşlar zeminde korunmuştur. Batı haç kolu ve güney haç kolu zemininde yapılan kazılarda da zemin temel kotundan yaklaşık 25 cm kadar temizlenmiş, yapıya ait mimari elemanlar korunmuş ve yapıya ait olmayan taşlar yapı dışına çıkartılmıştır.

Resim 21. Batı haç kolu ve parekklesion'u ayıran arkad ve yapı taşları

10.07.2008 Perşembe günü Naos ve Apsis bölümünde temel kotundan yaklaşık 20 cm. kazılarak toprak düzeltilmiştir. Bu alanda da yapıya ait mimari elemanlar uygun bir şekilde yapı zemininde korunmuş, yapıya ait olmayan taşlar yapıdan uzaklaştırılmıştır. Narteksten çıkan zemin taşlarının büyük bir bölümü Naos'a düzenli bir biçimde yerleştirilmiştir. Apsis bölümünde de detaylı sondaj kazıları, güvenlik açısından restorasyon çalışmaları sırasında yapılacaktır.

Resim 22. Apsis

Resim 23. Apsis ve güney haç kolu köşesindeki paye

11.07.2008 Cuma günü narteksin kuzey duvarının çevresinde kazılara devam edildi. Narteksin batısı, temizlenen taşlardan sonra tarla kotunda iki kademeli olarak kazıldı. Narteksin kuzey duvarının batı ucunda (-1.82 m.) kotunda 13 yy.'a ait olduğu sanılan çocuk mezarı çıkmıştır. İncelenmesi için kemikler korumaya alınmıştır.

Resim 30. Narteks batı ve kuzey duvarları

Resim 31.

12.07.2008 Cumartesi günü daha önce ağıl olarak kullanılan Kızıl Kilise'nin zemin pencerelerine kuru olarak örülen ve yapıya ait olmayan moloz taşlar kaldırılmıştır. Bu taşlar çevrede bulunan kuru taş duvarların üzerine uygun bir biçimde konulmuştur.

Resim 32. Batı haç kolu güney duvarı

Resim 33.Moloz taşlar kaldırıldıktan sonra batı haç kolu güney duvarı pencereleri

Resim 34. Batı haç kolu penceresi

Resim 35. Batı haç kolu penceresi

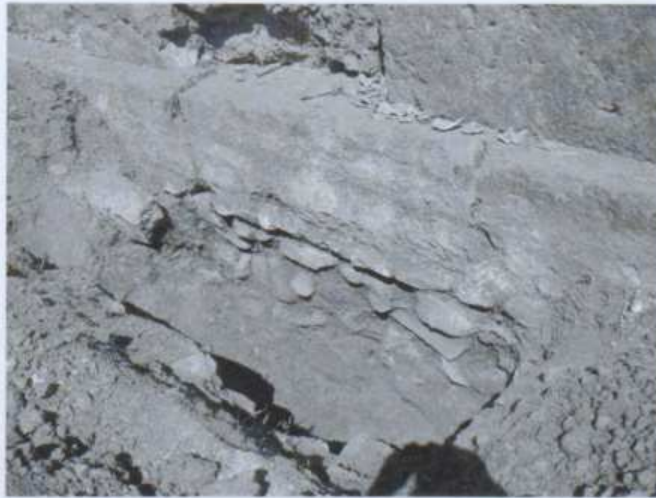

13.07.2008 Pazar günü kilisenin iç mekan zemininde ve çevresinde düzeltmeler ve düzenlemeler yapılmış ve yeni bilgiler, çizimler ve fotoğraflarla belgelenmiştir.

01-05 Ağustos 2008 Tarihleri Arasında Yapılan Kazı Çalışmaları

Konya Bölge Kurulu'nun görüşleri doğrultusunda Kızıl Kilise'nin çevresinde ve antik yerleşim alanında, Aksaray Müze Müdürü Arkeolog Yücel Kiper, Müze Uzmanı Arkeolog Fahri Ayçın denetiminde, Prof. İsmet Ağaryılmaz, sanat tarihçisi Gülgün Köroğlu ile sanat tarihi bölümü son sınıf öğrencilerinden Işıl Çelik ile Ali Çelik'in katıldığı kazı ekibi ile araştırma ve sondaj çalışmaları yapılmıştır. Bu kazıda 6 işçi 5 iş günü çalıştırılmıştır.

01-02.09.2008 Pazartesi ve Salı günü, Müze müdürü Yücel Kiper ve müze uzmanı Fahri Ayçın'ın denetiminde Kızıl Kilise'de, şapelde ve antik dönem köy yerleşmesi olmak üzere üç ayrı alanda sondaj kazısına başlanmıştır. Her üç kazıya da Doç. Dr. Gülgün Köroğlu katılmıştır. Kızıl Kilisede yapılan sondaj kazısı güney haç kolunun dışında, duvara bitişik, genişliği yaklaşık 100 cm ve boyu 200 cm olan, temel derinliği kadar kazılmıştır. Yapının temel derinliği 140 cm olarak saptanmıştır. (resim ve çizim). 100 cm kalınlığında sandık duvar olan kilisenin duvarları 118 cm genişliğindeki temel üzerine oturmaktadır. Kilisenin toprak tabanı düzeltildikten sonra (140 x 118 cm. ölçülerinde) temel çukurları açılmıştır. Açılan temel çukuru 90 cm yüksekliğinde toprak harçlı moloz taşlarla doldurulmuştur. Taş temelin üzerinde yaklaşık 5 cm kalınlığında ve terazisinde kireç harçlı taban oluşturulmuştur. Bu tabanın üzerine temelin dış yüzeyi ile aynı hizada, yüksekliği 50 cm, genişliği ise yaklaşık 70 cm olan, ön yüzeyi, altı ve üstü terazisinde oluşturulmuş büyük boyutlu andezit taşlar, harçlı tabanın üzerine oturtulmuştur.

Resim 36. Güney haç kolu temel açması

Resim 37. Güney haç kolu temel açması

Temelin iç bölümünde kalan 50 cm temel yüksekliği kireç harçlı moloz taş duvarla aynı hizaya getirilmiştir. Doğal toprağı temel ölçülerinde açarak, içi çamur harçla doldurulan taş temel, toprağın doğal yapısının bozulmaması nedeniyle günümüze kadar korunmuştur. Aynı zamanda temel üstünün düzgün blok taşlarla yapılması ve duvarlardan gelen yükleri harç taban aracılığı ile düzgün dağıtmaktadır. Yapının tüm çevresinde temel üstü kotları aynıdır. Yapının yaklaşık 1500 yıldır ayakta kalmasının en büyük nedeni, uygulanan temel tekniğidir. Ancak, sandık duvar tekniği ile oluşturulan kilise duvarlarının dış yüzeylerinde büyük boyutlu düzgün blok taşlar kullanılmasına karşın (apsis iç duvarları hariç) iç duvarlarda kullanılan ve yığma tekniğine pek uymayan taş duvarlarda zaman içinde aşınma ve derzlerde oluşan boşalmalar nedeniyle yapısal bozulmalar meydana gelmiştir.

Diğer kazı çalışmaları 2007 yılında şapelde ve antik köy yerleşmesi açmalarda yapılmıştır. Bu kazılar müze uzmanları ile sanat tarihçi Doç. Dr. Gülgün Köroğlu ile son sınıf sanat tarihi bölümü öğrencileri ile birlikte yapılmıştır. Ayrıca Kızıl Kilisenin batısında yaklaşık 10 metre uzaklıkta 5m X 5m genişliğinde, 150 cm derinliğinde bir açma yapılmıştır. Ancak kilise ile ilgili olarak bir bulguya rastlanmamıştır. Bu kazılarda 6 işçi, 5 gün çalıştırılmıştır.

SONUÇ

Kızıl Kilise ve çevresinde Aksaray Müze uzmanları denetiminde 08-16 Temmuz, 04-15 ağustos ve 01.05.2008 tarihlerinde restorasyon ekibi ile yapılan araştırma ve sondaj kazı çalışmaları ile ilgili olarak hazırlanan raporun değerlendirilmesi;

Konya Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 31.08.2006 gün ve 1165 sayılı kararında özetle “ Rölöve onaylanmasına, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanabilmesi için

kilise içinde ve çevresinde müze müdürlüğü uzmanları denetiminde kazı yapılmasının uygun olduğu kilisenin koruma alanını yeniden tespit edilebilmesi amacıyla ilgili müze uzmanlarınca gerekli araştırmaların yapılarak eğitilmesine karar verildi” denilmektedir.

Bu karar uyarınca kilisenin zemininde ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları ile birlikte aynı tarihlerde kilisenin kuzey batısında bulunan taşlık alanda 3 noktada yapılan sondaj kazısında ortaya çıkan bulgulara göre bu yerleşmenin Geç Roma-Erken Bizans Dönemine ait olduğu uzmanlarca ifade edilmiştir. Aksaray Müdürlüğü uzmanlarınca bu yerleşme ile ilgili hazırlanan rapor incelenerek, Konya Bölge Kurulunca III. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tespit edilmiştir.

Arkeolojik sit alanı olarak tescillenen bu köy yerleşmesinin Kızıl Kilisenin çevresinde bulunması, kilisenin önemini daha da arttırmıştır. Kilisenin restorasyonu sırasında antik yerleşmede de arkeolojik kazıların yapılmasının kültürel açıdan yöreye ve ülkemize uluslararası düzeyde önemli katkılar sağlayacağı kanısındayız.

Üç ayrı tarihte kilisenin zemininde ve çevresinde yapılan araştırma ve sondaj kazılarında elde edilen bilgi ve bulgulara göre hazırlanacak restitüsyon ve restorasyon projeleri ve raporlarının Konya Bölge Kurulu onaylanmasından sonra çalışmalara başlanacaktır.

Prof. İsmet Ağaryılmaz

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi	03.12.1975	
Doğum yeri	İstanbul	
Lise	1986-1994	Galatasaray Lisesi
Lisans	1994-1998	Yıldız Üniversitesi Mimarlık Fak. Mimarlık Bölümü
Yüksek Lisans	1998-2001	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Rölöve-Restorasyon Programı
Doktora	2001-2008	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Rölöve-Restorasyon Programı

Çalıştığı kurum(lar)

1995	Ersöz Mimarlık
1998	Açı Mimarlık
2001-Devam ediyor	YTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

